

ЖУМАНАЗАР БЕКНАЗАР

**ИЗТИРОБЛАР
КОМИДА**

**Тошкент
«Янги аср авлоди»
2001**

Медицина фанлари доктори, профессор Жуманазар Бекназарнинг бундан ўн йил бурун «Гулдек нозик» номи билан chop этилган китоби ўқувчилар томонидан жуда яхши кутиб олинган ва ҳали ҳам уни истовчи муштарийлар йўқ эмас. Шуларни ва унда кўтарилган мавзунинг янада долзарблашиб бораётганлигини ҳисобга олиб муаллиф ўша китоб асосида — уни қайта таҳрир этиб, бойштиб, ўқувчи учун янги бир туҳфа, ушбу рисолани таълиф этди. Китоб ўзига хос композицияга эга: унда муаллиф тугма жинсий нуқсонлар, уларнинг келиб чиқиши, олдини олиш, даволаш йўллари ҳақида ўзининг кўп йиллик фаолияти давомида дуч келган ҳаётий воқеалар, масоллар, тажрибалари воситасида мулоҳаза юритади. Китоб кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган, бироқ унинг тиббиёт соҳаси мутахассислари, талабалар учун ҳам муҳим манба бўлиб қолишига ишончимиз бор.

ISBN 5-633-01303-4

© Жуманазар Бекназар, «Изтироблар комида»,
«Янги аср авлоди» 2001 йил.

МУҚАДДИМА

Ҳис-туйғу, инсоннинг ҳис қилиш қобилияти тиббий нуқтаи назардан инсон ҳаётида айниқса муҳим аҳамиятга эга. Ҳис-туйғулар, кайфият нафақат киши фаолиятини, балки кўпинча инсон организмидаги турли ижобий ва салбий жараёнларни ҳам бошқаради. Хўш, бу қобилият дастлаб инсонда қачон пайдо бўлади?

Энди туғилган чақалоқнинг ёнида онаси борлигини ҳис қилиши, онанинг уни қўлга олиши, кўкрак тутиши чақалоқда ижобий ҳислар туғдириши тиббиёт оламида анчадан бери маълум. Аслида эса чақалоқдаги илк ижобий ҳис-туйғулар унинг она қорнида маҳалидаёқ қувончдан энтикаётган она юраги товушини эшитишдан вужудга келади. Ҳомила бу ижобий ҳислардан қанчалик тўйиб, энтикиб, мунтазам равишда баҳраманд бўлса, унинг туғилган пайтидаги «инга»си шунчалик қувноқ, бақироқ, аммо ёқимли ва жарангдор бўлар экан. Шу каби ҳомила вужудига салбий ҳислар ҳам сингиб кетиши мумкин. Агар она ҳомиладорлик даврида кўп изтироб чекса, она юрагидаги биотўлқинларнинг хусусияти ўзгариб, ҳомилага жуда беҳосият таъсир қилади. Агар бу сурункали давом этса, шу муҳитда ўсган ҳомила туғилганида унинг биринчи «инга»си ҳазин, ялингансимон, худди сиздан ёрдам сўраётгандек бўлиши турган гап.

Чақалоқнинг ўсиши жараёнида ижобий ҳис-туйғулар қанчалик кўп ва давомли бўлса, унинг жисмоний ва ақлий ривожини шунча тез ва баркамол бўлиши исботланган. Чунки инсонда ижобий ҳислар ҳукмронлик қилганда организмнинг ўта нозик ҳужайраларида эндоморфинлар синтези кучайиб, унинг қондаги миқдори тезда ошади. Эндоморфинларнинг мия ҳужайраларига бўлган таъсири айниқса катта бўлиб, у инсоннинг кайфиятини белгилайди. Хушкайфиятнинг, ижобий ҳис-туйғуларнинг организмга таъсирини илк марта улуғ бобомиз Ибн Сино аниқлаган. Улуғ аллома қуйидагича тажриба ўтказди: Бир хил вазндаги, бир хил ёшдаги қўзичоқларни танлаб, иккаласига бир хил овқат бериб боқди, бироқ уларнинг яшаш шароитларини ўзгартирди. Биринчисини ширбоз қўзи билан, иккинчисини эса бўри билан ёнма-ён қўяди. Бўри шундай боғланган эдики, қўзига унинг даҳшатли тишлари етай-етай деб қолар, аммо қўзичоқни тутиб олиб ейиш имкониятидан маҳрум эди. Биринчи қўзичоқ ҳар қуни этига эт қўшаверди, иккинчи қўзичоқ эса ҳар қуни ориқлаб бораверди...

Демак, ижобий ёки салбий ҳис-туйғулар ҳайвонлар оламида ҳам мавжуд ва у ташқи муҳит таъсиридан ижобий ёки салбий томонга ўзгариб туради. Ана энди олий хилқат, нозик ҳис-туйғулар эгаси инсонга эндоморфинларнинг таъсири қанчалик кучли бўлиши мумкинлигини тасаввур қилаверинг...

Айтайлик, сиз бемор бўлиб қолган энг яқин дўстингизни кўргани бордингиз, зиёратингиздан унинг кайфияти бағоят кўтарилади. Бунинг устига, сиз янги хушхабарлар ва қувноқ ҳазил-ҳузуллар билан унинг дилидаги ғамни тарқатиб юбордингиз. У бундай қувноқ кайфиятдан танасидаги, ички аъзоларидаги оғриқни буткул унутиб юборади. Энди гўё ҳеч қандай оғриқ бўлмагандек! Беморда сиз кетганингиздан кейин ҳам баланд кайфият сақланиб қолаверади ва орадан бироз вақт ўтиб, касаллик туфайли оғриган аъзоси яна безовта қила бошлайди, яъни у оғриқни сеза бошлайди. Нега шундай? Сизнинг ижобий таъсирингиз туфайли дўстингизда пайдо бўлган ижобий ҳис-туйғулар эндоморфин миқдорини қонда оширади. Бундан эса организмда қувноқ лаҳзалар даври бошланади. Эндоморфинлар эса миёдаги оғриқ марказининг касал аъздан келаётган импульс-турткиларни қабул қила олмайдиган даражага олиб келади. Натижада оғриқ йўқолади. Эндоморфинлар миқдори камайган сари оғриқ ҳам сезилиб, тобора кучаяверади. Бундан шу нарса англашиладики, организмда эндоморфинларнинг миқдори қанчалик кўп бўлса, лаззатли онлар шунчалик кўп давом этади. Ҳатто руҳиятга таъсир қилиб, эндоморфинлар синтезини ўн баробар ва ундан ҳам кўпроқ кучайтириб организмни оғриқни мутлақо сезмайдиган ҳолатга тушириш ва жарроҳлик муолажасини ҳам бемалол бажариш мумкин.

Ижобий ҳислар бўлмаганида мия ҳужайралари ҳам танадаги барча аъзоларни назорат қилиш ва уларни бошқариш қобилиятини анча сусайтиради. Сиз қуйидаги ҳодисани кўп бор кузатгансиз:

Тўйда полвонлар кураши кетмоқда. Икки полвон даврада кураш шиддатидан анча чарчашган. Худди шу пайт полвонлардан бири жуда ҳурмат қилган обрўли инсоннинг: «Фалончи! Сенга нима бўлди?! «Ё пирим» дегин?! Жонинг борми?!» деган хитобини эшитди. Кураш тушаётган полвон бу хитобни эшитибоқ энтикади. Шу обрўли инсоннинг шу ерда унинг курашини кузатаётгани, ғалабасини кутаётгани унда ижобий ҳис, юксак туйғу пайдо қилади. Бу туйғунинг шиддатли кучи шитоб билан эндоморфинлар синтези суръатини оширади, заҳирадаги энг охириги сақланиб қолган эндоморфинлар ҳам зудлик билан қонга чиқа-

рилади. Тез фурсатда мия ҳужайраларининг мускулларга буйруқ берувчи қисми эндоморфинлар таъсирига тушади. Ана энди мускулларга берилган буйруқ қуввати зарб кучига эга бўлади. Қарабсизки, хитобни эшитган полвон орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, қутилмаган усул билан куч ишлатиб, рақибининг курагини ерга теккизади.

Шу ерда яна бир муҳим жиҳатни эслатмоқ жоиз: жисмоний зўриқиш пайтида мускуллар катта қисқариш ва бўшаниш билан ишлайди ва чарчайди. Кетмон чопаётганда, югурган пайтимизда, ерни хаскашлаётганда, лой пиштаётганда бу чарчашнинг қандай эканлигини яққол ҳис қиламиз. Аммо бу ҳолларда мускул эмас, балки асаб чарчайди. Унинг мускулни қисқартириш учун бераётган импульслари кучсизланади, ҳатто мускулга етиб бормади қолиши ҳам мумкин. Импульс олмаган мускул эса қисқармайди, демак ишламайди. Агар шу пайт чарчаган одамга катта рағбат берилса, унга янги куч танасига шиддат билан киради. Бу ҳам эндоморфинларнинг таъсири. Шунинг учун ҳам кўпинча иродаси мустаҳкам, руҳияти бақувват, орқасида муҳлислари катта куч бўлиб, ундан ғалаба кутаётганлигини ҳис қилган спортчилар ғалаба қозонадилар.

Нохуш ҳислар хаёлингизни банд қилиб, ҳукмронлик қилаётганда сиз катта ишни юрак ютиб бошлай олмайсиз. Ўз кучингизга ишонмаслик, уддасидан чиқа олишингизга гумон бунга халақит беради. Бирон-бир дўстингиз ёки устозингиз сизнинг бу ишни удалай олишингизга ишонтирган зоҳати ижобий туйғулар тўлқинида ҳаракатни қандай бошлаб юборганингизни ўзингиз ҳам билмай қоласиз. Шу ишни удалаганингиздан кейин сизни қандай яхши воқеалар, яхши сўзлар, табриклар кутаётганини кўз олдингизга келтириб, ижобий ҳислар оғушида қолсангиз, энди сизни бу мақсаддан қайтарувчи кучнинг ўзи бўлиши мумкин эмас. Чунки сизнинг мия ҳужайраларингиз эндоморфинлар билан тўйинган.

Аёллар организмида эндоморфинлар синтези жуда тез бўлади ва сарфланади. Аёллар кайфияти тез ўзгарувчан бўлишининг асосий сабаби ҳам шундан. Аёллар организмидаги эндоморфинларнинг иккинчи хусусияти шундан иборатки, унинг ички аъзоларга бўлган таъсири тез ва кучли. Бирон бир ҳодисанинг салбий таъсиридан ҳам, ижобий таъсиридан ҳам аёл ҳатто ҳушидан кетиши мумкин. Тажрибаларда тасдиқланганки, ижобий ҳис-туйғулардан уларнинг юрак уриши эркакларникига нисбатан 1,5

баравар кўпроқ бўлар экан. Бунинг сабаби аёл юрагининг нозик тузилмаларида эндоморфинлар таъсирига сезгирлик анча юқори. Бу аёлларга Аллоҳ тарафидан берилган инъом! Аёл ички аъзолари эндоморфинларнинг танқислигига ҳам ўта сезгир бўлиб, бу ҳол узоқ вақт сурункали давом этса, ички аъзоларда салбий ўзгаришлар пайдо бўлади ва у узоқ вақт сақланиб қолади. Шунинг учун ҳам аёлларнинг кўнгли тез синади, аммо бу синиқнинг битиши жуда қийин кечади.

Ҳомиладорлик даврида эса она ижобий ҳислар оғушида қанча кўп ва давомли бўлса, организмда пайдо бўлаётган эндоморфинлар миқдори ҳам шунча кўпайиб, унинг миқдори маълум бир даражага етгач, ҳомила организмга ҳам ўтади ва ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади. Эндоморфин миқдори қанча кўп бўлса, ҳомила аъзоларининг шаклланиши ҳам меъёрий бўлиб, дуркун фарзанд туғилади. Агар эндоморфинлар таъсири мутлақо бўлмасдан, унинг ўрнига ҳомила организмга мутлақо ёт моддалар таъсир эта бошласа, қайсидир бир ички аъзонинг тўлиқ шаклланиши рўй бермаслиги мумкин.

Аёлларда нозик ҳис-туйғуларнинг қай даражада ва қай ҳолатда пайдо бўлиши ташқи муҳит омиллари: яқин қариндош-уруғлари, эри, болалари, қайнонаси, хуллас, она атрофини ўраб турган муайян ижтимоий шароитга боғлиқ. Аёлнинг дунёни тушуниши, ақл-заковатининг қай даражада ривожланганлиги ижобий ҳис-туйғулардан пайдо бўлган нозик тушунчаларнинг характери белгилайди. Бу нозик ҳис-туйғуларнинг характери қанчалик мураккаб ва юксак бўлса, эндоморфинларнинг структураси ҳам шунчалик мураккаб, миянинг нозик тузилмаларига бўлган таъсири ҳам шунчалик такомиллашган бўлиб, анча мураккаб ва чигал муаммоларни ҳам осонгина ҳал қилиш, ечиш хусусиятига эга бўлиб қолади.

Мана шу турдаги мураккаб эндоморфинларнинг она қонида бўлиши ва унинг ҳомилага таъсири энг ижобий бўлади. Демак, ҳомиланинг жисмоний жиҳатдан бақувват, ақли расо бўлиб туғилиши учун ҳомиладор аёл нозик туйғулар оғушида, қувончли ва лаззатли онлар даврида бўлиши лозим. Бу хусусиятларнинг онада пайдо бўлиши, ривожланиши, қалбида узоқ вақт йўқолмай туриши кўп жиҳатдан эркакларга ва қайноналарга боғлиқ. Агар бунинг тескариси бўлса-чи? Бу хусусдаги фикрларимизни қуйида ҳаётний мисоллар билан давом эттирамиз.

ФАРЗАНД — УМР ЗИЙНАТИ

*Дардни даволамай,
дилдаги губорни тарқатиб бўлмайди.*

Отамнинг нақли

Сочлари кумушдек оқарган профессор кабинетда ҳаяжонда уёқдан буёққа юрарди. Мана ҳозиргина қувончдан кўзлари порлаган ота: «Фарзандимнинг уйланиш тўйига албатта, борасиз! Сиз бормасангиз тўйимиз тўйдаё бўлмайди!» — деб уни тўйга таклиф этди. Ўғли институтни битирибди. Уйланаётган экан. Профессорнинг кўз олдида бир неча йил илгари рўй берган манзара жонланди...

— Мен ота-онадан ёлғиз фарзанд эдим, ўртоқ профессор. Қийинчилик билан ўсдим. Сиз мени ҳаётдан нолияпти деб тушунманг. Бир амаллаб техникумни ҳам битириб олдим. Қариндошлар ёрдамида уйландим. Ҳаётим ҳам изга тушиб кетди. Турмушимиз ҳам ёмон эмас эди. Лекин, афсуски, етти йил фарзанд кўрмадик. Тушкунликка туша бошладим. Ҳар хил гап-сўзлар қўпайди. Югур-югур бошланди, қайси табиб ёки фолбиннинг номини эшитсак, ўшанга югурдик. Билганлар ҳам, билмаганлар ҳам ҳар хил маслаҳатлар беришди. Аммо натижаси бўлмади. 10 йил умримиз шу хилда ўтди. Ниҳоят, Тошкентга келиб, касалхонада ётиб даволандик. Дўхтирларга раҳмат! Яхши даволашди. Ёшимиз қирққа яқинлашганда хотиним ҳомиладор бўлди. Қувондик! Не қилайликки, яна қишлоқда миш-мишлар тарқалибди: «Бола мендан эмас эмиш». Хотиним бу тухматдан кўп азоб чекди, ҳомиладорлик пайтида ўйнаб-қулолмади, ғам тортди. Фарзанд туғилди. Қизалоғим худди менга ўхшарди. Тортган азобларимиздан қутилдик. Кўнглимиз равшан тортди. Душманларимиз ҳам мум тишлаб қолишди. Қизимизни мактабга бердик. У «5» баҳо билан ўқирди. Лекин, бизларни ташвишга солган нарса — у каттарган сари янги-янги қилиқлар чиқара бошлади. Унинг уйдаги, кўчадаги қилиқлари, ҳар хил ўйинлар билан машғул бўлиши ҳам қиз боланикига ўхшамасди. Биз буни эркаликдан, оилада ягона бўлганлигидан деб тушундик. 4-синфга ўтганда унинг овози дўриллай бошлади. Қизимиз нуқул ўғил болалар билан ўйнарди. Тўп суришга ҳам қизиқарди. Бир неча марта ўғил болалар билан ўйнамагин, сен ахир қиз боласан-ку, деб танбеҳ бердик. Унинг жаҳли чиқиб, кўзлари бургутнинг, йўқ, бўрининг кўзларига ўхшаб кетарди.

Унинг бу қилиқлари маъносини мен энди тушунгандай бўла-
япман, ўртоқ профессор. Сиз уни қиз эмас, ўғил дедингиз! Энди
менга шу кўргилик ҳам бормиди? Домла! Қишлоғимиз одамла-
ри, тенгқурларим менда бир фарзанд борлигини, у ҳам бўлса
қиз бола эканлигини билишпадику?! Сизнинг айтганингизга кўнсам,
қандай бўларкан? Хўп, исмини ҳам ўзгартирдик дейлик. Бари-
бир, ахир ўн йил давомида қиз бўлиб ўсган фарзандим бирдани-
га ўғил болага айланса!? Мен қишлоғимга қайси юз билан кириб
бораман? Оғзига кучи етмаганлар нималар дейишмайди. Йигит
бўлганда-чи? Ким ҳам унга қизини берарди?! Қийин савдо бўлди,
домла, қийин савдо...

— Ўзингиз ўйлаб кўринг. Бошқа иложи йўқ-да, ахир! Опера-
ция қилмадик ҳам дейлик, майли, у Гулнора бўлиб қолаверсин.
Барибир Сиз уни турмушга беролмайсиз-ку!? Агар ҳозир опера-
ция қилсак, уч йилда, борингки, беш йилда шов-шувлар, гап-
лар ҳаммаси барҳам топади. Болангиз ҳам бахтли бўлади.

— Илгари бунақа гапни эшитган бўлсак ҳам майли эди-я!
Фалончининг ўғли ҳам аввал қиз эди, буям шунга ўхшаган бўлиб-
ди-да, деб гапириб кўя қолишарди...

— Сиз биринчи галда болангизнинг келажаги, бахтини ўйланг...

— Мен-ку ўйлаяпман, аммо...

— Агар ҳар хил хаёлларга бораверсангиз, бу муаммонинг
ҳеч қачон ечими чиқмайди. «Ўйчининг ўйи битгунча, таваккал-
чининг иши битибди», деган гапни биласиз-ку. Бироқ бу гапнинг
«лекин»и ҳам бор. Биз дўхтирлар таваккалчи эмасмиз. Болан-
гизни кўрдик, текширдик. Унинг ўғил бола эканлигини аниқла-
дик. Ёшликдаги хато деб у бир умр қийналиши керакми?! Ўзин-
гиз ҳам бир кун келиб фарзандингизнинг ғам чекаётганини кўриб
чидай олмасангиз керак...

— Ўртоқ профессор, у ҳақиқий ўғил бола бўлармикин?

— Бўлиши аниқ. Бунга гумонимиз йўқ. У ҳақиқий ўғил бола.
Уйланиш тўйига ўзим бош бўламан, насиб этса...

— Айтганингиз келсин, ўртоқ профессор. Майли, мен розиман!

Ҳа, кимнингдир бахтли бўлишига сабабчи бўлиш кишига олам-
олам қувонч бахш этар экан. Мана, бир вақтлар «Гулнора»
бўлганнинг уйланиш тўйи бўлаяпти-я! Профессор мана шулар-
нинг ўйлар экан, шодлигидан юзида табассум пайдо бўлади.

Ховли тўрига гиламлар осилган, гўё девор қирмизи, кўк,
сарик ва бошқа нафис ранглар билан бўялгандек. Бу ҳовлида

бугун катта тантана! Бугун Расулжон ва Гулсаранинг бахт кечаси! Айниқса, Саодат хола ўзида йўқ хурсанд. Бўлмаса-чи, ёшлигидан уятчан, кўп очилиб гапирмайдиган ўғлининг тўйи! Холанинг орзуси ушалди-да, ахир.

Аммо тўйдан бир ҳафта ўтиб Расулжон яна ўзгарди-қолди. Илгариги одамовилиги баттар кучайди. Ўртоқларидан ўзини олиб қочди. Орадан бир ой ўтди. Расулжоннинг гами кучайса кучайдики, заррача озаймади. Қаттиқ ташвишланган Сиддиқжон ака ўғли билан ҳар қанча гаплашмасин, бу сирнинг тагига ета олмади. Охирги марта гаплашганида ота қаттиқ-қаттиқ гапирди: «Сен бошимизга битган бало бўлдинг. На дардингни ёрасан, на очилиб гаплашасан. Қон қилдинг-ку, ахир одамни! Ҳа, бола бўлмай кет!» Ўғли фақат йиғлади, холос. Ташвишланган ота унинг дўстлари билан гаплашди, аммо тайинли бир гап эшитмади. Дўстлари ҳам Расулжоннинг гамини енгиллата олмадилар. Расулжон ҳеч ким билан ёзилиб гаплашмади, ҳеч кимга ўз дардини очмади, ҳасратлашмади...

Ниҳоят, Саодат хола келинпошша билан хуфия гаплашиб кўрди. «Ўғлингизнинг эркаклиги йўқ экан» деб айтилган гап Саодат холанинг елкасига зарб билан ўрилган тошдан ҳам баттар таъсир қилди. Она бечора ўкириб-ўкириб йиғлади. Бундан Расулжон ҳам хабар топди. Онасининг йиғисига анча вақт мунгли қараб турди-да, ҳовлидан чиқиб кетди... ва ўша кеча Расулжон ўзини-ўзи осиб кўйди. Бу ота-она учун кутилмаган даҳшат эди. Уларнинг қадди букилди, сочларида оқ пайдо бўлди.

Фалокатнинг ҳақиқий сабабчиси, бугун гавдасидан куч ёғилиб турган навқирон йигитни ҳаётдан кўз юмишга мажбур этган нарса ундаги туғма дард эканлиги кейинчалик маълум бўлди.

Хўш, агар вақтида даволанганида Расулжон бахтли бўлиши мумкинмиди? Фалокат юз бермасмиди? Ҳа, у албатта яшарди, ҳаёт лаззатларидан баҳраманд бўларди.

Келинг, ҳурматли китобхон, инсонни азоб чекишга, баъзан эса ҳалокатга маҳкум этадиган бу туғма дард хусусида фикр юритайлик.

Бу дард туғма нуқсон бўлиб, гипоспадия деб аталади. Гипоспадия сийдик чиқариш канали орқа (пастки) деворининг ҳосил бўлмай қолиши билан характерланадиган туғма касалликдир. Бу нуқсонда сийдик чиқариш каналининг ташқи тешиги ўзининг ўрнида, яъни олат бошининг ўртасида бўлмасдан, унинг вент-

раль, яъни пастки юзасининг турли жойларида очилади. Сийдик чиқариш канали ташқи тешиги олатнинг қайси қисмида жойлашганига кўра гипоспадиянинг бошча, тана, ёргоқ ва оралиқ турлари фарқ қилинади. Гипоспадиянинг яна хордал тури ҳам борки, унда сийдик чиқариш тешиги худди меъёрдагидек жойлашган бўлади-ю, лекин сийдик чиқариш канали (уретра) узунлиги олат ровак таналари узунлигидан қисқа бўлади.

Гипоспадиянинг энг енгил бошча турида уретранинг ташқи тешиги олат бошининг айнан пастки, яъни танаси билан бирлашган қисмида жойлашади. Шу жойдан то уретранинг ташқи тешиги меъёрда бўлиши керак бўлган қисмигача бириктирувчи тўқима ривожланган бўлади. Бу бириктирувчи тўқима меъёрда бўлиши керак бўлган уретранинг қолдиғи бўлиб, у хорда тортмоғи дейилади. Унинг узунлиги бола туғилган пайтда қанча бўлса, йиллар ўтиши билан ҳам ўзгармай қолаверади. Боланинг ёши улғайган сари олат ровак таналари ҳам узаяверади. Бу табиатнинг ўзгармас қонуни. Аммо хорда тортмоғининг узунлиги бир зайлда қолавергани учун олатнинг боши ички, яъни вентраль тарафга қараб қайрилиб бориши йилдан-йилга зўраяверади. Натижада уретранинг ташқи тешиги олатнинг боши билан тўсилиб қолади ва сийдик тўғри йўналишда чиқмай, балки атрофга сачрайди. Демак, гипоспадиянинг бошча турида балоғатга етган болаларда сийдикнинг сачраб чиқиш ҳолати кузатилади.

Гипоспадиянинг бу турининг саксон фоизда уретранинг ташқи тешиги кичиклигича қолаверади. Кўпинча атрофини бириктирувчи тўқима толалари ўраб олганлиги учун боланинг ёши улғайган сари унинг тешиги янада кичраяди.

Авазжон кейинги пайтларда анча камгап, ўйинларни хушламайдиган, хафаҳол бўлиб қолди. Нимадандир норози, ўйлагани-ўйлаган. У бешинчи синфга ўтгунга қадар қувноқ ва чаққон, ҳаддан ташқари шўх эди. Ота-она ҳайрон: ахир уларнинг «ерга урса, кўкка сапчийдиган» ўғилларига нима бўлди?

Аваз онасининг саволларига ҳам жавоб бермади. Отаси роса ўсмоқчилаб сўрагандан кейингина у ўз дардини айтди. «Ҳар сийганимда, сен сибизиқ қилиб сиясан, деб мени ўртоқларим мазах қилишади», дея йиғлаб юборди. Отаси ташвишга тушди ва уни кузатди. Ҳақиқатдан ҳам, у сияётган пайтда сийдик оқими жуда ингичка бўлиб чиқар, бу пайтда Авазжон ҳаддан ташқари кучанарди. Сийдик оқими ҳам узоққа кетмас, худди оёқларининг та-

гига тушарди. Авазжон қийналарди, азоб чекарди. Чунки унинг онгида «андиша» деган тушунча шаклланаётган эди-да!

Текширишдан кейин унда гипоспадиянинг бошча тури борлиги аниқланди. Операция қилинди. Операциянинг иккинчи куни уйига рухсат берилди. У бутундай соғайиб кетди.

Гипоспадиянинг бошча турида уретра ташқи тешиги торайган ҳолларда вақтида операция қилинса, меъёрдан ташқари ҳеч қандай ўзгариш бўлмайди. Навқирон йигитлик палласида ҳам бу туғма дарддан асар қолмайди.

Лекин шу оддий дарддан ҳам азият чекувчилар сонининг кўпчилиги врачларни жиддий ташвишга солади. Гипоспадиянинг бу турида уч-тўрт ёшга етгунча бола шикоят қилмайди. Ота-она эса одатда уретранинг ташқи тешиги қаерда жойлашганлигига эътибор бермайди. Бирламчи текшириш пайтида бу ҳолат врачнинг назаридан четда қолиши ҳам кўп учрайди. Йиллар ўтиши билан ғовак таналар ўса бошлайди, уретра узунлиги ҳам ўзгаради. Аммо уретра ташқи тешиги катталиги ўзгармайди ёки кичрая боради. Боланинг ёши улғайган сари сийдик миқдори ҳам кўпая боради. Энди уретранинг ташқи тешиги кўпайган сийдик миқдорини мувофиқ равишда ўткази олмайд қолади. Натижада сийиш вақти чузилади. Сийдик пуфаги ҳам зўриқа бошлайди ва аста-секин катталашади. Бу жараён уретранинг ўзида ҳам давом этади. Вақт ўтиши билан сийдик пуфагининг қисқариш кучи ҳам камая боради. Энди сийдикни сийдик пуфагидан тўлалигича чиқариш учун боланинг ўзи қорин олдинги мускулларини таранглаштири бошлайди, яъни у кучанади. Шунга қарамай, сийдик пуфагида сийдикнинг қолдиқ миқдори кўпая боради. Пировардида, сийдик пуфагида, уретрада яллиғланиш пайдо бўлади ва бу, ўз навбатида, сийдик йўлининг ва буйракнинг яллиғланишига олиб келади.

Ярим кеча. Самода юлдузлар порлаяпти. Тўлин ой ҳам чиқиб қолган. Бу ажойиб тунги манзарани ва сокинликни қичқириб келаётган машинанинг шовқини бузиб юборди. Касалхонанинг дарвозаси зудлик билан очилди-да, машина шитоб билан қабулхона эшиги олдига келиб тўхтади, ундан боласини кўтариб олган ота, йиғлаётган она тушиб келишди.

— Дўхтир, боламизга ёрдам беринглар! У ўзини билмай қолди, хушини йўқотган...

— Мана бу ерга ётқизинглар, — деб кушеткани кўрсатди врач.

— Алланималарни гапириб, кўзларини катта-катта очиб, бир нарсаларни кўрсатиб қичқираётган эди. Кейин бирданига жим бўлиб қолди. Шошиб бу ерга олиб келдик. Сиздан илтимос, дўхтир...

— Ҳозир, Ҳозир! Умидахон, боланинг иссиғини ўлчанг! Марҳабохон, тез кислород олиб келинг! Врач чаққонлик билан боланинг ёқаси тугмаларини, камзулини ечиб ташлади. Кўйлагини кўтариб, юрак уришини эшитиб кўрди, кейин фонендоскопни қулоғидан олди:

— Болангизнинг дарди нимадан бошланди? Қачон? Нима бердинглар? Йўқ, навбат билан... аввал сиз гапиринг... — Врач беморнинг онасига мурожаат қилди.

— Кеча мактабга бормаганди. Қорним оғрияпти, ойи, деб хархаша қилди, инжиқлик қилди. Майли, бормасанг борма кўя қол, ўғлим, дедим. Кечга бориб, ойи, сия олмаяпман, деди. Нега сиёлмайсан, биров шу ерингта урдими, болам, десам, йўқ, ҳеч ким ургани йўқ. Ўзидан-ўзи шундай бўляпти, деди. Ўша жойини кўрдим. Ҳеч нарсани сезмадим. Кейин ётқизиб қўйдим. Иссиққина шўрва қилиб бердим. Шўрвани ҳам озгина ичди, холос. Юзига кўлимни теккизсам, иссиғи борга ўхшади. Яримта аспириин бердим. Лекин аҳволи ҳечам яхшиланмади. Кейин алаҳсирай бошлади. Сизларга югурдик...

— Маҳмуджон ака, иссиғи қирқ экан.

— Ярим миллилитр аналгин, шунча димедрол ва бир миллилитр амидопирин қилинглр. Марҳабо, сиз кислородни салгина кўпайтиринг. Тезроқ бўлинглар!...

Врач қовуқ устининг шишиб қолганига эътибор берди:

«А-ҳа, боланинг қовуғи катталашиб кетганга ўхшайди, демак, сийдикдан бўшаламаяпти. Тош тиқилиб қолдимикин?...»

— Илгарилари сийдигининг ранги ҳеч қизил бўлганми?

— Йўқ, унақа ҳечам бўлганмас.

— Чинқириб, йиғлаб сийган пайтлари-чи?

— Йўқ, ҳеч сезмаганмиз.

«Демак, сийдик пуфагида тош йўқ. Бу ерда бошқа бир хасталик бўлса керак...» Маҳмуджон уретрани синчиклаб текшираётди, унинг кенгайиб кетганига эътибор берди. Унинг кенгайган қисми олат бошига етай-етай деб қолган ерида тугар, тешиги эса ҳаддан ташқари кичкина эди. Маҳмуджон бирданига енгил нафас олди, аммо жаҳли чиққанини яширолмади:

— Яшанглар-е! Ўғлингиз анча вақтдан бери сийишдан қийналиб юрар экану, эътибор бермабсизлар.

Маҳмуджон болани даст кўтарди-да, операция хонасига олиб кириб кетди. Уретранинг торайган ташқи тешигини ништар билан қирқиб юборди. Зўр куч билан олдиниға йиринг, кейин сийдик отилиб чиқди. Қовуқ устидаги шиш ҳам бир пасда йўқолди-қолди! Ота ва она ўғлининг йиғисини эшитишиб енгил тортишди.

Бемор бола бир ҳафта давомида даволанди. Унда гипоспадиянинг бошча тури борлиги ва уретранинг ташқи тешиги торайиб қолганлигидан уретра, сийдик пуфаги ва сийдик йўли кенгайиб кетганлиги, буйракда сийдик димланиб қолганидан унинг ўткир яллиғланганлиги аниқланди. Натижада боланинг иситмаси ҳаддан ташқари кўтарилиб кетган ва аҳволи оғирлашиб қолган экан.

Шу ўринда болаларга хос бир хусусиятни қайд этиб ўтиш жоиз. Болалар катталардан фарқли ўлароқ ўз дардини яширади, атрофдагиларга билдиргилари келмайди. Агар шикоят жинсий аъзоларга тегишли бўлса, боланинг ўз «сирини» яшириши яна ҳам ортади. Оқибатда улар қийналиб, азоб чекиш даражасига келгунча дардни яшириб, ҳеч кимга айтмасликка ҳаракат қилишади.

Гипоспадиянинг бошча турида ҳам, бошқаларида ҳам оғриқ бўлмайди, бирон-бир безовта қиладиган белгилар сезилмайди. Шунинг учун ҳам бу туғма нуқсонни ўз вақтида аниқлашда бирмунча қийинчиликлар мавжуд. Аммо эътибор қилинса, албатта уни ўз вақтида аниқлаш ва болани ёшлигидаёқ шак-шубҳасиз даволаб юбориш мумкин бўлади.

Баъзи ҳолларда уретранинг ташқи тешиги худди бордек, ўз жойида жойлашгандек кўринади. Бу алдамчи ўхшашлик. Агар у озгина керилса, таги бекик эканлигини кўриш мумкин. Асосий тешик эса олат бошининг айна тагида жойлашган бўлади ва унинг тешиги албатта торайган бўлиб, сийдик қийинчилик билан оқиб чиқади.

Сийдик чиқариш канали ва уретра тешигидаги бундай туғма нуқсонлар туфайли нохуш ҳодисалар ҳам содир бўлади.

Касалхонага эндигина олти ёшга кирган Раҳматжон исмли болани олиб келишди. У дармони йўқлигидан аранг қимирлар, оёқларини судраб босар, ўн-ўн беш қадам ташлаганидан кейин ҳансираб қолар ва дам олишга мажбур бўларди. Рангида ранг қолмаган,

лаблари кўкариб, кўзлари киртайиб кетганди. Ингичка бўйин озгин гавдасига нисбатан катта бошини зўрага тутиб турарди.

Унинг отаси инженер бўлиб ишлар, ойиси эса тарбиячи эди. Айтишларича, ўгли уч ёшгача ҳеч қандай дардга чалинмасдан эркин ўсиб-улғайган. Онаси уч ёшдан кейин унинг қийналиб сияётганига эътибор қилади ва врачга олиб боради. Болани кўрган врач унда фимоз¹ бор, операция қилиш керак, дейди. Уни операция қилишади. Орадан уч ой ўтгач боланинг иссиғи чиқиб, қорни оғриётганидан шикоят қилади. Касалхонага яна ётқизишади. Врачлар унга буйраги шамоллаган, деб ташхис қўйишади ва даволай бошлайдилар. Уни даволаб, уйига жўнатишади. Икки ойдан кейин яна ўша оғриқ бошланади, иситмаси кўтарилади. «Дўхтирларга кўрсатайлик, даволатайлик», деган келиннинг гапига қайнонаси: «Ундан кўра кўрпа-тўшак қилиб касалхонанинг ўзига ётиб ола қолинглар», — деб тўнғиллагандан кейин ўғил ҳеч нарса дея олмайди. Раҳматжонга уй шароитида ўз билгиларича дори-дармонлар қила бошлайдилар. Аммо бу дорилар ҳеч қандай наф қилмайди. Шундан кейин болани яна касалхонага жойлаштиришга мажбур бўлишади.

Аммо шу пайтга келиб Раҳматжоннинг дадасининг ўзи фалокат туфайли касалхонага тушиб, узоқ вақт ётиб қолади, натижада бола яна етарлича даво олмай қолади. Врач болани операция қилишни таклиф қилганда қайнона: «Ҳозир кўнглимизга операция қилишни», деб рухсат бермайди. Орадан яна бир йил ўтади. Бу орада боланинг иштаҳаси йўқолади, ранги-рўйи ҳам кетиб қолади. Қорни катталашаётгани маълум бўлади, сийдигининг лойқаланиши зўрая боради. Совуқ ва изғирин шамолли кунлардан бирида унинг иситмаси 40° га чиқиб кетади. Раҳматжон зотилжам бўлиб қолган эди. Бунга организмнинг ташқи таъсирларга қаршилик кўрсатиш қобилиятининг сусайиб кетиши сабаб бўлади. Бундай «нимжон» организмни эса касаллик тез забт этади.

«Касалликнинг келиши осон, кетиши қийин», — деб халқимиз бежиз айтмаган. Раҳматжон яна икки ой касалхонада ётиб қолди. Унинг сийдигида буйрак шамоллашига хос аломат борлигини кўрган врач даволай бошлади, аммо боланинг аҳволи кундан-кунга оғирлашаверди. Шундан сўнг бемор болани бизнинг касалхонамизга олиб келишди.

Текшириб кўрганимизда унинг сийдик пуфаги меъёрдан каммида ўн баробар катта, халтачага ўхшаб шалвираб турар, ичи-

¹Фимоз — жинсий аъзо кертмагининг торайиши.

да эса йиринглаган сийдик тўпланиб, лахта-лахта йиринг сийдик каналини бутунлай тўлдирган эди. Сурункали яллиғланишдан азоб чекаётган буйрақлар сўнгги имкониятни ишга солиб сийдик ҳосил қилиб турарди. Боланинг жигари катталашган, қонида сув тўпланган, камқонлик ривожланган эди. Сийдик чиқариш каналининг тешиги эса игнанинг кўзидай бўлиб, ундан сийдик томчилаб турарди, холос. Жинсий олат бошида уретра ташқи тешигининг фақат ўрнигина бор эди.

Раҳматжонда гипоспадиянинг бошча тури борлиги ва уретра ташқи тешигининг торайиб қолгани аниқланди. У операция қилинди ва даволанди. Аммо буйрақларнинг иш фаолияти яхшиланмасдан қолаверди. Агар унга бир ёки икки яшарлигида тўғри ташхис қўйилиб, ўз вақтида операция қилинганда эди, бунча азоб-укубат ва ташвишлар ҳам бўлмасди. Гипоспадиянинг бу тури бор беморни ўз вақтида операция қилиб, тўла даволаб юбориш мумкин.

Гипоспадиянинг иккинчи — тана тури кўпроқ учрайди. Бунда сийдик чиқариш канали тешиги олатнинг тана қисмида жойлашган бўлади.

Каримжонлар оиласида фарзанд дунёга келди. Улар бунни қанчалик орзиқиб кутишган эди. Олти йил бекфарзанд юриб, қанчадан-қанча бўлмағур гапларни эшитиб-эшитмасликка олиб юриш, сабр-тоқат қилиш ҳазилми!?

Каримжон туғруқхона эшигини пойларди. Хушxabарни ким олиб чиқаркин? Ўғилмикин ёки қизмикин?! Эшикда ҳамшира кўринди. Каримжоннинг юраги қинидан чиқиб кетгудай бўлиб ура бошлади. Табриклайман! Ўғил кўрдингиз, деганида Каримжон қувончдан энтикиб кетди. Бахт ва ҳаяжондан ҳамширага қандай миннатдорчилик изҳор этишни ҳам билмай қолди. «Раҳмат» дея олди, холос.

Аммо унинг қувончи кўпга бормади. Туғруқхонадан фарзандини уйига олиб кетаётганда уни врач ўз қабулхонасига чақирди. Ўғилчасида гипоспадия деган касаллик борлигини, аммо енгил тури эканлигини айтганда отадаги қувонч ўрнини ғам эгаллади. Врачнинг: «Бунни даволаш осон. Операция қилиш керак. Фақат кейинроқ. Икки ёшга кирган пайтида яхши бўлади», деб тинчлантириши унга таъсир қилмади.

Мана улар қабулхонада. Ота ҳаяжонда. Онда кучли бир тортинчоқлик ва андиша. Улар иккаласи ҳам: «Боланинг нуқсонли бўлиб туғилишида айбим йўқмикин», — деган хаёлни ўзларидан соқит қила олмаётганликлари шундоққина сезилиб турарди.

Болада гипоспадиянинг тана тури бор эди. Ота ва онани тинчлантиришди. Бола икки ёшида операция қилинди ва сийдик чиқариш канали ташқи тешиги ўз жойига келтириб қўйилди.

Гипоспадиянинг бу турида уретранинг тешиги олат тана қисмида жойлашади. Уретранинг ташқи тешиги жойлашган ердан то олат бошигача уретра бўлмайди. Унинг ўрнини хорда тортмоғи эгаллайди. Бола улғайган сари олат говак таналари ўсади, узаяди, аммо хорда тортмоғи узаймайди: бола туғилган пайтда олат қандай узунликка эга бўлса, шундайлигича қолаверади. Натижада унинг одатдаги шакли бузила боради: у қон билан тўлган пайтда (бу ҳолат — эрекция дейилади) олат худди вергулга ёки қармоққа ўхшаб эгилиб қолади. Боланинг ёши улғайган сари бу ҳолат кучая боради. Натижада сийдик оқими тўғри бўлмай, ҳар томонга сачраб чиқади. Бола меъёрий сия олмайди. Бу эса боланинг руҳий азобланишига сабаб бўлади. Энг хатарли томони шундаки, бола балоғатга етганда эрекция пайтида олат тўғри турмасдан ёрғоқ томонга эгилади. Натижада лаёқати бўлгани билан киши жинсий алоқа қила олмайди. Алоқа қилган тақдирда ҳам, бу бузилган шаклда бўлади ва қизлик пардасини бузолмайди. Демак, бу бекфарзандликка ҳам олиб келади. Аниқроғи, буни сунъий бекфарзандлик деб аташ мумкин.

Гуломжон уч ёшга кирибди ҳамки ҳалиям калта иштонини ҳўл қилиб кўярди. Ойисининг: «сен катта бўлиб қолдинг, айтиб сийгин», деганлари ҳам қор қилмади. Аввалига она бунга эътибор бермади, кейинчалик ўғлига дўқ-пўписа қиладиган бўлди, ҳатто бир куни шапалоқ ҳам урди. Аммо Гуломжоннинг бу одати қолмади, балки кучайди. У энди серзарда ва тез-тез хархаша қиладиган бўлиб қолди. Бир куни отаси унинг «ғалати» сийишини кўриб қолди, бундан хавотирланиб ўғлини врачга кўрсатди. Шунда врач болада гипоспадиянинг ёрғоқ тури борлигини айтди.

Гипоспадиянинг бу турида уретранинг ташқи тешиги янада пастроқда, яъни ёрғоқда жойлашган бўлади. Бунда ёрғоқча очил-

ган уретранинг ташқи тешиги жойлашган қисмидан олат боши учигача хорда тортмоғи бўлиб, сийдик чиқариш канали олат танасида умуман бўлмайди. Олатнинг қармоққа ўхшаб эгилган кўриниши тана туридагига қараганда ҳам кўпроқ ривожланади. Натижада олат билан ёрғоқ ораси жуда қисқа бўлади ва олат ҳеч қачон қорин девори томонга қараб кўтарилмайди. Чунки бунга хорда тортмоғи имкон бермайди. Гипоспадиянинг бу турида, одатда, ўғил болалар фақат ўтириб сийишга мажбур бўладилар.

Жамшид оилада ёлғиз фарзанд бўлганидан ҳеч нарсага муҳтож бўлмай ўсар эди. Биринчи синфга борганданоқ аъло баҳо-лар олиб ўқий бошлади. Бир куни у эрталабки нонушта тайёрлаётган онасига:

— Ойи, бугун мактабга бормасам майлими? Майли, дея қолинг, ойижон. Бугун бормай қўя қолай, — деди.

— Ие, ўғлим! Дарсларингни тайёрладинг-ку! Шеърни ҳам шариллатиб ёдлаб олдинг.

— Ойижон! Бугун мактабга боргим келмаяпти...

— Мактабга бормасанг бўлмайди, болам. Ёмон бўлади. Учувчи ҳам, олим ҳам, шоир ҳам бўла олмайсан. Саводсиз бўлиб қола-сан.

— Майли, ойижон! Лекин бормаيمان. — У шундай деб йиғлаб юборди. Ойиси ҳайрон бўлди. Унинг бунақа одати йўқ эдику?!

— Ўғлим, сенга нима бўлди? Нимага йиғлайсан! Ёки бирон жойинг оғрияптими?...

— Йўқ! Мактабга бормаيمان...

Жамшид яна баттарроқ йиғлай бошлади.

— Майли, ўғлим, шунчалик бўлса бугун бормай қўя қол. — Онанинг кўнгли юмшади.

Жамшид бу сўзни эшитиб жуда хурсанд бўлиб кетди. У ўша куни нуқул уйда ўтирди, ҳар хил ўйинлар билан машғул бўлди. Онаси ҳайрон. «Унинг бирон ери оғримаса, иссиғи жойида бўлса. Эрталабдан бери ўзи билан ўзи овора, ўзи билан ўзи гаплашиб ўйнаса... Нима бўлди экан? Ёки мактабда биров хафа қилдимикан?! «Онанинг кўнгли безовта бўлиб, мактабга борди. Ўқитувчилари билан учрашди. Ўқитувчиларнинг ундан хурсанд эканлигини, одоби ҳам, дарсларни ўзлаштириши ҳам яхши эканлигини билиб, кўнгли тинчиди.

Жамшид эртасига ҳам худди шундай хархаша қилди. Ойиси бу сафар қаттиқ уришиб берди. У мактабга кетди. Аммо йиғлаб қайтиб келди. Отаси у билан гаплашди:

— Ўғлим, мактабда сени биров хафа қиляптими? Нега мактабга бормайман дейсан?..

— Ҳеч ким... — деди-ю, Жамшид йиғлаб юборди.

Отаси у билан гаплашиш бефойда эканлигини сезди-да, бошқа гап сўрамади. Эрталаб ўқитувчининг олдига ўғлини етаклаб кириб борди.

— Алишер ака, мен ҳайронман. Бу ўқувчингизнинг мактабга келгиси йўқ. Сабабини била олмай ҳайронмиз...

Ўқитувчиси Жамшиднинг бошини силади:

— Жамшидбек, сен яхши ўқийсан-ку. Ким хафа қилди-а? Ўртоқларингми?... — Жамшид жим, унинг кўзида ёш айлана бошлади.

— Ие, Жамшидбек, йиғлама! Сени Дилшод хафа қиляптими? Авазми ёки Санжарми? Қани менга айтгин-чи. Ҳозир улар билан гаплашамиз.

Жамшид ҳеч нарсa демасдан йиғлаб юборди.

Ўқитувчи: «Бунинг сабабини, албатта мен билиб оламан, Сиз хавотир олманг. Ҳал қиламиз», — деб ваъда бергандан кейин ота ўз ишига кетди. Аммо унинг кўнгли нотинч эди.

Алишер ака ўқувчилари билан бирма-бир гаплашди. Саттор тайинли гап айтди:

— Аваз уни мазах қилди, сийдиги сачрайди, деб. Яна, оёғингни кериб сиясан, деб кулди.

Ўқитувчи воқеанинг тагига етиш учун синчиклаб суриштирди. Асосий сабаб маълум бўлди: болалар «ким сийдигини узоққа чоптирарга» ўйнашибди. Жамшиднинг сийдик оқими ҳар томонга сачраб, кийимларини ҳўл қилибди. Буни кўрган ўртоқлари уни роса майна қилишибди. Бўлган гап шу.

Бу воқеани Алишер ака Жамшиднинг отасига айтиб берди. Шундай қилиб боладаги касалликни ўз вақтида аниқлаб олишга шу воқеа сабаб бўлди. Врачлар кўриб, унда уретранинг ташқи тешиги ёрғоқда жойлашганлигини аниқлашди ва гипоспадиянинг ёрғоқ тури деб тўғри ташхис қўйишди.

...**Х**олматжоннинг деярли ҳаётдан нолийдиган нарсаси йўқ: ота-онаси ёнида, гулдек хотини, ҳовли-жойи, машинаси бор. Аммо уни сўнги пайтларда бир нарсa қаттиқ ташвишга сола

бошлади: мана саккиз йилдирки уларнинг фарзандлари йўқ. Ота-онаси ҳам невага кўриш иштиёқида куйиб-пишишди. Нима қилиш керак? Холматжон ўйлар, лекин ўйининг тагига ета олмасди. Хотини ҳам хурсандлик кўчасини тарк этиб, ҳам дарёси сувидан ича бошлаганига анча бўлди.

Бир-икки ўтиришда фаҳм-фаросатсизроқ «жўралар»нинг қалтис ҳазилларини эшитган Холматжон ўзини қўярга жой тополмай қолди. Бора-бора уйдан ташқарига ҳам чиқмай кўйди. Табибларга учрашди — фойдаси бўлмади. Ниҳоят, Холматжон ота-онасининг маслаҳати билан врачларга ўчрашди. Шундан кейингина узоқ йиллар давомида уни қийнаб келган дард маълум бўлди: Холматжонда гипоспадиянинг ёрмоқ тури бор экан.

Гипоспадиянинг бу турида фарзанд кўрмасликнинг сабаби нимада? Бу турда уретранинг тапқи тешиги ёрмоқда жойлашган бўлади. Ёрмоқнинг шу жойидан то олат бошигача ҳеч қандай канал, яъни уретра бўлмайди. Демак, сперматозоидлар (эркаклик уруғи) аёл қинига тушмайди. Фарзанд кўрмасликка эса худди шу сабаб. Холматжон операция қилинди. Операция муваффақиятли ўтди, ҳеч қандай асорат бўлмади. Кейинчалик у иккита ўғил кўрди.

Кўпинча гипоспадиянинг ёрмоқ турида олат ёрмоққа худди ёпишиб ётгандек кўринишда бўлади. Негаки, хорда тортмоғи жуда ҳам калта бўлиб, олатни ёрмоқ тарафга тортиб туради. Олат ҳатто эрекция ҳолатида ҳам ёрмоққа ёпишганича қолаверади.

...Зокиржон ўзини бахтиёр сеза бошлади, чунки севган қизига уйланыпти. Тўй ҳам бўлди. Бироқ уларнинг бахтли турмуши фақат бир ҳафтага чўзилди, холос. Кейинчалик онда-сонда бўлиб турадиган кичик жанжаллар катталаша бошлади. Бунда кўпинча келин ғолиб чиқарди. Зокиржоннинг боши эгик. Орадан кўп ўтмай келин уйдан кетиб қолди. Қайнона ва қайнота уни қанчалик ҳурмат қилишган эди-я! Ҳатто қайнонанинг уй остонасига кўндаланг туриб олиб, ялинишлари ҳам келинга кор қилмади, унинг кўнглини заррача ҳам юмшатмади. Зокиржон эса мунгайиб қолаверди. «Ўғлимизнинг аҳволи нима бўларкин? У ўз ўртоқлари олдида масҳара бўлмасмикин? Қишлоқдаги бинойидек обрўйимиз-чи?! Нега бундай бўлди?!» Ота-онанинг фикри-зикри шу бўлди. Зокиржон эса қишлоқни тарк этди: янги ўзлаштирилаётган ерда ишлайман, деб овоза тарқатди-ю, кетди. Оила бузилди. Бу оила тўғрисида ҳар хил миш-миш гаплар тарқалди.

Зокиржоннинг укаси тиббиёт институтида ўқирди. У ёзги таътил пайтида акаси билан гаплашди ва уларнинг ажралиш сабабларини тушуниб етди. Зокиржонда гипоспадиянинг ёрғоқ тури бор экан. У операция қилинди. Оила қайтадан тикланди.

Зокиржон чеккан азоблар, келиннинг кинояларига улар ўрта-сида меъёрий жинсий алоқанинг бўлмагани сабаб бўлган эди.

...**К**линикамизга Фотима ва Зухра исмли эгизакларни ётқизишди. Ота-онанинг ўз фарзандларини врачга олиб келишга мажбур этган нарса улар жинсий аъзоларининг бошқачароқ тузилгани экан. Буни она болаларини чўмилтираётган пайтида билиб қолган ва ташвишга тушган.

Ҳар томонлама текшириш асосида эгизакларнинг қиз эмас, балки ўғил болалар эканлиги маълум бўлди. Наҳотки? Нега?

Ҳа, ажабланманг! Бу — факт! Сабаби — иккала эгизакда ҳам гипоспадиянинг оралиқ тури бор эди.

Бу нуқсонда жинсий олат тенгқур болаларникига қараганда кичик бўлиши билан бирга, ёрғоққа шунчалик ёпишиб турадики, натижада ёрғоқ ҳам икки тарафга бўлингандай бўлиб қолади. Олатнинг қармоққа ўхшаб эгилган ҳолати жуда ривожланган бўлиб, боши ёрғоқ ичида кўринмай қолади. Иккала мойк ёрғоқ терисининг бўртиб туришидан (ёрғоқ) худди катта жинсий лабларга ўхшаб қолади. Уретранинг тешиги ҳам оралиқда жойлашади. Мана шу сабабдан ҳам ўғил бола худди қиз болаларга ўхшаб сияди. Туғруқхонада ҳам кўпинча гипоспадиянинг оралиқ тури билан туғилган болани юзаки текшириш натижасида қиз деб ўйлашади.

Жўш, Фотима ва Зухраларнинг кейинги тақдири қандай бўлди? Биринчи кундан бошлаб, уларнинг исми Ҳасан ва Ҳусан қилиб ўзгартирилди. Пластик операция қилинди. Ташқи жинсий аъзоларнинг ҳолати ва сийдик чиқариш канал худди меъёрдагидай қилиб тикланди.

Демак, гипоспадиянинг оралиқ турида бола туғилган пайтдаёқ жиддий эътибор берилмаса катта хатога йўл қўйиш мумкин. Бунинг олдини олиш, яъни бола жинсини аниқлаш учун туғруқхона врачлари жавобгардирлар. Афсуски, туғруқхоналарда шу кунларгача бунга жиддий эътибор берилмаяпти, натижада жинси нотўғри белгиланган болалар тез-тез учрамоқда. Албат-

та, ота-оналар врачга ишонадилар ва одатдагидай тарбия қила-
верадилар. Йиллар ўтаверади. Бола эса ҳеч нарсадан безовта
бўлмай ўсаверади. Тўғриси айтганда, кўпгина ота-оналар ўз
фарзандлари жинсий аъзоларининг тузилишига эътибор ҳам қил-
майдилар. Акс ҳолда юқоридагига ўхшаш нохуш ҳодисалар уч-
рамаган бўларди. Фарзандларининг келажагини ўйлаган ота-
оналар ана шундай воқеаларни унутмасликлари лозим.

Хирургия бўлимига ёш она қизчасини олиб келди. Иккинчи
фарзанд экан. Она қаттиқ ҳаяжонда! Кўнгли нотинч! Қизчаси-
нинг жинсий аъзоси бошқачароқ тузилганига эътибор бериб, врач-
га олиб келган. Қизчани текширдик, унинг ўғил бола эканлиги
маълум бўлди. Биз онага: «Болангиз қиз эмас, ўғил экан, гувоҳ-
номасини тезда ўзгартиринглар. Албатта исмини ҳам», дедик. Бу
сўзларни эшитган она: «мана, уч ойдирки, эрим яна қиз туғдин-
гми, ичинг тўла қиз экан-да, деб қийнагани-қийнаган. У эса
ўғил экан», — деб йиғлаб юборди. Аёл хурсандлигидан йиғлаёт-
ган эди, чунки катта хатонинг олди вақтида олинган, бунинг
устига эрининг дашномларидан қутулган эди. Болани операция
қилдик, даволаниб кетди.

Шу ўринда мавзудан биров четга чиқсак. Аслида фарзанд-
нинг ўғил ёки қиз бўлиши эракакка боғлиқлиги ҳозирги пайтда
фан томонидан аниқ исботланган. Маълумки, одам хужайраси-
нинг ядро қисмида хроматин деб аталган модда бўлади. Хужай-
ра бўлиниши, кўпайиши олдидан ана шу хроматин алоҳида та-
началар ҳосил қилади ва улар хромосомалар деб аталади. Хро-
мосомалар инсонда 23 жуфт бўлади. Уларнинг охириги бир жуфти
эракакларда бошқача, аёлларда бошқача бўлади ва сони нормал
ҳолатда ҳеч ўзгармайди. Эракакларда бу жуфт иккита ҳар хил
хромосомадан ташкил топади, уларнинг бири Х, иккинчиси эса
Y хромосома деб аталади. Аёлларда эса бу жуфт иккита бир
хил хромосомадан иборат бўлиб, иккаласи ҳам Х хромосома-
лар дейилади. Аёлларда Y хромосома йўқ. Уруғланиш пайтида
сперматозоидлар билан тухум хужайра учрашади ва улардан
биттаси ёки иккитаси (бунда бола эгизак бўлади) унинг ичига
киради. Уруғланиш натижасида хромосомалар сони 46 тага етади.
Агар сперматозоидда Х хромосома бўлса, бўлажак фарзанд қиз
бўлади, агар Y хромосома бўлса, ўғил бола дунёга келади. Де-
мак, ХХ— қиз, ХY — ўғил бола дегани. Бу қонун. Хромосома-

нинг У тури фақат эркакларга хос бўлганлиги учун фарзанднинг жинси ҳам унга боғлиқ.

Модомики шундай экан, бўлғуси жигаргўшасини тўққиз ой ўз танасида авайлаб кўтарган она қиз туғса эрининг аччиқ гапларини эшитиш унга қанчалик оғир эканлигини наҳотки тушуниш қийин бўлса! Онани севинтириш, табриклаш, кўнглини кўтариш ўрнига унга ўринсиз таъналар ва маломат тошларини отадиган эрни жоҳил, нодон ва билимсиз одам дейиш ҳам камлик қилади. Аслида, қиз бола дунёга келишига эр сабаб бўлишини билган аёл шундай «иш» тутиши керак-ку! Йўқ, оналар бундай қилмайди, чунки улар учун қиз ҳам, ўғил ҳам фарзанд.

Энди яна асосий мавзуга қайтсак. Гипоспадиянинг оралиқ тури кўпгина ҳолларда жуда кеч аниқланади. Бу, албатта, ҳар хил асоратларга сабаб бўлиши мумкин. Жумладан, олат ровак таналарида меъёрга хос бўлмаган патологик ўзгаришлар учрайди.

Клиникамизга 7 яшар қизчани олиб келишди. Ота-она қизчаларидаги баъзи ўғил болаларга хос характерни, унинг ғалати қилиқларини анчадан бери кузатиб келишган, бироқ бу шунчаки болаларга хос нарса деб парво қилишмаган. Масалан, у ҳечам қўғирчоқ ўйнамас, ўта шўх, акалари билан кураш тушар, уларнинг кийимларини кийиб безор қиларкан. Ота-она қиздаги бу ҳолни тўрт ўғилнинг орасида ўсганлигидан деб билишар, шунинг учун бунга олдинига эътибор ҳам беришмаган. Кейинги пайтларда унинг овози ҳам дағаллашиб, ҳаракатларида қиз болаларга хос хусусиятлар бутунлай йўқолибди. Дугоналари билан ўйнамай, нуқул ўғил болалар билан югуришар, копток ўйнар экан. Бундан хавотирланган ота-она бизга мурожаат қилишди. Ота-онага қизчалари ўғил бола эканлигини айтганимизда улар ҳайрон бўлиб қолишди. Ҳаётда шундай ҳодисалар учрашини уларга мисоллар билан тушунтирдик. Улар фарзандларини операция қилишга розилик беришди. «Қиз» бола операция қилинди, исми ҳам ўзгартирилди.

...Муҳаббат исмли қиз медицина институтининг 5 курсида ўқир эди. Амалиёт даврида бир гуруҳ талабалар беморлар ва касалликлар тарихи билан танишаётганда уларнинг диққатини бир бемор қиз ўзига жалб қилди. У гипоспадия касаллиги билан туғилган ва унда операциянинг охири босқичи бажарилган эди. Муҳаббатхон шу беморнинг касаллик тарихига қизиқиб қолди

ва танишиб чикди. У ерда баён этилган, яъни «қиз»нинг ҳаракатлари, қилиқлари ҳам худди унинг синглисиди бор эди.

Муҳаббатнинг синглиси саккиз ёшга кирган. Нуқул ўғил болалар билан ўйнарди. Акаси ёки укасининг шимини кийиб кетади. Дўстлари ҳам ўғил болалар. Мактабда ҳам ўғил болаларга хос ҳаракатлари билан ўқитувчиларни ҳайрон қолдирарди. Отанаси ҳам, ўқитувчилари ҳам «Сен ўғил бола бўлиб туғилишинг керак экан», деб қўйишарди. Унинг «безорилиги», шўхликлари онанинг ҳам жонига теккан эди. Шуларни кўз олдидан ўтказар экан, Муҳаббат эртасига ўйига кетди ва синглиси билан қайтиб келди. Атлас қўйлак кийиб олган қизнинг сочи товонига тушар, бўй-баста барваста, ҳаракатчан ва эпчиллиги кўзларидан шундай билиниб турарди.

У ўғил бола эди. Унга: «Сен ўғил боласан! Исминг бутундан бошлаб Жамолиддин бўлсин», дейишганида унинг қанчалик хурсанд бўлганини кўрсангиз эди!... Унинг сочларини ўғил болаларникидек қилиб олишди, кийимлари ўзгартирилди. Операциянинг барча босқичлари муваффақиятли тугалланди. Туғруқхонада йўл қўйилган хато кеч бўлса-да тузатилди. Бола ўз жинсига қайтарилди!

Лекин ҳамиша ҳам гипоспадиянинг оралиқ турида бундай «қиз» болаларнинг характери айнан ўғил болаларникига ўхшайди, дейиш хато бўлади, албатта. Чунки қизман деган тушунча ёшлиқда боланинг онгига сингиб қолади ва кўпинча бундай беморларни операция қилиб, ўз жинсига қайтаргандан кейин ҳам жуда кўп муаммолар келиб чиқади. Бунда нафақат боланинг асаб тизими катта зарбага учрайди, балки ота-оналари ҳам руҳан қийналишади, азоб чекишади. Баъзи сабабларга кўра, операциядан кейин ота-оналар бошқа жойларга кўчиб кетишади. Чунки улар шу билан ҳаётда рўй берган бу «нохуш» ҳодисани бутунлай унутилишини исташади. Шунинг учун ҳам мутлақо бегона одамлар орасида яшашни афзал кўрадилар. Албатта бундай пайтларда ота-оналарга, қариндош-туғишганларга қийин бўлади.

Хўш, гипоспадия билан туғилган болаларни ўз вақтида аниқлаш учун нималар қилиш ва қандай чоралар кўриш керак? Бунинг учун биринчи навбатда туғруқхона врачлари бола туғилган заҳотнёқ уни ҳар томонлама чуқур текширишлари шарт. Афсуски, кўп врачлар туғилган боланинг юраги ва ўпкасини эшитиб, нафас олишига эътибор бериб қўя қолишади, жинсий аъзоларни

шунчаки кўздан кечиришади, холос. Ўз касбига бундай қараш келгусида инсонлар бошига ғам-ташвишлар келтиришини, ҳатто айрим вақтларда фожиаларга олиб келишини унутмаслик керак. Врачлик касби, қасамёди буни асло кечирмайди.

Гипоспадия касаллиги янги туғилган ҳар 250-300 боладан биттасида учрайди. Модомики, Ўзбекистонда болалар туғилиши етакчи ўринлардан бирини эгаллар экан, гипоспадияни фаол равишда аниқлаш масаласи ҳам алоҳида ўринда туриши зарур.

Чақалоқдаги бу туғма дард туғруқхонада врачлар айби билан аниқланмади ҳам дейлик. Аммо фарзанднинг ота-онаси-чи? Наҳотки улар, айниқса, она чақалоғини йўраклаётганда, ювинтираётганда унинг жинсий аъзоларига эътибор бермаса? Майли, тўнғичини туққан оналар бунга эътибор бермади, дейлик. Кўп фарзандли ота-оналар-чи?

Гипоспадияда кўпинча болани ҳеч қандай оғриқ ёки бошқа аломатлар безовта қилмайди. Натижада бунга на бола, на ота-она ўз вақтида эътибор беради, касаллик эса ривожланиб боради. Балоят ёшидаги болаларда уят ва андиша анча устунлик қилади. Орият ва гурур етилган бўлади. Улар ким билан дардлашишни билишмайди — «ўз ёғларига ўзлари қоврилиб» юраверадилар. Вояга етиб, ҳатто никоҳдан ҳам ўтиб олишади.

Биз юқорида гипоспадиянинг инсон тақдирига қанчалик соя солиши, аниқлаш ва қисман операция қилиб даволаш ҳақида сўз юритдик. Энди унинг келиб чиқиши, яъни ушбу дардга сабаб бўлувчи омиллар устида тўхталиб ўтамиз. Гипоспадиянинг келиб чиқиш сабабини аниқлаш эса, худди бошқа касалликлардаги каби унинг камайишига ва бутунлай олдини олишга ёрдам беради.

Маълумки, аёл ҳомиладор бўлган дастлабки кунларданоқ унинг организмида жуда мураккаб сифат ва миқдор ўзгаришлари вужудга келади. Айниқса, ички секреция безлари ишида ўзига хос жараёнлар содир бўлади. Бу ўзгаришлар онанинг руҳи, кайфияти, асабига таъсир қилмай қолмайди, яъни характери ўзгаради, нозиклашиб қолади ва ҳоказо. Ҳомила ҳам ривожланаверади. Ҳомила ривожланиш даврининг учинчи ҳафтасидаёқ унда жинсий аъзолар шакллана бошлайди ва 12-13-ҳафтада асосан шаклланиб бўлади. Унинг шаклланишига ички секреция безларининг қандай ва қай даража ишлаши катта таъсир қилади. Чунончи, шу давр ичида ҳомиладор аёл асабининг қаттиқ шикастланиши (ҳаяжонланиш, жанжаллашиш, қаттиқ хафа

бўлиш, қўрқиш ва бошқалар) натижасида ички секреция безлари зўриқиб ишлайди, яъни стресс ҳолати рўй беради. Натижада, эстрогенларнинг (хотинлар жинсий гормони) қонга ишланиб чиқиши бир неча баробар ортиб кетади. Буни меъёрий ҳолатдан ташқари, яъни анормал ҳолат ўртасидаги муваққат вазият деб тушуниш керак. Агар стресс ҳолати узоқ давом этадиган бўлса, асаб тизими ҳаддан ташқари зўриқади, натижада хасталик келиб чиқади. Тасаввур қилинг, ҳомиладорликнинг 3-12-ҳафтасида стресс ҳолати вужудга келди. Юқорида айтиб ўтганимиздек, жинсий гормонлар миқдори ошиб кетади. Она қонидаги бу гормонлар қаршилик кўрсатувчи ҳимоя воситаларини озми-кўпми енгиб, бир қанчаси ҳомилага ўтади. Ана энди бу гормонлар ҳомила жинсий аъзоларининг шаклланишига ўзига хос таъсир кўрсатади. Агар ҳомила қиз бўлса, туғилган пайтда чақалоқнинг сут безлари меъёрдан анча катта — нўхатдай ва ундан каттароқ бўлиши мумкин. Бу амалиётда кўп кузатилган. Баъзан сут бези учидagi тешикчалардан оғиз сути ҳам ажралиб туради. Агар ҳомила ўғил бўлса-чи? Стресс туфайли қонда ниҳоятда кўпайиб кетган эстрогенлар ўғил бола жинсий органларининг ривожига тескари таъсир кўрсатади. Оқибатда бола гипоспадия нуқсони билан туғилади. Стресс ҳолати қанчалик кўп ва узоқ, шунингдек, кучли таъсир этиб турса, эстрогенларнинг қонга ажраладиган миқдори ҳам шунчалик кўп бўлади ва дард ҳам шунга яраша оғир бўлади. Демак, шу даврда онанинг ҳаяжонланиши, изтироб чекиши, ғам-ташвиш тортиши қанчалик тез-тез ва кучли бўлса, гипоспадиянинг тури ҳам оғир бўлади. Масалан, стресс ҳолати енгил ва қисқа бўлса, гипоспадиянинг бошланғич тури, кучли ва давомлироқ бўлса, ёрғоқ ёки оралик тури вужудга келиши мумкин.

Гулиоранинг турмуши яхши бўлмади. У билан қайнонаси ўртасида тез-тез жанжал чиқиб турар, у бундан қаттиқ хафа бўларди. Ҳомиладор бўлганида ҳам бу жанжал ва ўзаро дилдорликлар давом этаверди. Шу сабабданми ёки эрининг бир марта қаттиқ ҳақорат қилгани бўлди, ҳар қалай биринчи боласи муддатидан олдин туғилди-ю, нобуд бўлди. Бунга у кўп куйинди. Аммо қайғуришнинг фойдаси йўқлигини ҳис этиб, иш билан ўзини овута бошлади, орадан икки йил ўтди. У энди қиз кўрди. Унга Баҳор деб исм қўйишди. Баҳор иккига тўлди. Гулнора ўзида йўқ хурсанд. Орадан бир йил ўтиб, унинг кўнгли яна аччиқ нарсаси

ларни тусай бошлади. Кунларнинг бирида ер қаттиқ силкинди. Баҳор бехосдан қаттиқ чинқириб юборди, шунда Гулнора қаттиқ кўрқиб кетди. Бироздан кейин қорнининг пасти тортиб-тортиб ва ўқтин-ўқтин оғрий бошлади. Аста-секин оғриқ зўрайди. Зудлик билан «тез ёрдам» чақирилди. Уни олдин жарроҳлик, кейин гинекология бўлимига олиб боришди ва шу ерга ётқизишди. Гулноранинг айтишига қараганда, тегишли муолажалардан кейин санчиқ бутунлай йўқолди. Аммо бу вақтда у доим хавотир билан яшади. Унинг эси-дарди «ҳомиламга ҳеч нарса қилмадимикин», деган фикрда эди. Вақти соати етганда Гулнора яна қиз кўрди. Қизчасини бир куни ювинтираётганда унинг ташқи жинсий аъзолари бошқачароқ эканлигига эътибор берди. Ташвишга тушди. Ташқи томондан қараганда беш ойлик чақалоқнинг жинсий аъзолари унинг қиз бола эканлигига шак-шубҳа туғдирмас эди. Агар «жинсий лаблар»ни икки томонга кериб кўрилса, тамоман бошқача кўринишни пайқаш мумкин: жинсий олат жуда ҳам кичкина бўлиб, ёрғоқ териси ичига «кўмилиб» қолган, сийдик канали ташқи тешиги эса ораликда жойлашган эди. Бу гипоспадиянинг оралик тури эди. Ёрғоқда мойклар ҳам йўқ. Улар ёрғоққа тушмай қолган. Бу хасталик «крипторхизм» дейилади ва биз бу хусусда кейинроқ батафсил тўхталамиз.

Ҳомиладорликнинг биринчи кунидан бошлаб бўлажак она ва ота, бутун оила аъзолари туғилажак боланинг соғлиги тўғрисида қайғуришлари шарт. Фарзанднинг ҳеч қандай нуқсонларсиз, соғлом туғилиши тўғрисида ўйлаш биринчи галда ота ва онанинг вазифаси. Айниқса, ота онага нисбатан доим ғамхўр, меҳрибон бўлиши зарур. Ҳомиладор аёл жуда тинч, хотиржам бўлиши, асабийлашмаслиги, оғир ишлар қилмаслиги керак. Буни оиладагилар яхши билишлари зарур.

Ҳомиладорликнинг бирон-бир асоратсиз, меъёрий кечишида режимни тўғри ташкил қилиш катта рол ўйнайди. Ҳомиладор аёл нафақат оилада, балки иш жойида ҳам ўзини эҳтиёт қилиши, бўлар-бўлмаста асабийлашмаслиги лозим. Бунинг учун албатта жамоа орасида яхши муҳит бўлишини таъминлашга эришиш зарур. Ҳомиладор аёл организмида мураккаб моддалар алмашинуви жараёнлари жадал кечади, шу туфайли улар асабда бирмунча ўзгаришлар пайдо бўлади. Улар салга аччиқланадиган, шовқинни ёқтирмайдиган, жаҳддор, тез чарчайдиган бўлиб қоладилар. Шунинг учун ҳам ҳомиладор аёлларнинг иш шаро-

итларини яхшилаш ва овқатланиш режимини тўғри ташкил қилиш ҳақида кўпроқ ғамхўрлик қилиш керак.

Аксарият ҳомиладор аёлларнинг таъм ва ҳид билиш аъзола-рида мураккаб ўзгаришлар юзага келади, улар ҳид ва баъзи овқат турларини ёқтирмай қоладилар ва, аксинча, баъзи овқат ёки меваларни кўнгли тусаб қолиши уларнинг инжиқликларидан эмас, балки организм талабидир. Ҳомиладор аёл нимани егиси келса, шунга шароит бўлиши керак, бу ҳам стресснинг олдини олишга ёрдам беради.

Ҳадичахон севиб-севилиб турмуш кўрди, аммо бахтли бўл-мади. Чунки у турмушнинг дастлабки кунларидаёқ ҳаётнинг ач-чиқ синовларига учрай бошлади: дастлабки икки фарзанди бир ёшга етмаёқ нобуд бўлди. Учинчиси қиз туғилди, отини Юлдуз-хон кўйишти. Юлдузхон тўрт ёшга кирганда Ҳадичахон ўғил кўрди, лекин у ҳам тезда нобуд бўлди. Унинг қанча умид ва орзулари чил-парчин бўлди. Бунинг устига эрининг пичинглари, аччиқ гиналари унинг жон-жонидан ўтиб кетарди. У врачларга учради. Мақсади яна фарзанд кўриш, уни асраб қолиш эди. Олган муолажалари зое кетмади, у яна ҳомиладор бўлди. Оила-да эса ҳамон жанжал, келишмовчиликлар давом этарди. Эри уни доим камситар, ҳеч сабабсиз бақириб-чақирар, хотинининг ҳар бир қилиғидан «қийиқ» ахтарар эди. Аёл бечора барига чи-дади. Билдирмай кўз ёши қилар, эзилиб, сиқиларди. Кўнгли ту-саган овқатларни ейиш нари турсин, бу тўғрида гапира олмасди ҳам. Қанча изтироблар, дилозорликлар кўрди. Кўзи ёрийдиган бўлди. Қиз кўрди — кўнгли анча ёриди. Умид билан унга Орзи-гул деб ном қўйди. Орадан икки ой ўтди. Она қизаловини текши-ришга олиб чиққанида, врач уни яхшилаб кўздан кечирди: «Қи-залоқнинг жинсий аъзолари нотўғри шаклланибди. Ҳозир унинг қайси жинсга мойил эканлигини аниқлаб бўлмайди. Шунинг учун ҳар ойда олиб келиб кўрсатиб турасиз» деганда онанинг дили яна вайрон бўлди, бутун дардини ичига ютди. Дардини кимга ҳам айтарди?! Оилада эса яна жанжал кучайган. Эри: «Менга ўғил керак, қиз бола фарзандлик қилармиди? У бировники», деб ҳам-и-ша ҳақорат қилишда давом этарди. Охири бориб пичоқ суякка қадалганда Ҳадичахон чидай олмади, ажралишга мажбур бўлди.

Орадан тўрт йил ўтди. Бир куни Орзигулнинг қорни оғриб қолди. Она уни дарҳол врачга кўрсатди. Уни ҳар томонлама текшириб кўрган врач Орзигулда ўткир аспендицит хуружи борли-

гини аниқлади. Операция асоратсиз бўлди-ю, лекин учинчи куни Орзигулнинг сийдиги тугилиб қолди. Врач сийдикни найчалар ёрдамида қовукдан бўшатди-да, Ҳадичахонни ўз кабинетига чақирди. «Хато ўтибди. Фарзандингиз қиз эмас, ўғил бола экан. Бу хатони тезда тузатиш керак. Болангиз тагин бахтсиз бўлиб юрмасин», — деди. Врач операциянинг оғир эмаслигини ва охири бахайр бўлишини онага ётиғи билан тушунтирди. Она кўнглида умид учкунлари пайдо бўлди, Тошкентга қараб йўл олди. Орзигул операция қилинди. Бахтиёр деб исм қўйишди. Орадан беш йил ўтди. Бахтиёр соғ-саломат ўсди. Мактабга қатнай бошлади. Эри эса бир кун ўзи кечирим сўраб Ҳадичахоннинг олдига бош эгиб келди. Ҳадичахон уни кечирармикан?...

Ҳаёт мураккаб. Фақат қувончдан иборат эмас. Ўзига хос ташвишлари ҳам бор, Эру хотин мана шу ташвишларни баҳам кўришиб, биргаликда ҳал қилишса, оилада қувонч кулгилари жилваланади. Бу эса бўлажак фарзанднинг нуқсонсиз туғилиши гаровидир. Қуйидаги ҳаётий воқеага бир назар ташланг...

Врач қабулхонасида 2 яшар боласи билан эр-хотин ўтиришибди. Аёл зарда билан ва жаҳл аралаш боласининг кийимини еча бошлади. Унга ёрдам бермоқчи бўлган эрининг қўлини силтаб ташлади. Эри индамай қўя қолди. Унинг кайфияти ёмон, ўзини худди катта айб қилиб қўйгандай сезарди. Аёл эса ўглининг кийимларини ечиб дағаллик билан: «Мана, кўринглар», деб бидирлади. У бу қилиғи билан ўзининг кимдандир устунлигини очикдан-очик намоёйиш қиларди. Ўзаро суҳбатдан кейин қуйидагилар маълум бўлди.

Маҳкам ака заводнинг катта муҳандиси, Нодирахон эса институтда дарс беради. Уларнинг узукнинг кўзидай биттагина қизчалари бор. Беш ёшда. Улар шу кунгача тинч-тотув яшашди. Қўшниларнинг бу тотув оилага ҳаваслари келарди. Аммо кунлардан бир кун уларнинг орасидан «қора мушук ўтиб қолди». Бу Нодирахоннинг бўйида бўлиб қолганини билган кундан бошланди:

— Нодирахон! Ростми?! Қандай яхши! Фарзанди кўпларга жудаям ҳавас қилардим. Орзумизга етибмизда, Нодирахон!

— Маҳкам ака, илмий ишимга халақит беради-ку... Келинг, шунисини ҳам олдириб ташлай қолай...

— Эсингизни едингизми, Нодирахон! Ахир фарзанд ҳам керак-ку! Нима, бунинг ҳам заволига қолмоқчимисиз? Йўқ, менга фарзанд керак!

— Маҳкам ака, илмий ишим чала қолиб кетади-ку! Тажрибамни энди тутатдим-а...

— Ҳайронсан! Қасд қарасанг, фарзандим кам бўлсин, деганлар кўпайиб қоляпти! Турмуш қонунини ҳам унутиб юборишяпти! Мен сизнинг илмий ишингизни пишириб ейманми?! Ахир фарзандсиз қандай бахт, келажак бўлади. Илмий ишингизнинг ўнтаси битта фарзанд ўрнини ҳам босмайди. Менга эса бола керак!

— Маҳкам ака, биттасининг ташвишини ҳам кўп тортганман, етар! Яна чақалоқнинг йиғисию, йўрғақларга ўралашиб қолишим керакми, истамайман!

— Нега ундай дейсиз, Нодирахон! Фарзанд қувончини сизнинг айтганларингизга тенглаштириб бўларканми?! Хулласи калом, менга фарзанд керак. Агар зарурат туғилса, йўрғақларни ўзим тозалайман. — Шундай деб Маҳкам ака эшикни қарсиллатиб ёпди-ю, чиқиб кетди. Унинг биринчи марта жаҳли чиқиши ва эшикни биринчи марта қарсиллатиб ёпиши эди. У ўша куни биринчи марта уйига бироз кайф бўлиб келди. Улар ўртасида яна икки марта жанжал бўлди. Нодирахон бир неча марта йиғлаб ҳам олди. Маҳкам ака ўз айтганида туриб олди — Нодиранинг ҳомилани аборт қилишига рухсат бермади. Бу орада беш ой ўтди. Нодирахон ҳам «тақдир»га тан берди. Сарвар туғилди. Аммо унда гипоспадиянинг ёроқ тури бор эди. Бунга Нодирахон эрини айбдор деб билди. Ҳар хил «жон чиқарар» гаплар билан уни узиб-узиб оларди. Шунинг учун ҳам Нодирахон Сарварни жаҳл ва зарда билан ечинтирган, Маҳкам ака бўлса, қабулхонанинг бурчагида мунгайиб турган экан. Сарварнинг нуқсонли бўлиб туғилишида ким айбдор? Бу муаммони ҳал қилиш ўқувчининг ўзига ҳавола!

Гипоспадияни ўз вақтида пайқамаслик, даво чораларини кўрмаслик ҳар хил нохуш оқибатларга олиб келиши мумкинлиги ва сабаби равшан. Ҳаётнинг ўзи бунини исботлаб турибди. Бу нуқсонни аниқлаш аслида қийин эмас — жинсий аъзолар тузилишига ва уретранинг тешиги қаерда жойлашганлигига сал диққат билан қаралса ҳамда боланинг қандай сийишига ёки унинг оқимига эътибор берилса, бас. Буни врач бўладими, ота-она бўладими, вақтида аниқлаши мумкин-ку. Бу туғма нуқсонни 1-2 ёшга киргунча даволаса, у бутунлай барҳам топиб кетади. Болалигида бу дарддан қутулган йигит-қизлар бунини катта бўлишганда эсидан ҳам чиқариб юборишади.

Баъзи одамлар, бу ёш болани операция қилишга оғирлик қилмайдими, деб савол беришади. Ҳа, бу гапда ҳам жон бор. бироқ ундан ҳам муҳимроқ нарсани эсдан чиқармаслик зарур. Бу ҳақдаги фикримизни қуйидаги мисолдан билиб оласиз.

Рўзимурод тўсатдан уйғониб кетди. Операция қилинган ери оғрий бошлаганини сездию, юраги «шув» этиб кетди. Қўли билан ўша жойни пайпаслади. Аммо ҳеч нарсани сезмади. Кўнглида аллақандай ваҳима пайдо бўлдию, беихтиёр кўзлари намланди. Наҳотки еттинчи операциядан кейин ҳам у тузалмаса?! Наҳот яна иплари сўтилиб кетса?! Қачон тамом бўлади бу азоблар? Ахир бу даргоҳга шу сафар ўзгача бир умид билан қадам қўймаганмиди? Дўхтирлар ҳам умидсизликка тушмагин, шу сафар ҳаммаси яхши бўлади, демаганмидилар.

У ҳозир 9-синфда ўқияпти. Аммо ёлчителиб ўқигани ҳам йўқ. Кўнглига ўқиш ҳам сиғмас эди. Олтинчи синфдан бери боши операциядан чиқмайди. Ҳар йили: 6-синфда ҳам, 7-синфдалигида ҳам операция бўлди. Биргина 7-синфдалигида 2 марта операция қилинди. Ўшанда: «Агар ҳаммаси асоратсиз бўлса, бу гал охиргиси бўлади», дейишганди дўхтирлар. Бироқ ундай бўлмади. На чора, ҳар қанча азоб бўлмасин чидашга тўғри келар, аммо даволаниш самарасиз эди.

Мана 7-операциянинг ҳам 4-куни ўтяпти. Қачон тугаркан-а бу азоблар? Операция қилдирмайин деса, биринчидан, ихтиёрни ўзида эмас, иккинчидан, тўғри сия олмайди. «Операция қилдирмасак бўлмайди-да, ўғлим. Балки бу охиргиси бўлар. Безор бўлдинг, қийналдинг, биламан, аммо илож қанча. Яшашинг керак-ку! Сабр-тоқат қил, болам». Отасининг бу сўзларига Рўзимурод ҳеч бир эътироз билдира олмасди.

Операция қилинган жойи яна симиллаб оғриди. Бироздан кейин кучайди. Оғриқ азобига чидай олмасдан лабларини тишлади. Агар оғрияпти, деб ҳамширага ёки дўхтирларга айтса-ку, оғриқ қолдирадиган дорилардан беришади. Аммо у лом-мим демайди. Айтишга ғурури қўймайди. Ҳали-ҳали аниқ эсида: учинчи операция бўлганида, операциянинг иккинчи куни кесилган жойи қаттиқ оғриди. Ўша куни аксига олиб тушлик ҳам қилмаган эди. Қорни очлиги билан оғриқ бир бўлдию, ҳам алаmidан, ҳам оғриқ азобидан йиғлади. Уни бу аҳволда кўрган врач томирини ушлади-да: «Қап-катта экансан-ку, эркалик ҳам эви билан-да! Иродали бўлиш керак, жигар», деди. Ақалли қаеринг оғрияпти,

деб сўрамади ҳам. Ана ўшандан бери бирон ери оғриси ҳам ўша дўхтирнинг рапидадай тош қотган юзи, бир-бирига жуда яқин жойлашган укки кўзлари, сал олдинга туртиб чиққан ияги кўз олдида гавдаланади-да, оғриқ азобига чидаб ётаверади.

Оғриқ баттар хуруж қилди. Тишини-тишига қўйиб чидади. Толиқди. Чарчади. Оғриқ сал босилгандай бўлди. Кўзлари уйқуга кетди. Рўзимурод қанча вақт ухлаганини билмайди, аммо кўнгли бир нимани сездими. кўрқиб уйғонди. Юраги шув этиб кетди. Чунки ҳар галгидек олати таранг торгилиб турар, операция қилинган жойи эса сим-сим оғриётганди.

Дўхтирлар унга ҳар хил нарсаларни ўйламасликни, кўпроқ китоб ўқишни, қизиқ-қизиқ нарсалар билан ўзини чалғитишни неча бор таъкидлашган. Муҳими, олати таранглашмаслиги шарт. Рўзимурод шундай ҳам қилди: неча-неча китобларни ўқиб чиқди. Китобни юзига қўйиб, толиқиб ухлаб қолган кунлари ҳам кўп. Гоҳида азонгача ўқирди. Лекин, нима ҳам қилсин, айна тонг пайтида яна шу аҳвол — олати таранглашади. Дўхтирлар, сенга дори кор қилмас эканда, Рўзимурод, қайси дорини қўлласак ҳам шу аҳвол-а, тавба, дейишдан нарига ўтишмасди.

Мана энди бугунга келиб яна шу аҳвол такрорланганига бало борми? Бу ҳол оғриқдан минг баттар ёмон! Рўзимурод бунга қарши ҳеч нарса қила олмаслигидан, иложи йўқлигидан, ўзининг кучсизлигидан инграб юборди. Бундан кўра оғриқ минг мартаба кучлироқ бўлгани маъқул эди-я!

Рўзимуроднинг кўзларидан ёш томчилари чиқиб, чаккаларидан оқиб, ёстиқ устига юмалай бошлади. Ана шу пайт унинг қаттиқ кўрққан нарсаси содир бўлди: сим-сим оғриқ йўқ бўлдию, операция қилинган жойнинг чеккалари икки тарафга йирилиб кетди. Ҳўл нарсанинг пастга оққани ҳам аниқ сезилди. Рўзимурод хўнграб йиғлаб юборди. У аччиғидан, аламидан, изтироби чексизлигидан қовуғига қўйилган резина найчани қўли билан шарт суғурди-да палатанинг очиқ турган деразасидан ташқарига улоқтирди. Ўрнидан даст турди. Шу в. қт боши айланди ва пол устига гурсиллаб йиқилди...

Қанча вақт ётганини билмайди. Бир вақт кўзини очса, каравотда ётибди. Ёнида катта врач Юнус ака. Рўзимурод яна пиқиллаб йиғлай бошлади. Юнус ака эса жим. Балки унинг тўйиб-тўйиб йиғлаб, аламидан чиқишини кутаётгандир! Қани энди йиғи билан алам кетса-ю, операция қилинган жой битиб қўя қолса! Энди Рўзимуродга бари бир. Чунки операциянинг иплари сўти-

либ кетди. Қўй, хафа бўлма, Рўзимурод, Янаги сафар албатта муваффақиятли бўлади, дейишганига Рўзимурод ёш боламиники, овуниб қўя қолса. У бунга ўхшаш гапларни илгарилари ҳам бир неча бор эшитган. Юнус ака далда берувчи гапларни айтса айтаверсин, лекин бу билан унинг гами камаярмиди? Дўхтирларга ҳам ҳайронсан, бир кичкина тешигу, шунини эплэй олишмасан-я! Бу қанақа бўлди, ахир! Азоб бериш ҳам шунчалик бўладими?

Шу пайт Рўзимурод Юнус аканинг босиқ овозини эшитди: «Катта йигитсан, Рўзимурод, ҳамма нарсага тушунасан. Ўксинма! Эндиги сафар профессорнинг ўзига айтамин. Карим Ҳожиевич йўқ демайди. Мана мени айтди дерсан, ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Ҳеч дард кўрмагандай бўлиб, шифо топасан». Рўзимуроднинг юраги тез-тез ура бошлади. Унинг бундан кўнгли таскин топгандай бўлди. Юнус айтдики, тамом, ҳаммаси яхши бўлади. Профессорнинг ўзи операция қилади-ку, яхши бўлмайди?! Рўзимурод профессорни касалхона йўлагига бир неча марта кўрган. Сочлари оппоқ оқарган, қошларини қиров қоплаган каби, алп қоматли, юзидан болаларни ўзига жалб қилувчи илиқ бир нур ёғилиб турарди. У киши коридор бўйлаб операция хонаси томон ўтар экан, салобатига йўл беришган ҳамшираларга, болаларга ярим жилмайиб қарар, эркалаб, мулойим боқувчи нигоҳи эса киши қалбига ором берарди. Рўзимурод бу ҳолатни ўзида бир неча бор сезган. Шу сабабданми, профессорни кўрган заҳоти унинг қалбида умид учқуни пайдо бўларди-да, ўзини енгил сезарди. Мана, ҳозир ҳам профессорнинг номини эшитиб, унинг юраги ҳаприқиб кетди. Аммо қалбини нимадир ғаш қилаётганди. Энди отасига нима дейди? Нима дейишидан қатъи назар, барибир айтиши керак-ку! Лекин унинг бунақа гаплардан юраги безиллаб қолган. Ўтган сафар ҳам яна сўтилиб кетди, деганида ташвишим тугамабди-да, болам, дея кўзларидан ёш чиқиб кетганди отанинг.

Рўзимурод ўз дарди учун отасининг қийналишини ҳеч истамасди. Отасининг дард чекишини кўз олдига келтирса, юракбағри эзилиб кетарди.

Рўзимуроднинг кўзи отасига тушдию, юраги алланечук бўлиб кетди. Отасига яқинлашган сари кўнгли бузилаётганини сезди, йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тийиб отасининг олдига келди. Отаси жим эди. Аммо хавотир билан ўрнининг нима дейишини кутиб тургани аниқ. Балки бирон нарсани сўрашдан ҳайқиқиб

ёки кўрқиб тургандир? Балки «Ота, яна бўлмади» деган сўзни эшитиб, юраги ёмон бўлиб қолишидан ҳадиксираётгандир?

Рўзимурод бошини кўтарди. «Нима бўлди, ўғлим?» дея мўлтираб қараб турган отанинг кўзларини кўрдию, яна бошини эгди. Кўзларидан икки томчи ёш думалаб ерга тушди. Буни ўзи ҳам билмай қолди. Отанинг: «яна тарқалиб кетдимиз», деган сўзларига жавобан эгилган бошини қимирлатиб тасдиқлади.

Отанинг кўзлари қисилди, бурун катаклари керилиб, қошлари чимирилди, лаблари кемтилди. «Бу қандай гап, ахир!», — дедию, тез-тез қадам босиб, Ординаторлар хонаси эшигини зарб билан очди.

Оғир аҳволдаги болани эндигина операция қилиб чиққан Муроджон эшикнинг шаҳд билан очилганидан кўнгли хавотирга тушди. «Яна нима бало бўлди? Наҳотки касалнинг аҳволи оғирлашиб қолди?» деб ўйлади-да, кескин бошини кўтарди. Унинг олдида важоҳатидан қор ёғилиб Рўзимуроднинг отаси турарди.

— Келинг, Ҳасан ака...

— Мени Мурод муродимга етказар, деб ўйласам, аксинча, уни барбод қилдинг-ку! Ахир врач ҳам шундай бўладими-а?! Ундан кўра асл мақсадингни айта қолмайсанми-а? Етти марта операция қилдинг-а...

— Ҳасан ака, тушунтириброқ гапиринг...

— Нимасини тушунтираман сенга! Нимасини? Яна сўтилиб кетган бўлса! Мен сенга ишонган эдим, Мурод. Ўзинг ҳам ишонтиргандинг. Аммо бўлмади-ку! Нима қиласан ўзингни ҳам қийнаб, бизни ҳам овора қилиб. Кўнглингдаги ниятингни очиқ-ойдин айтаверсанг бўлмайдимиз, ахир! Қанча десанг ҳам топаман. Менга пул қаҳат эмас! Ўғлим учун топаман! Қанча бўлса ҳам! Билдингми?...

— Ҳасан ака! Нима деяётганингизни билияпсизми?!

— Биляяпман, жигар, биляпман. Бир бўлмаса, икки бўлмаса, олти бўлмаса! Еттинчиси ҳам сўтилиб кетган бўлса! Хўш, қани айтчи, менинг ўрнимда бўлсанг, сен нима қилган бўлардинг?

— Ҳасан ака, ўзингизни босинг. Ётиғи билан гапиринг. Бақирмасангиз ҳам эшитяпман. Қулоғим кар эмас.

— Нега бақирмайин, ахир! Буёғи расво бўлаётган бўлса!

— Ўтиринг, Ҳасан ака. Бир пиёла чой ичинг-чи. Ётиғи билан тушунтиринг.

— Э... э... куйиб кетяпман, ёниб кетяпман. Тушуяпсанми? Нима қилиш керак, ахир?!

- Ҳасан ака, айтингчи, Рўзимурод неча ёшга кирди?
- Ёшини нима қиласан сўраб...
- Ҳа, энди-да...
- Ўн олти ёшга кирди.
- Ҳасан ака, тўғриси айтинг, ўн олти ёшлигингизда тушингизга қиз-жувонлар кирармиди?
- Мен нимани гапиряпману, сен нималар деяпсан?
- Мен сиздан тўғрилиқча сўраяпман, Ҳасан ака. Сиз саволга тўғри жавоб беринг. Пиёлангизни беринг. Яна бир пиёла чой ичинг. Жойлашиб ўтиринг, Ҳасан ака. Хўш, қизлар тушингизга кирармиди?
- Э... э, Муроджон, бу кимнинг ҳам бошидан ўтмаган дейсиз...
- Энди ўзингиз айтинг, Рўзимуроднинг тушига ҳам қизлар кирса керак?
- Бўлмасам-чи, ахир у ўғил бола-ку!
- Ана энди, Ҳасан ака, ўзингизга келдингиз. Ҳамма бало мана шунда!
- Нега энди шунда бўларкан?
- Ҳасан ака! Ҳаммасига ўзингиз айбдорсиз. Яна келиб бизга дўқ қиласиз. Ахир операцияни ҳеч бўлмаганда 5-6 йил илгари бошлаганимизда бу гаплар бўлмасди. Ўзингиз розилик бермагансиз операцияга. Ҳали болам ёш, биттаю битта арзандам, дея бизнинг гапларимизга қулоқ ҳам солмадингиз. Бизнинг беморга жонимиз ачимайди, деб ўйлайсизми? Агар билсангиз, операциянинг натижаси сиздан кўра бизга муҳимроқ. Ахир операция яхши бўлса, бу бизнинг ютуғимиз, обрўйимиз эмасми?! Ҳар бир операция учун юрагимизнинг бир парчасини берсагу, яна ҳалигидек гапларни эшитсак. Мен операция пайтидаги ва ундан кейинги қувонч ва изтиробларимни, бахтиёр туйғумни ҳеч қанақа пулга алишмайман...
- Дўхтир, жаҳл чиқса — ақл кетар, деган гап бор. Жаҳл устида айтиб юборибман. Менга ҳам осон тутманг! Борми бу операциянинг охири?
- Ҳасан ака, бу гапларни илгари ҳам айтгандим. Энди ба-тафсил айтмасам бўлмайдиганга ўхшайди. Қани пиёлани беринг. Яна бир пиёла чой ичинг. Қўлоқ солинг.
- Балоғат ёшига етган пайтда жинсий олат тез-тез қон билан тўлиб таранглашади, яъни эрекция бўлади. Эрекция тамом бўлгач, аввал тўғри келган терининг тери ости қаватлари, умуман чокка олинган ҳамма тўқималар тортилади, таранглашади. Бунда,

табийки, иплар терининг ва бошқа тўқималарнинг четларини қирқади. Яна бир муҳим томони шундаки, терининг тўғри келтириб чокланган четлари бир-бирига нисбатан сурилади. Эрекция тамом бўлгач, аввал тўғри келган терининг четлари энди бошқача жойлашади. Эрекция эса қайта-қайта бўлаверади. Нозик битишмалар эса узилаверади. Натижада операция туфайли қайтадан ҳосил қилинган канал битмай қолаверади. Баъзи организмларга эрекция ҳолатини пасайтирувчи дорилар ҳам унча таъсир қилмайди. Натижада операция самарали чиқмайди. Хуллас, бола қанчалик ёшлигида операция қилинса, натижаси ҳам шунчалик яхши бўлади. Бунинг сабабини энди тушунган бўлсангиз керак?

ТОШДЕК ҚАТТИҚ, ГУЛДЕК НОЗИК

*Тигдан тузалган беморнинг табассуми
жарроҳнинг юрагига қувват бўлади.*

Ўз тажрибамдан

Кеч куз шамоли сарғайган барглари новдалардан юлиб олиб, узоқ-узоқларга олиб кетарди. Кенг асфальт йўлининг икки чети хазон билан қопланган. Вокзал томондан тез келаётган машина бирдан тўхтади. Шофёр ёнида мудраб келаётган оқ халатли барваста йигит қалқиб кетди. «Яна нима гап?» дегандай шофёрга қаради. Шофёр ҳеч нарса демасдан йўл четига ишора қилди. Йўлакда дўппайиб турган оқ буюм ётарди.

— Нима, оқ нарсани кўрмаганмисан! Ҳайда! Вақт тигиз! Оғир касаллар бор!

— Қимирляпти!..

— Нима?... Ким?...

— Оқ нарса...

Машина кабинаси эшиги тез очилди-да, оқ халатли йигит энгилгина сакраб пастга тушди.

Югуриб буюмнинг олдига борди. Не кўз билан кўрсинки, чақалоқ ётарди! Тирик чақалоқ! Унинг фақат чап юзи очиқ, ўнг юзини сарғайган барглар ёпиб турибди. «Шўрликни шамолдан ҳимоя қилибди-я. Онаси қаерда экан? Ҳали замон келиб қолар, балки...» Чақалоқ биғиллай бошлади. Кўп йиғляпти-я! Товуши чиқмай қолибди! Ойиси ташлаб кетган! Қандай кўзи қийдийкин бола кўр қилгурни! Боласини-я! У авайлаб чақалоқни ердан кўтарди. Мурғак тамшанди, кўзини очди. «Йигирма кунлик ҳам бўлмаган. Нима қилдим энди! Уйлаб ўтиришнинг фойдаси йўқ! Ҳаракат қилиш керак! Уни онаси чойшабга ўраб ташлаб кетибди! Қандай шафқатсизлик?!» У машинага чақалоқни олиб чиқди.

— Олиб кетамизми?..

— Ҳа...

— Ойиси-чи?..

— Келмайди, ташлаб кетган...

Машина жойидан кўзгалди. «Қандай қилиб кўзи қийдийкин-а?! Ўз боласини-я?! Бағри тош экан!» Чақалоқ кўп йиғлаганидан терлаб, ҳўл бўлиб кетганди. «Дармони ҳам қолмаган бўлса керак шўрлик боланинг», — ўйларди оқ халатли йигит. У чақалоқ ўралган чойшабнинг у ер бу ерини тўғрилай бошлади. «Ие, бу нима! Қон-ку! Нимадан?!»

— Машинани тўхтат!

— Ҳозир... ҳозир...

Машина четга бурилиб тўхтади. Врач мурғак гавда ўралган чойшабнинг таҳини очиб, чақалоқни бўшатди. Унинг қовуқ усти соҳасида бир парча қип-қизил гўштга ўхшаган ўсмасимон ҳосила бор эди. Унинг юзаси қонаб турар, ўсманинг тепасидаги кичкина чуқурчада тиниқ суюқлик бор эди. «Сийдик пуфаги экстрофияси-ку! Ҳа, энди маълум бўлди! Мана шунинг учун ташлаб кетган экан-да! Шўрлик тирик етим!».

— Ёрдам бер! Стерилланган докани олиб бер. Риванолни узат! У қип-қизил ўсмани авайлаб дока билан артди. Четларини йод билан сўртди. Риванол билан ювди ва дока билан ёпиб қўйди. Чақалоқни яна авайлаб оқ чойшабга ўради.

— Ҳайда! Кетдик!

Машина жойидан кескин қўзғалди ва тезликни оширди.

«Йўқ! Мен сени шундайлигингча қолдирмайман! Сени тузатаман! Одам қиламан! Шундай йигит бўлгинки, онанг ҳам ҳавас қилсин!... Операция қилиш керак. Оғир, мураккаб операция! Бола кўтара олармикин?! Маҳоратим етармикин?! Барибир удасидан чиқишим керак! Мана шу шўрлик боланинг келажак бахти учун ҳам!»

Катта йўлнинг ёнгинасида жойлашган касалхонанинг дарвозаси очилди. Машина қабулхона эшиги олдига келиб тўхтади. Врач қўлидаги чақалоқ билан қабулхонага кирди.

— Ойдиной! Олинг! Экстрофияси бор, эҳтиёт бўлинг! Яхшилаб ювинтиринглар! Иссиқ палатага ётқизинглар! Кейин менга хабар қилинг.

— Кимнинг чақалоғи?.. Ойиси қани?..

— Кейин айтаман.

Врач ўз кабинетига кирди-да, қўлларини ювди. Стулга ўтирди. Чойнақдан пиёлага чой қўйди. «Чой ҳам совуб қолибди. Ҳозир оғир касални олиб келишади. Операция қилиш керак! Аппендицитмикин? Нега унда қорнининг ҳамма ерида оғриқ бор? Аппендцити ёрилиб кетган бўлса керак? Ҳайронман! Боланинг қорни оғриганидан кейин тезда врач чақирингса бўлмасмикин-а!? Табибга кўрсатишга бало борми?! Энди аниқ диагноз қўйиш ҳам қийин. Икки кундан бери қорни оғрийди-я! Операция қилиш керак!»

У кабинетининг эшигини очди-да, бироз чарчаган овозда деди:

— Нинани айтиб юборинглар!

— Ҳозир.

Врач яна ўз жойига келиб ўтирди. «Ишқилиб операция яхши чиксин-да! Олдин операцияга тайёрлаш керак! Йўқ! Вақтни қўлдан бермаслик керак! Операция пайтида дорилар қуямиз. Ҳа, шундай қиламиз!» Эшик очилиб ҳамшира кўринди.

— Ҳа, Карим Ҳожиевич! Чақирган экансиз...

— Ҳозир оғир касални олиб келишади. Операция қиламиз. Ювингин.

— Хўп.

Эшик ёпилди.

Врач оқ қалпоғини энди бошқаси билан алмаштираётган ҳам эдики, яна эшик очилди.

— Чақалоқни ўн биринчи палатага ётқиздик.

— Яхши. Ҳозир бораман.

Эшик ёпилди. Врач стол устидаги фонендоскопни олиб, халатининг чўнтагига солди-да, кабинетдан чиқди. II-палатага йўл олди.

Чақалоқ ҳамшира қўлидаги кичкина пишачадан ютоқиб сут ичарди. «Боланинг қорни ҳам жуда оч экан-а? Ташлаб кетишдан олдин яхшилаб эмизмаган ҳам бўлса керак! Ҳа, боланинг охи урсин сендай онани!» У фонендоскопни олиб чақалоқнинг юрагини эшитди, нафас олишини тинглади. Кўкрак қафасини бармоқлари билан уриб кўрди. «Озгина шамоллабди. Олдин ўпкасининг яллиғланишини даволаш керак. Кейин операцияга тайёрлайман!» У шу ўйлар билан операция хонасига кириб кетди.

Орадан икки ой ўтди. «Ўпкасининг шамоллагани ҳам батамом тузалди. Энди операция қилиш мумкин. Аммо қандай қилиб? Қайси усул билан? Адабиётларда ҳам тайинлик гап йўқ. Илгари ўзим бунақа операция қилмаганман. Устозларим ҳам бу турдаги операцияни бажаришмаган экан. Бола эса, одам бўлиши керак! Оила қуриши керак! Нима қилдим-а?! Ёки ҳали тажриба орттирсаммикин?» У ўй-хаёлларининг тагига ета олмасди. Ўйламай деса ҳам беихтиёр бу ўйлар яна хаёлини босиб келаверарди. «Қачонгача уни операция қилмасдан юравераман. Вақт ўтгяптику! Инфекция буйракка тушиб, уни яллиғлантурса, боланинг аҳволи баттар оғирлашади. Операциянинг натижаси ҳам ёмонлашиши мумкин. Йўқ! Кечиктириб бўлмайди. Ҳал қилиш керак! Лекин таваккал ҳам кетмайди! У қатъий қарорга келди-да, ўз ёрдамчисини ҳузурига таклиф қилди.

— Серафима! Сиз уч-тўрт кун клиникадан бохабар бўлиб турсангиз. Мен эса зарур иш билан Москвага бориб келаман...

...У профессор Терновскийнинг олдидан жуда ҳам хурсанд бўлиб қайтди. «Қанақа ажойиб одам-а! Операциянинг икир-чикиригача тушунтириб берди-я! Бу хилдаги операцияларни фақат Москвада эмас, балки Тошкентдай шаҳри азимларда ҳам қўрқмасдан қилавериш керак. Сизда эса, Карим Ҳожиевич, етарли маҳорат ва тажриба бор, деб айтгани мени қанча руҳлантирди-я! Раҳмат устоз! Ҳа! Операция қиламан!»

...Беғубор осмон. Эндигина тоғ ортидан кўтарилаётган қуёш ўзининг заррин нурларини заминга соча бошлади. Дарахтларнинг қуюқ шохлари орасидан ўтаётган нурлар профессорнинг ширин хаёлини бузиб юборди. «Қаранг-а, табиат қандай гўзал! Қуёш... Дарахтлар... Эрталабки соф ҳаво. Ҳаммаси яхши! Мана шу воқеага ҳам 40 йилдан кўпроқ вақт ўтибди-я! Ўшанда операция яхши ўтган эди. Уч ёшгача касалхонада тарбияладик, кейин ўқитдик. Ўқишни битирди. Уйланди, иккита ўғил кўрди. Одам бўлди! У бутун келади. Албатта келади! «Чойшабдаги бола». Келмасдан қолиши мумкин эмас!

Профессор ўрнидан турди-да, устозларининг портретларига тикилди.

— Бир вақтлар шогирд эдим. Йиллар бирпасда ўтиб кетибди-я! Энди ўз шогирдларим бор. Вақтнинг ўтишини қаранг! Қани, иложи бўлса-ю, вақтни тўхтатиб турсанг, дилдаги бутун орзуларни амалга оширсанг! Аммо вақт тутқич бермайди. Лекин, орзулар ҳам ҳеч адо бўлмас экан!»

Кабинет эшиги очилди-ю, профессорнинг хаёли бўлинди.

— Дадажон, дада...

— Саша! Ўғлим...

Бир кучоқ гул кўтариб олган барваста йигит кела солиб профессорни кучоқлаб олди. Унинг меҳр тўла кўзларида севинч ёшлари айланарди.

— Туғилган кунингиз билан табриклайман, дадажон!

У узоқ вақт бошини профессорнинг бағрига қўйиб турди. У профессорнинг юраги билан гаплашаётгандай эди. Ота-боланинг меҳр-ла бир-бирлари билан кучоқлашиб туришини кўҳликкина жувон билан икки ўғил тўлқинланиб кузатиб туришарди. Уларнинг қўлларида ҳам чиройли гуллар. Профессорнинг уларга кўзи тушиб, кўзларини қисиб қўйди-да, бағридан барваста йигитни бушатаётиб, секингина: «Бахтинг яна ҳам очилсин, «чойшабдаги бола», деб қўйди. Ҳаётнинг қизиғи ҳам шу бўлса керак. Бахт деб шунини айтсалар керак!

Атроф ям-яшил. Баҳор борлиққа бутун гўзаллигини ёйган. Кўкату гиёҳларнинг муаттар ҳиди ҳар томонга таралиб кишини маст этар, эндигина очилган лолақизгалдоқлар ўз гўзаллигини кўз-кўз қиларди.

Икки дўст: Исматжон билан Равшан эрта баҳорда яйловга чиқиб, дам олишмоқчи, мириқиб ҳордиқ чиқармоқчи бўлишди. Исматжон асли яйловда ўсиб-улғайди. Мактабни битириб институтга кирди. Равшан билан дўстлашиб қолишди. Равшан шаҳарлик эмасми, яйлов унга жуда ёқиб қолди.

Атрофни маҳлиё бўлиб кузатаётган Равшанга чўпон бобо сўз қотди:

— Ширбоз кўзининг гўшти илк баҳорда минг бир дардга давода, ўғлим.

— Нега отахон? — Равшаннинг биринчи саволи шу бўлди.

— Кўкатларни қаранг, ўғлим! Ҳидининг ёқимлилигини айтмайсизми! Булар орасида қанчадан-қанча дориворлари бор! Уларни кўзилар ейди-да, ўғлим. Ҳа, ҳозир уларнинг гўшти дори бўлади. Сиз томоша қилиб турунг. Мен сурувнинг олдини бир қайтариб келай.

Шу пайт Исматжон келди. У отнинг олдига манглайи қашқа кўзини ўнгариб олган эди. У кўзини отдан туширди-да, отнинг жиловидан ушлаганича Равшаннинг олдига келди.

— Ҳавосини қара, Равшан! Тўйиб-тўйиб нафас оласану, аммо тўймайсан!

— Баҳор-да, баҳор! — Равшан шундай деб тўшалиб ётган майсаларни қўллари билан силади.

— Сурувларни қара, жониворлар яйрашяпти-я!

— Исмат, чўпон ота шунча кўйни бир ўзи боқадими?! Қийналиб қолмайдими?

— Қийналмайди. Эллик йилдан бери чўпонлик қилади.

— Ўҳ-ҳў! Умри чўпонликда ўтибди-да. Кўнгли очиқ, қалби тоза одам экан.

— Ҳа, жуда яхши одам! Одамнинг аълоси. Аммо оиласиям, бола-чақалариям йўқ. Бир ўзи.

— Ие! Нега? Туппа-тузук одам-ку?!

— Шундай! Аммо нима учун уйланмаганлигини ҳеч кимга айтган эмас.

— Сен сўраб кўрдингми?..

— Бир марта сўраганман. Болам, бизники оғир савдо. Нима қиласан ярамни тирнаб, деб жавоб бермаган.

— Сўраб кўрайми, Исмат? Ҳар ҳолда бўлгуси медиклармиз.

— Сўраб кўр. Айтиб қолса, ажаб эмас. Мен ўтқир пичоқни олиб келай...

— Мен асли бу ерлик эмасман, болам, — деб гап бошлади чўпон. Бошқа ерлардан келиб қолганман. Отам ҳам, онам ҳам бор эди. Укаларим ҳам бор. Кўришиб турамиз. Эсимни танибманки, хўрлигим келади. Одам бўлиб туғилганимга минг-минг пушаймон бўлган кунларим жуда кўп бўлган. Нега дейсанми, болам? Ҳозир, ҳаммасини айтаман. Аниқ эсимда, менга укаларимдан бошқа ерга жой солиб беришарди, овқатни ҳам алоҳида, уларга қўшилмасдан ердим. Кўчага чиқиб ўртоқларим билан ўйнай олмасдим. Бориб қўшилсам, «Тур-ей, сассиқ! Шиптир ҳиди келади сендан. Бор, бошқа жойда ўйна, бизларга қўшилма», — деб ҳайдаб юборишарди. Ҳа, ҳар доим иштоним хўл эди. Эрталаб турсам, кўрпаларим ҳам сийдик, кийим-бошларим ҳам сийдик. Бир-икки марта отам табибларга кўрсатди. Билмаймиз, дейишибди. Отам ва онам ҳам менинг иснодимга қолишди. «Кўз кўриб, кулоқ эшитмаган дардга йўлиққаннинг ота-онасида» — дейишаркан. Чидаялмадим. «Ҳайт» деб қишлоғимдан бошимни олиб кетдим. Қаяққаям сифардим. Икки-уч марта қайтиб ҳам бордим. «Одам тошдан қаттиқ, гулдан нозик» деб бекорга айтмас эканлар. Хўрликка ҳам чидадим. Ким яхши гапирса, ўшаларникига ҳам бориб юрдим. Бировнинг раҳми келади, биров икки-уч кундан кейин уйдан ҳайдайди. Роса жонимга теккан маҳаллар ҳам бўлди. Аммо кимнинг ҳам раҳми келарди. «Танаси бошқа — дард билмас» деганлар. Жон ширин экан. Яшайвердим. Отасига раҳмат! То бир одам сийдигимни қандай қилиб резина халтага йиғишни кўрсатиб бермагунча мендан шиптир ҳиди ариган эмас. Шундан кейин одамлар қаторига ўтадиган бўлдим. Тақдир экан, мана шу ерга келиб жамоанинг сурувини боққанимга ҳам эллик йилга яқинлашиб қолибди. Ҳа, айтмоқчи, ўша одам ўтган йили қазо қилди. Роса йиғладим. Шунақа гаплар, ўғлим. Жамоада ишлаб фойдам текканидан хурсандман. Мен ҳам одамларга керак эканман, сурувни боқаяпман. Ёмон ишламаяпман, шекилли, раиснинг ўзи бир неча марта мукофотлар берди.

— Врачларга касалингизни кўрсатдингизми?..

— Кўрсатдим. Урушдан кейин. Бир хили операция қилиш керак деди, баъзилари «вақт ўтган» дейишди.

— Касалингизни нима дейишди?

— Эсимдан чиқиб қолибди. Бу касалингиз туғма, сийдик тўпланадиган жой ташқарига чиқиб қолган, дейишди. Менинг дардим

шундай, болам. Мен қийналдим, азоб чекдим. Буларни мен ҳеч кимга раво кўрмайман. Бошқа бировларда бўлса, давосини топинглар, деб сизларга дардимни ёрдим-да, болам. Ҳа, майли. Мана Исматжон ҳам келиб қолди. Қани мен қозонни ўчоққа ўрнатай-чи...

Равшанни чўпон бобонинг гаплари ўйлантириб қўйди. Унда чўпон бобони шу дарддан қутқазिश истаги пайдо бўлди. «Қандай улур иш бўларди-я! Аммо истакнинг ўзи кам-да. Яхши ўқиш керак, кўп нарсани ўрганиш керак». У шуларни ўйлаб манглайи қашқа қўзининг олдига борди-да, чилвир билан боғланган оёғини бўшатди. Исмат: «Ие, Равшан нима қилаяпсан», дейишга улгурди, Равшан эса сурув томон чошиб кетган қўзининг орқасидан қараб қолди...

Икки хил тақдир! «Чойшабдаги бола» билан чўпон бободаги касаллик бир хил эди. Бироқ тақдирлар ҳар хил. Бири бахтиёр, иккинчиси бир умр шу дард билан умр кечирган. Чунки 35-40 йил олдин медицина фани унча тараққий этмаган эди. Сийдик пуфаги экстротфияси билан туғилган беморларни даволашни билишмаган. Чўпон бобо ана шундай рўшнолик кўрмаган беморлардан эди.

Сийдик пуфаги экстротфияси туғма нуқсон бўлиб, бунда унинг олдинги девори бўлмайди, яъни сийдик пуфаги ташқарига очилиб ётади. Чунки қорин бўшлиғининг ички босими юқори бўлгани учун унинг орқа девори олдинга бўртиб чиқади. Натижада янги туғилган чақалоқда қовуқ усти соҳасида қип-қизил ўсмасимон ҳосила пайдо бўлиб қолади. Бу ўсмасимон ҳосила шиллиқ қавати сал нарсага қонайди. Икки ёни ва пастки қисмида жойлашган икки кичкина тешикчадан (сийдик йўлининг тешикчалари) эса ҳар доим сийдик ажралиб туради. Демак, буйракдан ажралиб чиқаётган сийдик тўпланадиган жой йўқлигидан беморнинг кийимлари ҳар доим ҳўл бўлиб туради. Бундай болаларни парвариш қилиш жуда қийин бўлади. Бу она учун ҳам, бола учун ҳам азоб. Ҳиди анқиб турган боланинг ўртоғи бўлмаса, очилиб, ёзилиб ўйнай олмаса!

Болалар хирургияси бўйича етук мутахассис профессор Г.А. Баировнинг тадқиқотлари шуни кўрсатдики, бу патологияда боланинг кичик чилласи чиқмаёқ операция қилинса яхши натижа берар экан. Бу ҳозир исботланган.

Агар сийдик пуфаги экстрофияси бу даврда операция қилин-маса, унинг шиллиқ қаватида бириктирувчи тўқималар ривож-ланиб, у ўзининг эластиклигини йўқотади. Сийдик йўлининг те-диклари ҳар доим очиқ бўлганлиги учун буйраклар яллиғлана-ди, натижада операция анча мураккаблашади. Баъзи вақтларда ёш организмда ҳар хил меъёрга хос бўлмаган ўзгаришлар пайдо бўлиши, бола бир умр ногирон бўлиб қолиши мумкин.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, экстрофия билан ту-ғилган болаларни 20 кун ичида операция қилиш шарт. Бу вақт сийдик пуфаги шиллиқ қаватига инфекция тушмаслигининг чо-расини кўриш зарур. Бу вазифа туғруқхона, участка врачлари-нинг ҳамда ота-оналарнинг асосий вазифасидир. Ана шу жа-вобгарликни қай даражада сезиш боланинг келажагини белги-лаб беради. Шунинг ҳам айтиб ўтиш керакки, экстрофия нуқсонни эписпадия деб аталадиган нуқсон билан бирга учрайди. Бу ка-саллик бола икки-уч ёшга киргандан кейин яна пластик опера-ция қилишни тақозо этади. Умуман, экстрофия билан туғилган болаларни вақтида операция қилиш уларнинг келажакда сиҳат-саломат бўлиб ўсишларида муҳим рол ўйнайди.

ФАРЗАНДИНГИЗ ДАРД КЎРМАСИН

*Магар келганда ҳам қиёмат қойим
Ер бўлсин йигитга нияти доим.*

Абдулла Орипов

Фарзандларимиз бизнинг келажагимиздир. Улар онгининг шаклланиши, меҳнатга муносабати ёшлиқдан бошланади. Болаларнинг илм олиши, воқеа-ҳодисаларни тўғри англаб етиши, тафаккури берилган таълим-тарбияга боғлиқ. Биз катталарнинг вазифаси улар ҳаётда ўз ўрнини топиб кетгунларича ҳар томонлама ёрдам бериш, ўргатиш, ҳаётнинг қийин сўқмоқларидан (агар пайдо бўлиб қолса) етаклаб, катта йўлга олиб чиқишдан иборат. Фарзандларимиз тўғрисида бошқалар фахр билан гапирадиган бўлсинлар!

Ҳозирги пайтда вақтнинг қадрига етиш катта аҳамиятга эга. Демак, ўсиб келаётган ёш авлоднинг келажаги катталарнинг бу масъулиятни қандай сезиши билан узвий боғлиқдир. Ўсиб келаётган ёш авлоднинг соғлиги ҳаммамиз учун бебаҳо бойлиқдир...

...Айтишларича, қадим замонда бир мамлакат бўлган экан, омборлари ғалла билан тўла, одамлари шод-хуррам, бой-бадавлат яшашар экан. Қари-ю ёш ҳаммаси доно, оқил экан.

Шу мамлакатга бир куни узоқ Чин-Мочиндан савдогарлар келишибди. Улар ўзлари билан жуда кўп ҳар хил ноёб нарсалар, безаклар ва тақинчоқлар олиб келишибди. Мамлакат одамлари бой ва бадавлат яшаётган бўлсалар-да, савдогарлар олиб келган молларга ҳавас қилишибди. Бу молларнинг дабдабаси ва доврўғи мамлакат подшосининг ҳам қулоғига етибди. Доно подшо уларни ўз ҳузурига таклиф этибди. Улар олиб келган ноёб молларини подшога ҳам намойиш этибдилар. Подшо ҳам, вазирлар ҳам, шу ерда ўтирган фуқаролар ҳам бу зеб-зийнатларга маҳлиё бўлиб, уларни ясаган усталарнинг маҳоратига офаринлар айтишибди. Подшо: «Кўрсатилмаган яна нималаринг бор?» деб сўрабди.

— Подшои олам! Фақат сизга атаб олиб келганларимиз қолди, — дейишибди-ю, нафис ва нозик чиннидан ясалган ҳар хил буюмларни кўрсатишибди. Булар подшога ҳам, ёнидагиларга ҳам жуда ёқибди. Савдогарлардан бирининг мақтангиси келибди.

— Сизларда мана шу чиннилардан ҳам нозик нарса борми? — деб атрофга мағрур қараб қўйибди.

— Бор, бор, — дейишибди подшо ҳам, вазир ва уламолар ҳам.

— Қани, у нима?! — дейишибди савдогарлар.

Подшо бу мақтанчоқ савдогарларга ўз мамлакати одамларининг донолигини кўрсатиб қўйгиси келибди-да:

— Сиз жуда антиқа савол бердингиз. Мен аминманки, бу саволингизга шу ерда ўтирган вазиру уламою фуқароларим пухта ва аниқ жавоб берадилар. Шу ерда ўтирганларнинг хоҳлаган бирини танланг-да, ундан жавобини эшитинг, — дебди.

Савол берган савдогар калондимоғлик билан роз юриш қилиб одамларга бирма-бир боқиб, саволни кимга беришни мўлжаллай бошлабди.

«Бу ерда бизнинг чиннидан ҳам нозик нарса нима қилсин?! Нимани ҳам кўрсатарди ёки айта оларди бўлар». Савдогар шундай деб ўйлаб энг орқада, кўзга ташланмайдиган ерда юпун кийиниб, ийманибгина ўтирган кишига кўзи тушибди-да, уни танлабди. Қўлини бигиз қилиб, қани, сиз айтинг, дебди.

У одам эса оддийгина бўз тўқиб кунини ўтказар, аммо ўн икки боласи билан ўзини энг пири бадавлат деб ҳисоблар экан. Саволни эшитган бўзчи ўрнидан турибди, аввал доно подшога, вазиру уламоларга, кейин савдогарларга таъзим қилибди-да, жавоб берибди:

— Боланинг қўнглидан ҳам нозик ва нафис нарса бор эканми дунёда!

Савдогарлар бу жавобни эшитишиб, унинг донолигига қойил қолишибди-да, чинниларнинг ҳаммасини унга совға қилиб беришибди.

Бу бир афсона, аммо унинг замирида бир дунё ҳақиқат бор...

Хирургия бўлими палаталарини кўздан кечираётган врач Со-биржон ётган каравот олдига келиб, унинг яраси битиб қолганига ишонч ҳосил қилди. Беморга илиққина кулиб қараб, ишларинг «беш» дегандай қўл ишорасини қилди.

— Ростданми?! Алдамаяпсизми?!

— Ие! Сен ёш боламининг? Нега сени алдарканман! Тез кунда бутунлай соғайиб, уйингга кетасан!

Бола ҳеч нарса демасдан врачга суянди-да, ўқиб йиғлаб юборди. Бу қувонч ёшлари эди. У бир неча йиллар давомида йиғилиб келган аламини, ғамини, дардини шу кўз ёшлари билан тўқмоқда эди. У отасига ҳам, онасига ҳам ҳеч қачон бунчалик суяниб йиғлаган эмасди. У «гузаласан» деган бир оғиз ширин сўзни умрида биринчи марта нотаниш одамдан — врачдан эшитиб турарди!

Ўйланиб қоласан киши, наҳотки 10 яшар бола шу қисқа ҳаёти давомида шунчалик дард ва ғамга эга бўлса!

Собиржон эсини танибдики, ҳеч кимга қўшилмасди. Тўғрироғи, қўшила олмасди. Тўғри, авваллари ўртоқлари билан ҳар хил ўйинлар ўйнашарди. Лекин кейинчалик улар: «Сен сийғоқсан, ҳар доим сийиб юрасан. Сен билан ўртоқ бўлмаймиз», — дейишиб, уни ўз давраларига қўшмай қўйишган. Биринчи марта мактабга боргани ҳам ҳали-ҳали эсида. Бир кун ўтди, икки кун ўтди. Учинчи кун партада бирга ўтирган бола бошқа партага ўтиб кетди. У ёлғиз ўтирарди. Ўқитувчи кириб келди.

— Ўху, ҳаво бузилипти-ку! Қани, деразани очиб юборинглар!

Иккинчи кун ҳам шу аҳвол такрорланди. Шивир-шивир бошланди. Ўқитувчи тоқат қила олмади, шекилли, болаларга дашном берди:

— Уйда яхшилаб ювиниб, тоза кийимларингни кийиб келсанглар бўлмайдими, а?! Энди ёш бола эмассизлар. Биринчи синф ўқувчиларисиз-ку, ахир!

Сарвар ўрнидан турди:

— Ўртоқ муаллим! Бу сассиқ Собирдан чиқяпти. У сийғоқ.

Собиржон йиғлаб юборди ва синфдан югуриб чиқиб кетди. У бошқа мактабга келмади.

Ойиси доимо уни қарғани қарған эди:

— Сенинг шиптирингни қачонгача юваман? Бу кунингдан ҳар нарса бўлганинг дуруст эди. Жонгаям тегдинг! Тузалмайсанам, ўлмайсанам!...

— Ҳе, туғилмасдан кетгур! Учта аканг соппа-соғ, иккита уканг касалмас. Сен ҳам шундай туғилсанг ўларминг! Балнисагаям олмайди буни. Бошимга битган бало бўлдинг-ку, — деб ота ҳам нуқул норози бўлиб гапирарди.

Укаси тушуниб-тушунмай:

— Собир олапаримиз билан бирга ётади. Кўрпасиям бирга, — деб жиғига тегар эди.

Врачлар эса бу касални бизлар даволай олмаймиз. Уни каттароқ жойга олиб бориш керак. Аммо операцияни 8 ёшдан кейин қилишади. Ҳали у ёш. Олиб борганингиз билан барибир ётқизишмайди. Уйда юраверсин, дейишган...

Собиржон чидай олмади. Акасиникига қочиб кетди. Аммо ота-онасининг бағрига сиғмаган бола аканикига сиғармиди. Кеннойиси «Сийғоқ уканг кетсин», — деди. У ерда ҳам тура олмади.

Умуман Собир тўққиз ёшгача болалик бахтидан бебахра ўтди, ҳеч кимдан ширин сўз, илиқ гап эшитмай ўсди. Унинг мурғак қалби шу тариқа яраланган эди.

Текширишлардан кейин унда эписпадия нуқсонининг тотал ёки тўлиқ тури борлиги маълум бўлди. У бир неча марта операция қилинди. Ҳозир у мактабда ўқияпти. Ҳеч ким «сийғоқ» демайди.

Эписпадия сийдик чиқариш каналининг юқори девори бўлмаслиги билан характерланади. Сийдик чиқариш каналининг ўзи ҳам олатнинг дорсал, яъни ташқи (тепа) қисмида бўлиб, йиритиб ётади.

Эписпадиянинг тотал ёки тўлиқ, олат ва бошланғич турлари фарқ қилинади. Тотал турида сийдик чиқариш каналининг йиритилиши сийдик пуфагига ҳам ўтади. Шу сабабли бу нуқсон билан туғилган болалар сийдигини тута олмайдилар. Сийдиги доим сизиб чиқиб туради. Сийдик чиқариш каналининг атрофларида бириктирувчи тўқима ҳаддан ташқари кўп бўлганидан олат одатдагидай осилиб турмай (одамнинг тик ҳолати кўзда тутилмоқда) қориннинг олдинги девори томонга қараб тортилиб туради. Эрекция пайтида ҳам шу тарафга қийшаяди. Бу ҳолат йиллар ўтган сари кучая боради. Вояга етиб уйлангач бундай йигитлар жинсий алоқа қила олмайдилар.

Эписпадиянинг олат турида сийдик чиқариш каналининг юқори девори олатнинг тана қисмида бўлмайди. Сийдик чиқариш каналининг ташқи тешиги (уретра тешиги) олат танасининг юқори қисмида жойлашади. Олатнинг ўзи эса тортувчи-бириктирувчи тўқималар борлигидан қорин девори тарафга тортилган бўлади. Натижада бола сияётган пайтида сийдиги ҳар тарафга сачраб, кийимларини ҳўл қилади. Бола тўғри сийиши учун олатни пастга қараб тортиб туришига тўғри келади. Агар вақтида операция қилинмаса, бундай бола йигит бўлганида жинсий алоқа қила олмайди. Табиийки, оила бузилиб кетади. Жинсий алоқа қилишга лаёқати бўлган тақдирда ҳам, фарзанд бўлмаслиги мумкин. Чунки уруғ қин ичига тушмайди.

Эписпадия касаллиги асосан операция йўли билан даволанади. Тотал турида болани уч ёшида операция қилинади. Биринчи босқичда сийдик тута олмаслик бартараф қилинади, кейинчалик сийдик чиқариш каналининг девори ҳосил қилинади. Операция уч босқичда бажарилади.

Олат турида болани 4 ёшида операция қилинади. Операция икки босқичли. Умуман, операциянинг ҳамма босқичларини бола мактабга боргунча тутатиш зарур бўлади.

ДИЛДАГИ АРМОНЛАР

*Ҳаёт оқар дарё осойиш билмас,
Ҳаёт эҳтиросга ташна майдондир...*

Муҳаммад Али

Хона жимжит. Унда икки одам — врач ва бемор ўтиришарди. Врач ҳозиргина бу ёш йигитнинг дардини эшитди. У пахта заводида муҳандис бўлиб ишларди. Бугун у ҳеч кимга очмаган дардини биринчи марта врачга айтди, чунки бошқа иложи ҳам қолмаган эди. Врач қаттиқ хаёлга чўмди:

«Нима қилсам экан? Жуда андишали, юмшоқ кўнгилли, таъсирчан, кўп истиҳола қиладиган йигит экан. Агар бирданига, сизда фалон дард бор экан, десам қаттиқ изтиробга тушиши аниқ. Ўзини-ўзи қийнаши турган гап. Ўсма ҳам анча каттайган. Дарди оғир! 28 ёш — йигитлик даврининг энг гуллаган пайти, оғир дардга мубтало бўлибди-я! Э, аттанг! Қанийди, мен ўйлаган ташхис нотўғри бўлиб чиқса! Янглишган бўлсам ҳам майли эди! Қийинчилик билан ўсган, ота-онадан ёлғиз экан-а! Энди нима қилдим. Бир қарорга келиш керак-ку...»

Йигитнинг фикрлари ҳам чувалашиб кетган: «Эртароқ келганимда бўларкан. То жонимдан ўтгунча юравердим-да ўзим ҳам. Сени шундай қилишга ким мажбур қиладиган эди-я, хомкалла! Бундан беш-олти ой ёки бир йил олдин келганимда бўлмасмиди? Толиблик маҳалимдаям мумкин эди. Ўзим ношудман, ўзим! Бугун дедим, эртага дедим, хуллас, кейинга чўзавердим. Ҳа, майли, энди барибир операция бўлсам керак. Тузалиб кетсам бўлди. Дўхтирнинг ўйлашиб турганидан операция нозикроқ, балки оғирроқ бўладиганга ўхшайди. Мени операциядан қўрқади деб ўйлаётган бўлса керак».

Врач: «Барибир ётиги билан тушунтириб айтмасам бўлмайди. Олдин рентгенотерапия, кейин операция қилиш керак. Зора, бутунлай тузалиб кетса! Ишонч бормикин? Метастаз бериб улгурдимикин-а?»

Бемор: «Нима бўпти! Операция бўлса операция-да! Бу ердаги хирургларнинг қўли гул дейишади. Шундай моҳир хирурглар операция қилишади-ю, натижаси ёмон бўлармиди! Булар қишлоғимиздаги Холмат эмас-ку, хасмолни ҳам кеса олмайдиган. Тўғриси айтсам, жонимдан ҳам ўтиб кетди. Охирги пайтларда тез чарчайдиган бўлиб қолдим. Иш билан бўлиб вақтни қизган-

дим. Ҳозир салга ҳарсиллайман! Нимадан экан-а? Кўп ўйлаганимдан бўлса керак. Қирғизистонлик табиб қонинг камайган, деган эди. Яхши овқат есам, турмушимда камчилик бўлмаса, қандай қилиб менда қон камайиб кетади. Ҳайронман! Табибнинг берган тўрт шиша суюқлиги ҳам наф қилмади...»

Врач: «Ранглариям синиққан. Ёноқлари ҳам туртиброқ чиқиб қолибди. Метастаз берган. Озганман деди-ку! Демак метастаз берганига анча вақт бўлган. Семинома дегани ёмон-да. Бошқа аъзоларга дарров метастаз бериб қўя қолади. Вақтни ўтказмасдан даволатиши керак эди!»

Ниҳоят, врач қўлидаги қалам билан қоғозга алланималарни ёзди-да, мулойимлик билан деди:

— Қодиржон ука, сизнинг бу касалингиз оғир эмас. Лекин операция қилиш керак.

— Ўзим ҳам шундай бўлса керак, деб ўйлагандим.

— Ўзингиз биласиз, операция ҳар қалай операция-да! Тиф билан кесиш керак. Сизни безовта қилаётган дардни бартараф қилиш керак. Бунда анча қон томирлари кесилади. Операция оғир бўлмаслиги учун олдин ўсиб турган шиш кичрайтирилса, операция анча енгил ўтади. Шу мақсадда сизни онкология диспансерига ўтказсак. У ерда нурлантирадиган аппаратлар бор. Уларнинг нури ўсмани анча кичрайтиради. Бизда эса бу аппаратлар йўқ. Нима дейсиз?

— Майли. Сиз нима десангиз шу-да. Духтир, ўзи... касалим оғир эмасми?

— Йўқ! Ҳеч ҳам.

Врач кўнглида борини айтолмай овозини дадиллатиб жавоб берди.

Қодиржон онкология диспансерига жойлашди. Унинг ўнг чов қисмида каттакон ўсма бўлиб, қорин деворини олдинга туртиб турар, босиб кўрганда салга оғриқ ҳам пайдо бўларди. Ёрроғининг ўнг тарафида мойги ҳам йўқлиги аён бўлди. Унинг касали семинома экани аниқ эди. Ўсма нурлантирилди. Касалнинг ўзига ҳар хил дори-дармонлар берилди. Орадан бир ой ўтгандан кейин операция қилинди. Ўсма олиб ташланди. Орадан бир йил ўтди. Қодиржон иккинчи марта онкология диспансерига келганда чўпдай озиб кетган эди. Уни қутқариб қолишнинг иложи бўлмади. Чунки семинома ўпкага метастаз бериб улгурган экан.

Олий маълумотли, яхши мутахассис ҳаётининг гуллаб турган пайтида оламдан кўз юмди...

Дарднинг олдини олиш мумкинмиди? Қандай қилиб? Семинома нима? Қандай пайдо бўлади? Бу касаллик тўғрисида аниқ тасаввур ҳосил қилиш учун шу ҳақда бироз тўхталиб ўтамиз.

Эркак организмида уруғдон бир жуфт мойк бўлиб, улар ёрқоқда жойлашади.

Ҳомила 4 ойлик бўлганда мойклар қорин бўшлиғида, қорин пардасининг орқа тарафида, буйрақларнинг тагида жойлашади. 6 ойликдан бошлаб улар аста-секин пастга туша бошлайди. Янги туғилган чақалоқларда 10-15 фоиз ҳолларда мойк ёрқоққа тушмаган бўлса-да, аммо уларнинг кўпчилигида биринчи ҳафтадаёқ жойига тушади. Мойкнинг ёрқоққа тушмаслиги бир ёшга кирган болаларда 2 фоизгача учрайди. Бола икки ёшга кирганда эса бу ҳол 1 фоиз атрофида бўлади. Агар бола 2,5-3 ёшга кирганда ҳам мойк ёрқоқда бўлмаса — бу патология, яъни меъ-ёрга хос бўлмаган ҳолатдир. Мана шу ҳолат — *крипторхизм* дейилади. Демак, крипторхизм туғма нуқсон бўлиб, болаларда кўп учрайди.

Мойк ёрқоққа тушмаса нима қилибди, ахир у бор-ку? — деган савол туғилиши табиий. Йўқ, бу ўсаётган бола организмига албатта таъсир қилади, ҳатто у келажакда бир умр бахтсиз бўлиб қолиши мумкин.

Мойкнинг асосий вазифаларидан бири сперматозоид ишлаб беришдир. Унинг бу функцияни бекаму кўст бажариши учун тўқималаридаги иссиқлик 35,5° ёки 36,0° бўлиши керак. Кам ҳам эмас, юқори ҳам эмас! Бундай шароит фақат ёрқоқда бўлади. Агар ташқи муҳит ҳарорати 38,0° — 41° ёки юқорироқ бўлса, у вақтда ёрқоқ ва мойкни кўтарадиган мушаклар бўшашади. Қон томирлари кенгайди ва мойк танадан узоқлашади. Натижада мойк атрофини ўраб турган тўқималардан ташқи муҳитга иссиқлик берилиши кучаяди. Атроф-муҳит совуқ бўлган вазиятларда мойкни кўтарувчи мушак ҳам, ёрқоқ териси ҳам қисқаради ва мойк танага яқинлашади. Жуда ҳам совуқ жойларда эса, мойк чов каналининг ташқи тешигигача бориб қолади ва қалин ёғ қаватининг остига жойлашиб олади. Бу вақтда у танадан кўшимча иссиқлик олади. Мана шу хусусиятлар мавжудлигидан ҳам мойкларда мўътадил иссиқлик сақланади. Ёрқоқ мойкни ўзининг етти қаватли тўқималардан ташкил топган «чопони» билан нафақат иссиқ-совуқдан, балки ҳар хил шикастланишлардан ҳам ҳимоя қилади. Хуллас, мойк учун, унинг яшаши ва ишлаши учун идеал қурғон қилиб табиат ёрқоқни яратган.

Ёроққа мойяк тушмай қолганда у чов каналининг ичида ёки қорин бўшлиғида (қорин пардасининг орқасида) жойлашади. Одатда чов каналида ҳам, қорин бўшлиғида ҳам мойяк учун керакли ҳарорат бўлмайди. Балки иссиқлик юқори бўлади (2,0° дан 6,5° гача). Иккинчидан, мойяк эркин «нафас» ололмайди, чунки уни ҳар тарафдан тўқима ва аъзолар қисиб ташлайди. Мана шу иккала ҳолатнинг таъсиридан мойякнинг нозик эпителиал ҳужайраларида меъёрга хос бўлмаган дистрофик ўзгаришлар вужудга келади. Бу эса аста-секинлик билан хавфли ўсма — семинома ҳужайраларининг пайдо бўлишига сабаб бўлади.

Ёроққа тушган мойякда ҳам семинома пайдо бўлади, аммо бу ҳолдаги семинома мойякнинг ҳамма ўсмаларига нисбатан атиги 9-12 фоизгача бўлади, холос. Крипторхизмда эса семинома ҳужайраларининг пайдо бўлиши меъёрга нисбатан 68 марта кўпроқ учрайди. Семинома пайдо бўлиш жараёни жуда секинлик билан кечганлиги учун бемор унинг белгиларини узоқ вақт сезмайди. Чунки оғриқ ёки бошқа белгилар бўлмайди. Семинома жуда катталашиб кетганда унинг дастлабки белгиси — мойяк тизимчаси қон томирларининг чувалчангсимон шаклда эгри-бугри бўлиб кенгайиши ва мойяк ўлчамининг катталашивишидир. Ҳатто мойяк ёроққа жойлашган тақдирда ҳам бу белгиларга бемор, айниқса, болалар диққат қилмаслиги ва уни сезмаслиги мумкин. Агар мойяк ёроққа тушмаган бўлса, у пайтда ўсма қорин деворини олдинга қараб туртиб чиққандагина беморлар безовта бўлиб, врачга мурожаат қилиши мумкин. Бироқ бу пайтда қимматли вақт бой берилган бўлиши мумкин. Чунки семинома дастлабки ривожланаётган давридаёқ ўз ҳужайраларини бошқа аъзоларга ўткази бошлайди. Бу метастаз дейилади. Одатда, метастазлар лимфа тугунлари, ўпка, плевра ва бошқа ички аъзоларга тарқалади.

Мояк чов каналида жойлашганида семинома пайдо бўлган бўлса, икки ҳолатда бўлиши мумкин: 1. У катталашиб, чов каналининг деворларига сиқилиб қолиши натижасида чов соҳаси туртиб, дўшпайиб чиқади. Бунда бемор врачга эрта мурожаат қилади. 2. У катталаша борган сари қорин бўшлиғига сурилиб кетади ва дарднинг кеч аниқланишига сабаб бўлади.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, семиномадан қутулишнинг энг осон ва бирдан-бир йўли крипторхизм нуқсонини эрта аниқлаб ўз вақтида операция қилишдир.

● табек ўнг томондаги мояги биров катталашганига эътибор берди. У огримасди. Шунинг учун ҳам Отабек хотиржам юриверди. 14 ёшида операция бўлди. Врачлар ўнг томонлама крипторхизм дейишди. Операциядан кейин 10 йил ўтди. Шу вақт ичида у бирон марта безовта бўлмади. Ҳар эҳтимолга қарши врачга қўриниш учун поликлиникага борди. Врачларга учрашди. Уни зудлик билан касалхонанинг хирургия бўлимига ётқишиди ва ўнг мойгини олиб ташлашди. Гистологик текширилганда, олиб ташланган мойк ҳали метастаз бериб улгурмаган семинома ривожланаётганлиги маълум бўлди.

Отабек 14 ёшида операция қилиниб, даволанганди-ку, унда ўсма қаердан пайдо бўлибди, деган савол туғилади. Ҳа, тўғри! Операция йўли билан ёрғоққа олиб тушилган мойкда ҳам ўсма пайдо бўлади. Чунки мойк 14 йил ўз жойида «яшамаган», бунинг устига, операция пайтига келиб, мойкда семинома ҳужайралари бўлган. Бу жараён мойк ёрғоққа туширилгандан кейин ҳам давом этаверган. Шундай экан, ҳамма гап крипторхизмни вақтида операция қилишда, токи унинг ҳужайраларида меъёрга хос бўлмаган ўзгаришлар ҳосил бўлиб улгурмасин.

Бола уч ёшга киргунча мойклари ёрғоққа тушмайдиган бўлса, унда жиддий патологик ўзгаришлар пайдо бўлар экан. Шунингдек, эпителиал ҳужайраларининг меъёрий морфологик тузилишида чуқур ўзгаришлар содир бўлади. Демак, крипторхизмни бола уч ёшга тўлмаёқ операция қилиш керак бўлади. Операция қилиш учун энг қулай пайт 1-1,5 ёш ҳисобланади. Буни асло унутмаслик керак!

Крипторхизмни аниқлаш қийин эмас. Бир ёки икки томонлама крипторхизм фарқ қилинади. Шунга кўра ёрғоқнинг бир ёки икки тарафида мойк бўлмайди. Ўнг томонлама крипторхизм — 50-51 фоиз, чап томонламаси — 35-36 фоиз ва икки томонламаси — 13-14 фоиз учрайди. Бир томонлама крипторхизмда ёрғоқнинг ўнг ёки чап томонидаги мойк тушмай қолган бўлади. Ёрғоқнинг ўша томони ривожланмай қолади ва чов соҳасига ёпишгандай бўлиб туради. Агар иккала тарафда ҳам мойк тушмаган бўлса, ёрғоқ жуда кичкина бўлади.

Кузатувлардан маълум бўлишича, икки томонлама крипторхизм вақтида операция қилинмаса, уруғ суюқлигидаги сперма миқдорининг 93-95 фоизи бўлмас экан. Бу ҳар 100 крипторхизмга дучор бўлган беморнинг 95 таси бешфарзанд бўлади дегани!

Крипторхизмда қорин бўшлиғида ёки чов каналида жойлашган иккала мойк ҳам атрофияга учрайди, яъни улар анча барвақт кичрайиб қолади. Чунки қорин бўшлиғи аъзолари ёки чов каналининг деворлари мойкларни эзиб босиб қўяди ва улар нозик ҳужайраларнинг эркин нафас олишига тўсқинлик қилади. Атрофияга учраган мойкларда сперматозоидларнинг ишланиб чиқиши кескин бузилади: сперматозоидлар сони жуда камаяди ва борлари ҳам ҳаракат қилиш қобилиятини йўқотган бўлади. Булар эса фарзандсизликка олиб келади.

Бир томонлама крипторхизмда уруғ суюқлигида 45 фоизгача сперматозоидлар бўлмаслиги кузатилади. Бу фақат эътиборни ўзига жалб қилади. Иккинчи мойк бор бўлса-ю, уруғ суюқлигида сперматозоидлар бўлмаса, жуда қизиқ! Наҳотки иккинчи мойк ҳам ўз вазифасини бажара олмай қолса?! Ахир у меъёрий ҳолатда, ёрғоқда жойлашган-ку!

Бу ерда яна бир қизиқ фактни келтиришга тўғри келади: одам фақат бир мойк билан ҳам туғилиши мумкин. Бу монорхизм дейилади. Аммо монорхизм билан туғилган бола умр бўйи ҳеч қандай изтироб чекмасдан, роҳат ва фароғатда яшаши, фарзанд кўриши ҳам мумкин.

Табиатнинг ўзи бу муаммони оқилона ҳал этган...

Организм ташқи муҳитга мослашиш жараёнида унга қарши курашнинг турли-туман йўллари ўзида мужассам қилди. Чунки организм умр бўйи ташқи таъсирларга қарши курашиб яшайди. Масалан, ҳар хил микробларга қарши курашиш хусусиятини олиб кўрайлик. Бунда бошқа ҳимоя воситалари билан бирга антитело катта рол ўйнайди. Чунончи, организмга қандайдир микроблар озми-кўпми тушиб қолади. Организмга тушган шу микроблар албатта ўзидан моддалар ажрата бошлайди. Бу моддалар қонга ўтади ва у ерда антигенга айланади. Улар организмга зарар келтирувчи моддалар бўлиб, организмда озми-кўпми ўзгаришлар пайдо қилади. Ҳатто касалликка ҳам олиб келади. Организм ана шу антигенларни зарарсизлантириш учун ўзида антитело ишлаб чиқаради. Шуниси қизиқки, неча хил антиген бўлса, шунча антитело ҳам бўлади. Демак, бу антителолар фақат шу микробларнинг ишлаб чиқарган моддалари — антигенларинигина зарарсизлантиради. Бошқа зарарли моддаларга ҳам шу тариқа антителолар ишлаб чиқарилади. Шундай қилиб, антитело организмнинг микробларга, ҳар хил манфий таъсир кўрсатувчиларга қарши курашувидаги кучли қурол ҳисобланади.

Энди тасаввур қилайлик: мойк қорин бўшлиғида ёки чов каналида жойлашиб қолган бўлсин. Бунда мойкнинг нозик эпителиал хужайраларида нормал қон айланиши бузилади. Натижада оксидланиб улгурмаган нордон муҳитли ҳар хил ҳосилалар пайдо бўлади ва қонга сўрилади. Улар ўз навбатида антигенлик хусусиятига эга бўлиб қолади. Ана шу антигенга қарши антителио ишлаб чиқарила бошлайди. Унинг миқдори кунмакун, ойма-ой орта боради. Пировардида унинг қондаги миқдори шу даражага бориб етадики, ҳалиги антителиолар илгари ўзларини пайдо қилган хужайраларга ҳам ўзининг ҳалокатли таъсирини ўтказа бошлайди. Бу фавқулудда ҳолат эпителиал хужайраларнинг сперматозоидлар ишлаб чиқариш қобилиятини ишдан чиқаради ва, кейинчалик, йўқотади. Бу антителио қонда бўлгани учун ва бу қон билан ҳалигача маъёрий ривожланаётган ва ёрғоққа тушган мойкка ҳам етиб бориб, ўзининг ҳалокатли таъсирини кўрсата бошлайди. Энди бу мойкда ҳам, худди мойкнинг ёрғоққа тушмаган ҳолатида бўлган сингари ўзгаришлар вужудга келади. Бир томонлама крипторхизмдаги уруғ суюқлиғида 45 фоизгача сперматозоидларнинг бўлмаслигига сабаб ҳам худди шунда.

Организмда бу антителионинг миқдори қанча кўп бўлса, унинг зарарли таъсири ҳам шунча юқори бўлади. Айни вақтда крипторхизмнинг зарарли таъсири ҳам шунча кўп бўлади. Демак, крипторхизмни зарарли таъсир қилувчи антителионинг миқдори энг кам бўлган пайтда операция қилиш кераклиги равшан. Бу пайт, юқорида айтиб ўтганимиздек, 1-1,5 ёшлар оралиғидаги даврдир. Шу ёшдан кейин борган сари фарзандсизликка бўлган мойиллик орта боради. Кўпайиб бораётган антителио иккинчи мойкка ҳам таъсир қила бошлайди.

Кодиржон йиғларди! Нима ҳам қилсин. Ўттизга кирган, кучкуватга тўлган пайти, аммо... Нима қилишни, кимга учрашни билмасди.

«Катта шаҳарларга бор, врачларга учраш, ўзингни кўрсат, дейишганди. Афсус, улар ҳам дардимни енгиллаштира олмадилар. Эй, ҳаёт! Озгина меҳрингни ҳам раво кўрмайсан! Шифо берсанг-чи! Ахир, шу умидлар билан дунёга келганмидим. Мен ҳам қувониб-қувониб юрсам, фарзанд кўрсам, уни тарбиялаб вояга етказсам, ота бўлсам, дегандим! Мана, бутун ҳаммаси барбод бўлди. Бу қандай кўргилик? Бундан ортиқ азоб бормикин

Йигит кишига! 6 йилдан бери чекаётган дардим бугун аён бўлди. Наҳотки энди дунёдан фарзандсиз ўтаман! Наҳотки мен ёққан чироқни ҳеч ким ёқмаса! Отадан ёлғиз эдим, ёлғиз ўтаманми?!»

Қодиржон йиғлар, ёшлигини эсларди...

Қодиржоннинг эсида, ўртоқлари билан чопқинлашиб ўйнашар, кураш тушарди. «Катта бўлганимда, албатта агроном бўламан», деб орзу қиларди. Ёз ойларида болалар катта анҳорда чўмилишар, офтобда товланишар, ўйнаб-кулишарди. Шундай чўмилишларнинг бирида ўртоқларидан бири: «Қодиржон якмоёк экан», деб қолди. У маҳаллар Қодиржон «якмоёк» нима эканлигини қаёқдан билсин! «Ҳа, нима, сенда йўқми якмоёк?» деганича ўз ўйини билан банд бўлиб қолаверди. Кейинчалик диққат билан қараса, ҳақиқатан ҳам шундай. Отасига айтди. Отаси врачларга учрашди. Қодиржоннинг ёдида, бир врач: «Юраверсин, 16 ларга кирганда ўзи тушиб кетади», деди. Иккинчиси эса: «Гормондан укол қилиш керак», деди. Отаси: «Садағанг кетайлар, биттагина ўғлим, катта бўлганда камчил бўлиб қолмасин», деганини у аниқ эслайди. Унга ўн марта укол қилишди. Тамом. Бошқа ҳеч нарса қилишмади. У юраверди. 22 ёшида уйланди. Мана шу Ҳафизага. У кўҳликкина қиз эди. Турмушлари яхши. Аммо мана саккиз йилдирки фарзандлари йўқ. Аввалига эътибор қилишмади. Мана, уларнинг фарзандли бўлиш иштиёқида югуриб-елиб юрганларига ҳам икки йил бўлиб қолди. Ҳар хил уколлар олишди.

Бугун эса врач унга аниғини айтди: «Чап томонда моюк бор бўлгани билан сперматозоидлар ишлаб бермаяпти. Ўнг тарафдагиси нўхатдай, атрофияга учраган. Унинг ишлашидан умид йўқ. Шу вақтгача дорилардан наф бўлмабди. Билмадим...»

Қодиржон йиғларди...

У ўзининг бедаво дардга мубтало бўлганидан йиғларди. «Ҳафизамга нима дейман. Ҳафиза иккаламиз қандай бахтли эдик. Иккаламиздан бахтлироқ ким бор эди?! Энди-чи, мен-ку фарзандга зорман. Сен ҳам зорсан-ку, Ҳафиза! Аммо айб менда! Менинг айбим туфайли сен «бепушт аёл» деган номни орттирасанми? Сен шунга чидай оласанми? Йўқ! Мен бунга чидай олмайман! Аммо... аммо... кейин нима бўлади...»

Маълумки, моюкнинг ҳар бири 200 ва ундан ортиқ паренхима бўлақларидан ташкил топган бўлиб, улардан 2 ёки 3 тадан нафис каналчалар чиқади. Ўз навбатида улар ҳам бирлашиб, уруф йўллари ташкил қилади. Бу нафис каналчаларнинг ай-

ланма қисмида Сертоли деб аталган хужайралар бўлиб, улар сперматоцитлар ишлаб чиқаришда қатнашади. Сперматоцитлардан эса сперматозоидлар ҳосил бўлади. Сперматозоидларнинг етилиши худди шу хужайраларда рўй беради. Ҳар бир Сертоли хужайрасининг ичида 8-12 тагача сперматозоидлар бўлади. Одатда сперматозоидлар 16 ёшларда етилади. Жинсий яқинлик пайтида етилган сперматозоидлар аёлнинг қини орқали уруғ йўлларига тушади ва тухумни урувлантиради. Унинг шу хусусияти туфайли одамзод насли давом этиб келади.

Крипторхизмда Сертоли хужайралари иссиқлик ва босимнинг номувофиқлигидан ва, айниқса, антитело таъсиридан атрофияга учрайди.

Моякларнинг муҳим хусусиятларидан яна бири эрлик жинсий гормонлари — андрогенлар ишлаб беришидир. Бу гормонлар моякнинг оралиқ (Лейдиг хужайралари деб аталадиган) хужайраларида ишлаб чиқилади. Андрогенлар иккиламчи жинсий белгиларнинг ривожланишини таъминлайди. Бу белгиларга овознинг дағаллашиши, мускулларнинг ўсиши, ёғ тўқималарининг организмда тақсимланиши ҳамда соқол-мўйловларнинг пайдо бўлиши киради. Ёрғоқнинг катталашини, уруғ пуфаклари, простата бези ва олатнинг ўсиши ҳам андрогенлар таъсири туфайлидир. Андрогенларнинг миқдори уч ёшдан кейин аста-секин кўпая боради. 20-35 ёшдаги организмда эса унинг миқдори энг юқори даражада бўлади.

Олиб борилган жуда кўп текширишларнинг натижаси шуни кўрсатдики, крипторхизмда Лейдиг хужайралари бола беш ёшга киргандан бошлаб патологик ўзгаришларга учрай бошлайди ва аста-секин ривожлана боради. Крипторхизмнинг шаклига қараб (моякнинг қорин бўшлиғида ёки чов каналида жойлашганлиги, боланинг умумий гормоник ривожланганлиги ва бошқалар) андрогенлар ишлаб чиқилишининг кескин камайиши ўн, йигирма ёки ўттиз ёшдан кейин рўй беради. Аксарият ҳолларда андрогенлар миқдори балоғат ёшига етгунча кескин камайиб улгуради. Оқибатда киши балоғатга етиб, куч-қувватга тўлган даврида ҳам фарзанд кўриш қобилятидан маҳрум бўлади.

Мансур тўй-томоша қилиб уйланди. Мана бир ҳафта ўтибди ҳамки, келин билан тузук гаплаша олмайди, ботиниб бир нарса деёлмайди. Кундузлари вақтини бир амаллаб ўртоқлари билан ўтказса-да, кеч киришини орзиқиб эмас, балки қандайдир

бир қўрқув ва ҳайиқув, хавотир билан кутади. «Яна шундай бўлса-я», — деб қўрқади. Кеч кириб, ўринга ётиши билан, ўзини ҳар қанча зўрламасин, терга ботиб кетар, аммо эрекция бўшгина ва қисқа давом этарди. Келин эса бокиралигича қолаверарди. Кейин эса... у келинпошшани эркалар, шу билан ўзининг бу «айбини» ёпмоқчи бўларди. Орадан бир ҳафта ўтди. Аммо аҳвол ўзгармади. Тўйгача анча толиқиб қолибман, шекилли, деб бир ҳафтага қўшни тумандаги ўртоғиникига кетди. У ерда яхшилаб дам олди, бутун ташвиш-ғамини унутишга ҳаракат қилди. Ҳар ҳолда, кўнгли кўтарилиб, қандайдир бир ишонч билан уйига қайтди. Уйига қайтгач, Мансуржон анча хотиржам эди. Бироқ умид қилган шу кечада ҳам бирон иш чиқара олмади...

Икки-уч кун ўзини қўйгани жой тополмади, ахийри, врачга учрашишга аҳд қилди.

Мансуржонни врач текширди, унда ўнг томонлама крипторхизм бор эди. Қонидаги андрогенлар миқдори эса ниҳоятда каммайиб кетганди. На чора, туғма нуқсон ўз ишини кўрсатган эди. Агар уни ёшлигида врачга олиб бориб даволатишганда эди, у бунчалик бахтсиз бўлмаган бўларди.

Мояклар сперматозоидлар ишлаб бериш, қонга андрогенларни чиқариб туришдан ташқари, бошқа жинсий аъзоларга, жумладан, ички секреция безларига тўғридан-тўғри (гормонлар орқали) ёки рефлектор равишда таъсир кўрсатади. Бу организмда муҳим аҳамиятга эга.

Фаол жинсий алоқа пайтида простата безидан кўп миқдорда секрет ажралади. Натижада қондаги секрет миқдори камаяди, чунки секрет уруғ йўллариغا чиқади. Бу эса мойкнинг одатдаги ишини кучайтиради ҳамда жинсий майл ошади. Агар простата безининг секретини қонга кўплаб ажралса, мойкнинг функцияси ҳам сусаяди. Аммо мойк ҳам простата безига тўғридан-тўғри ўз таъсирини ўтказиши, яъни унинг функциясининг пасайиши простата безини атрофияга учратади. Шунда без бужмайиб ва кичрайиб қолади. Энди тасаввур қилинг, крипторхизмда мойк гормонлари: андроген билан тестостерон кам ишлаб чиқилганидан простата безининг кўзгалувчанлиги ошиб кетади. Натижада унинг секретини қонга кўплаб ажрала бошлайди. Аммо бунга мойк етарлича жавоб бера олмайди. Бу эса простата безининг секретининг функциясининг бузилишига олиб келади. Энди андрогенларнинг ҳам, простата безининг секретининг ҳам миқдори кам бўлади. Оқибатда

мойкнинг функцияси баттар сусаяди. Мана шуларнинг бари жинсий майл, интилишнинг пасайиб кетишига олиб келади. Шу билан бирга эрекция ҳам суст ва қисқа бўлади. Жинсий заифлик, яъни импотенция келиб чиқади.

Мояк гипофиз, буйрак усти, қалқонсимон безлар функциялари билан ҳам узвий алоқадордир. Масалан, гипофиз безини олайлик. Бу эндокрин бези миянинг пастки ва олдинги қисмида жойлашган бўлиб, унинг олдинги бўлакчаси икки хил гормонларни қонга ажратади: 1) гонадотропин — фолликулаларни раббатлантирувчи гормон; 2) гонадотропин — лютеинловчи гормон. Иккинчи гормон андроген гормонларни ишлаб берадиган Лейдиг хужайраларига таъсир этиб, унинг ишлаб чиқариш қобилиятини идора қилади. Тестостерон гормонини синтез қилишда қатнашади. Гонадотропинни жинсий функциянинг мотори ҳам дейишади, чунки у мойкнинг нормал ривожланишига ҳам, ишлашига ҳам катта таъсир кўрсатади. Крипторхизмда эса ана шу гормон ўз таъсирини кўрсатганлиги учун ҳам мойклар кераклича ривожлана олмайди, чунки улар ёрғоқда жойлашмаганидан қисилиб, эзилиб ётади.

Сперматозоидларнинг меъёрий ишлаб чиқилиши фолликулаларни раббатлантирувчи гормоннинг таъсирига боғлиқ. Аммо бу гормонлар таъсирининг рўёбга чиқиши учун мойқда Сертоли ва Лейдиг хужайралари меъёрий ривожланган бўлиши, улар шу гормонларнинг таъсирига мувофиқ ва аниқ жавоб бера оладиган бўлиши шарт. Аммо крипторхизмда ана шу жавоб бериш қобилияти йўқ ёки жуда ҳам пасайган бўлади. Чунки бу хужайралар атрофияга учраган.

Шунингдек, мойк ҳам ўз навбатида гипофизга таъсир кўрсатади. Гормонларнинг қонда кам бўлиши гипофизни қитиқлайди. Шунда унинг фаоллиги ошади, яъни юқоридаги иккала гормон кўп ишлаб чиқила бошлайди. Аммо крипторхизмда мойк бунга етарлича жавоб бермайди.

Жинсий алоқа қила олмаганда ёки чала бўлганда киши ҳаяжонланади, изтироб чекади, ўз кучига ишонмайдиган бўлиб қолади, оқибатда стресс пайдо бўлади. Стрессда эса буйрак усти бези пўстлоқ қисмининг гормонлари қонга кўплаб ажралади. Бу гипофиз безининг гонадотропин гормони ишлаб чиқариш функциясининг бузилишига сабаб бўлади. Дарвоқе, охириги факт мойк атрофиясининг кучайишига олиб келади. Биз бу ерда тасаввур ҳосил қилиш осон бўлсин учун оддий тушунтириш йўли-

дан бордик. Аслида эса бу жараёнлар жуда мураккаб ва хилма-хилдир. Бу мураккаб жараёнларнинг ҳаммаси пўстлоқ ва пўстлоқ ости марказлари томонидан идора қилинади.

Эшитиш, кўриш, тасаввур қилиш ва бошқа сезгилар туфайли шартсиз жинсий рефлекс натижасида миянинг пўстлоқ қисмида жойлашган жинсий марказ қўзғалади. Бу ерда пайдо бўлган импульслар пўстлоқ ости ва орқа мияда жойлашган марказлар орқали жинсий аъзоларга боради. Бундай таъсир туфайли жинсий олат говак тўқимасига қон кўп оқиб келади, натижада олат таранглашади. Бунга эрекция дейилади. Эрекция фақат пўстлоқдан берилган импульслар туфайли эмас, балки жинсий гормонлар таъсирида ҳам пайдо бўлади.

Жинсий акт пайтида эрекция марказининг суммар қитиқланишидан пайдо бўлган импульслар бирмунча қийинроқ қўзғаладиган эякуляция марказига берилади. Бу эса уруф чиқарувчи найчалар, уруф пуфакчалари, простата безида жойлашган силлиқ мускул тўқималарининг қисқаришига олиб келади. Натижада уларнинг секретини сийдик чиқариш канали — уретранинг орқа қисмига куч билан отилиб чиқади. Шундан сал ўтиб булбарь мускуллари ҳам қисқаради ва шахват уруф уретрадан отилиб чиқади. Бунга эякуляция дейилади. Эякуляция кучли роҳатланиш — орғазм билан бирга рўй беради.

Қисқа қилиб шуни айтиш мумкинки, жинсий марказнинг қўзғалиши, эрекция, эякуляция ва орғазм жараёнларининг пайдо бўлишида мия пўстлоқ қисми ҳал қилувчи рол ўйнайди. Унинг бу функцияси ички секреция безлари фаолияти билан чамбарчас боғланган. Бу соҳада биринчи ўринда мойак функцияси туради. Крипторхизмда эса мана шу бўғин — мойакнинг вазифаси пасаяди ёки умуман бўлмайди. Натижада, мана шу ерга боғлиқлик бузилади. Оқибатда эса эрекция тобора сусая боради, эякуляция тез рўй беради. Кўп ҳолларда эса жинсий актга тайёрланиш пайтидаёқ эякуляция бўлади ва эрекция тез йўқолади. Одатда тез ва қисқа эякуляцияда орғазм ҳам кучсиз бўлади ёки бутунлай бўлмайди. Албатта бундай ҳолларда эр ҳам, хотин ҳам қониқмайди. Энг ёмони эркакда кундан кунга жинсий майл сусайиб боради.

Арзимас бўлиб кўринган крипторхизм нуқсонини ҳаётдан норози бўлиш, ғам-ташвиш ҳисларини пайдо қилади. Фарзандсизлик доғи кўпларнинг қаддини букади, тез қаритади. Шодлик, қувонч уларнинг кўплари учун бегона бўла боради. Руҳан эзиладилар. Бундай дардга йўлиқмаслик учун крипторхизмни ўз вақтида операция қилиб даволаш асосий омил ҳисобланади.

Крипторхизмга нима сабаб бўлади? У қандай пайдо бўлади?

Ҳомиланинг 2-3 ҳафталигида эмбрионнинг ўлчами 5 мм бўлганда мойкнинг биринчи ҳужайралари пайдо бўлади. 5-6 ҳафталик бўлганда эса мойк тўла шаклланади. У ҳомила 6 ойлик бўлгунча қорин деворининг орқа қисмида жойлашиб, қорин пардасининг ташқи, яъни париеталь варағи билан қопланган бўлади. Қорин пардаси ўша ердан бўртиб чиқади-да, қинли ўсимта — халтага айланади ва ёрғоққа томон силжиб туша бошлайди. Мойкнинг тушиши учун тайёр йўл ҳосил бўлади. Бу йўл ёрғоққа тушади. Крипторхизмда мана шу меъерий жараён бузилади.

Ҳомиладор аёл организмида сурункали яллиғланиш ўчоқлари бўлса ва шу даврда у кўп изтироб чекса, ташвишга тушса, бундай стресслар натижасида у заифлашиб қолса, ўсаётган ҳомиланинг қайсидир бир жойида ҳам озми-кўпми яллиғланиш жараёни бошланиши мумкин.

Оқибатда ҳомиланинг ўша яллиғланган ерида чандиқланиш кузатилади. Агар бу жараён ёнбош ва чов соҳаларида рўй берган бўлса, қорин пардасининг қин ўсимтаси ўзига йўл ҳосил қила олмай қолади. Энди мойкнинг ёрғоққа ўтиши учун тайёр йўл бўлмайди, чунки у ерни чандиқлар, бириктирувчи тўқималар билан битишиб кетган ҳосилалар эгаллаб олади.

Бундан ташқари мойкнинг ёрғоққа тушишини таъминлайдиган регулятор гормонал механизмларнинг бузилиши ҳам рол ўйнайди. Бу омил эса онанинг ҳомиладорлик пайтдаги соғлиги ва саломатлиги билан узвий равишда боғлиқ бўлади. Мана шу сабабларнинг ўзи ҳам кўрсатиб турибдики, крипторхизм пайдо бўлмаслиги учун ҳомиладор аёл соғлиғини ҳомиладорлик пайтидан асраб-авайлаши, ҳар хил бўлмағур стресслардан ўзини эҳтиёт қилиши, вақтида овқатланиши ва гигиена қоидаларига тўғририоя қилиши катта аҳамиятга эга. Сурункали яллиғланиш ўчоқларини тугатиш эса биринчи вазифа ҳисобланади.

Ҳозирги пайтда крипторхизмни нотўғри даволаш ҳоллари учраб турганлигини эътиборга олиб, унинг кўпчилик томонидан қабул қилинган муолажа усулига тўхталишга тўғри келади.

Агар механик сабаб билан (чов соҳасида чандиқлар бўлганда) крипторхизм пайдо бўлган бўлса, гормонлар билан даволаш асло ёрдам бермайди. Шунинг учун бир томонлама крипторхизмни бола 1-1,5 ёшга кирганда тезда операция қилиш шарт. Чунки ўсаётган ёш организмга гормонлар киритиш унинг учун зарарсиз ва фарқсиз қолмайди: организмнинг тўғри гормонли

мувозанати бузилади. Иккинчи томондан, гормонлар моякнинг ўз жойига тушишига ёрдам бермайди, чунки механик ўзгаришларни гормонлар бартараф қила олмайди. Агар икки томонлама крипторхизм бўлса, гормонларни фақат икки ой давомида керакли ва фақат зарур дозалардагина қўллаш мумкин. Мабодо шу давр ичида мояклар ёрроққа тушмаса, у вақтда тезда операция қилган маъқул. Мояк ўз жойига қанча тез туширилса, унда бошланиши мумкин бўлган патологик жараёнларнинг олди ҳам шунча тез олинган бўлади. Бу эса фарзандларимизнинг келажакда бахтли бўлишининг ишончли гаровидир.

Крипторхизм билан туғилган бола доим врач кузатуви остида бўлиши керак. Баъзи ҳолларда, мояк ёрроққа тушаётган пайтда унинг уруғ тизимчаси ўқлари билан нотўғри келиб қолганда ҳар хил нохуш асоратлар келиб чиқиши мумкин.

Адҳамжон тўрт ёшга кирди. У соғлом, бақувват бола эди. Ўртоқлари билан кураш тушганда ҳаммасини йиқитади. Анчамунча шеър ёд олган. Бугун ҳам ўрнидан барвақт турди. Керишди. Сакраб-сакраб ўйнади. Бу унинг эрталабки машқи. Кейин юз-қўлини ювди. Нонушта қилди. Сўнг ўртоқлари билан ўйнагани кетди. Орадан ярим соатлар ўтгандан кейин йиғлаб кириб келди. У бувисига қорни оғриётганини айтди. Бувиси нима ҳам қилсин? Адҳамжоннинг ота-онаси ишга кетган бўлса? Невараси эса чинқариб йиғлар, ўнг оёғини кўтариб-кўтариб қўяр ва яна баттарроқ йиғлар эди. Бувиси бунга тоқат қила олмади. «Тез ёрдам»ни чақирди. Адҳамжонни текшириб кўрган врач унинг чап қов соҳаси дўппайиб қолганига эътибор берди. Унга қўл теккизган эди, Адҳамжон баттарроқ йиғлади. Ёрроқнинг чап томонидаги мояк ҳам йўқ эди. Адҳамжон зудлик билан касалхонага жойлаштирилиб, операция қилинди. Ёрроққа тушмай қолган мояк чов каналида тиқилиб қолиб, ўз уруғ тизимчаси ва томирлари атрофида ўралиб қолган экан. Операция яхши ўтди. Тушмай қолган мояк жойига туширилди. Орадан 8 кун ўтгандан кейин Алҳамжон соғайиб уйига қайтди.

Крипторхизмда моякнинг ўз ўқи атрофида айланиб қолиб, болага азоб бериши нисбатан кўп учрайдиган асоратлардан биридир. Моякнинг чов каналида тутилиб қолишига жисмоний зўриқиш туфайли қорин ички босимининг ошиб кетиши сабаб бўлади. Мояк ўз ўқи атрофида айланиб қолганида қон томирлар ва

асаб толалари қисилиб қолади, натижада унда қон айланиши бузилади. Қаттиқ оғриқ пайдо бўлади. Агар бу ҳолат узоқ давом этса, мойк хужайралари некрозга учрайди, яъни чирий бошлайди. Агар вақтида операция қилинмаса, мойк бутунлай чириб яроқсиз ҳолга келади.

Раҳматжон чинқириб йиғлар, уни ҳеч нарса овута олмасди. Ойиси атрофида гирди-капалак. Ҳали бу ўйинчоғини, ҳали у овунчоғини олиб беради. Қани энди, уни юпатиб бўлса. Илгари у бундай йиғламаган эди-ку?! Уч ёшга кирибдики, бирон марта хархаша қилмаган. Унга нима бўлди экан, деб онаси ўйлар, аммо ўйининг тағига ета олмасди. Раҳматжоннинг йиғиси баттар кучайди. Энди онанинг ўзи ҳам қўшилиб йиғлай бошлади. Ниҳоят, она бир қарорга келди-да, қўшни қишлоқдаги ном чиқарган Тожи табибнинг олдига кетди. Табиб Раҳматжонни яхшилаб кўрди: кўкрагини пайпаслади, бармоқларини тортди, алланималарни пичирлаб «куф-суф» қилди. Кейин қорозга ўралган тариқдек қорамтир дорини олди-да, дуо солинган сув билан ичирди. «Шифо берсин», дея қўлини юзига тортди.

Қаттиқ безовта бўлиб, йиғлаб турган Раҳматжон дорини ичгандан ярим соатлар кейин тинчиди. Она табибдан миннатдор! «Тожи табиб — машҳур табиб», деганларича бор экан! Бирпасда тузатди-я! Онанинг қувончи чексиз. У ишдан келган эрига ҳам табибни роса мақтади. Аммо унга минг сўм берганини айтмади. «Мана кўринг, дадаси, 5 соат давомида йиғлаган бола бирпасда йиғламай қўйди-я! Унинг пишиллаб ухлашини қаранг! Ўзиям йиғлайвериб роса чарчаб кетди», — дея Раҳматжонни кўрсатди. Орадан икки соат ўтди. Раҳматжон уйғониб яна йиғлай бошлади. У типирчилар, қорнини пайпасларди. Бир марта қўсди ҳам. Иссиғи чиқа бошлади.

Ота Раҳматжоннинг йиғисига тоқат қила олмади. Қўшнисининг машинасида касалхонага олиб кетди.

Мана Раҳматжон жарроҳлик қабулхонасида. Онасига ёпишиб олиб йиғлаётган боланинг фарёди юракларни эзарди. Врач уни ҳар томонлама текшириб кўрди. «Қорни юмшоқ, демак, перитонит йўқ! Аппендицит ҳам йўқ! Фақат қовуқ соҳасининг чап тарафи қаттиқ оғрияпти. У нимадан безовта бўлаётган экан-а? Сиқилиб қолган чурра ҳам йўқ. Ие, тўхта, тўхта, унинг чап тарафида мойк йўқ-ку! Чов каналининг ташқи тешиги ҳам жуда кичкина. Ҳа, мойк тушмай қолган. Ташхис аниқ! Мойк буралиб қолган. Операция қилиш керак!»

— Ўғилчани тезда операция қилиш керак!
— Нега, дўхтир, унинг касали нима экан? Аппендицитми?...
— Чап тарафдаги мойк ўрнига тушмаган. У ҳозир буралиб қолган...

— Унинг чап тарафида мойги йўқ эди-ку? Қандай қилиб буралиб қолади?..

— Мойги бор, аммо у ўз ўрнига тушмай қолган...

Раҳматжон зудлик билан операция қилинди. Операция пайтида чап мойкнинг қорайиб кетиб, тўқималари нобуд бўлганлиги маълум бўлди. Мойкни олиб ташлашдан бошқа илож қолмади. Афсус! Афсус! Аммо на чора! Бечора она! Тожи табибнинг дориси ўз «сеҳри»ни бажариб бўлган эди. Она бу тариқдек дорининг тинчлантирувчи қора дори эканлигини қаёқдан ҳам билсин! Нега дарров врачларга олиб келишмади?! «Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ», — деб шуни айтсалар керак-да!

Фарзанд — бу ҳали очилмаган куртак. Аммо биз шу пайтдан бошлаб унинг келажаги тўғрисида қайғуришимиз керак. Унинг ҳаёти ўн йил, йигирма йилдан кейин нима бўлади! Ўттиз йилдан кейин-чи?! Унинг ҳаётда ногирон ёки бахтсиз бўлиб қолишига сабабчи бўлиб қолмаслик керак.

Крипторхизм билан туғилган болани ҳеч нарса безовта қилмайди. У ҳатто ўзида шу нуқсон борлигини мутлақо сезмаслиги мумкин. Қачонки мойк буралиб ёки чов каналига қисилиб қолгандагина бола безовта бўлади: йиғлайди, чинқиради, чов соҳасини ушлаб ётиб олади ва ҳоказо. Кўпинча бундай аломатлар безовта қилмайди, оқибатда дард зўрайиб бораверади.

Биз юқорида гипоспадиянинг крипторхизм билан биргаликда тез-тез учрашини айтиб ўтгандик. Иккала нуқсон ҳам операция йўли билан бартараф қилинади. Агар кечикиб операция қилинадиган бўлса ҳам гипоспадияни даволаш мумкин, аммо мойклар ўз вақтида ёрғоққа тушмайдиган бўлса, бунинг охири кўнгилсиз ҳодисаларга олиб келади.

Коғозга тикилавериб Зоиржоннинг кўзлари чарчади. Ҳар бир жумлани ёзиб-ўчиравериб, уларни янада чиройли қилиб қоғозга кўчириш уни толиқтириб қўйди. Очиқ ҳавода айланиб келиш учун енгилгина кийиниб ётоқхонадан чиқди. Қани энди, вақтинг ошиб-тошиб ётган бўлса-ю, бемалол сайр қилсанг... Зоиржоннинг вақти тигиз: икки кундан кейин илмий ишини ҳимоя қили-

ши керак. Ахир, пойтахтлик ўртоқлар олдида уялиб қолмаслиги, ўз институти номини оқлаши керак! Зоиржон бу масъулиятни сезар, ўзининг билимига, илмий ишнинг пухталигига ишонса ҳам, барибир, ҳаяжонланарди.

У рўзномалар дўконига яқинлашиб, газета сотиб олди. Чек-кароққа ўтиб, унинг биринчи саҳифасига кўз югуртира бошлади. Шу пайт: «Салом, Зоир Назарович!» деган товушни эшитиб, газетадан бошини кўтарди. Унинг олдида истараси иссиқ ёш йигит жилмайиб турарди. «Салом», деб жавоб берди-да, қўлини узатди. Йигит ҳам унинг қўлини сиқиб кўришди. «Мен уни кўрганман, бу аниқ, аммо қаерда?», — ўйларди Зоиржон. Лекин ақлини қайраб, хотирасига қанчалик зўр бермасин, барибир эслай олмади. Хижолат бўлди.

— Таний олмадингиз-а, Зоир Назарович?

— Тўғриси, танимадим. Аммо қаердадир кўргандекман, эслай олмапман.

— Сизнинг ўрнингизда бошқа бўлганида ҳам таний олмасди.

— Балким... Лекин хотирам ўтмаслашаётгани ўзимга ҳам билинапти.

— Ундай деманг, Зоир Назарович, барибир ишонмайман. Сиз бизнинг гуруҳимизга дарс ўтганингизда хотирангизнинг ўткирлигига тан берганмиз. Тўғри, сиз фақат бир ҳафтагина дарс бергансиз. Институтни битирганимдан кейин кўпинча навбатчилигимиз сиз билан тўғри келиб қоларди.

— Демак, сиз бизнинг институтимизни битиргансиз?

— Худди шундай, Зоир Назарович.

— Яхши! Жуда яхши! Ҳозир сиз пойтахтга бирон иш билан келганмисиз ёки шу ерда ишляпсизми?

— Шу ерда ишляпман, Зоир Назарович, Илмий текшириш институтида.

— Қачон битиргансиз?

— 7 йил бўлди.

— Ҳа, анча бўлибди. Демак, етарли тажрибага эгасиз.

— Тажрибанинг анчасини болалар шифохонасининг реанимация бўлимида ишлаган пайтларим эгаллаганман. Ҳозир мен аспирантурани тамомлаб, илмий ишимни тугалаяпман.

— Мана бу бошқа гап! Жуда ажойиб иш бўлибди-да! Етарли тажрибага эга бўлиб, кейин илмий иш билан шуғулланишга нима етсин...

Шу гапларни айтатуриб Зоиржон суҳбатдошининг кимлигини билишга ҳаракат қилар, аммо бунинг уддасидан чиқа олмаётганди. Иккаласи бир бўлимда ишлабди-ку, ўз ўқувчиси, ўз ҳамкасбини танимаса-я! Балки ёдимга тушиб қолар, ҳозирча бир қаҳвахўрлик қилайлик-чи, деган фикр хаёлига келди-да, гапнинг узилиб қолганидан ўзини ноқулай сезиб, нима қилишини билмай турган собиқ талабасини таклиф қилди:

— Қани юринг, иссиққина қаҳвадан ичайлик. Ўша ерда бафуржа гаплашамиз.

— Зоир Назарович?!

— Қани юринг, юринг. Бу ерда ўз ўқувчим билан учрашиб қоламан деб ҳеч ҳам ўйламагандим. Жуда яхши бўлди-да...

Зоиржон ўнг бурчақдаги холи стол олдига бориб, собиқ талабасини ўтиришга таклиф қилди ва қаҳва келтирди.

— Қани, марҳамат... Бундан тўрт йил олдин реанимация бўлимида Нина Егоровна деган врач билан бирга ишлагандик. Имтиёзли диплом билан битирганди. Уқуви зўр эди. Сизнинг ўнг ёноғингиздаги хол худди ўша қизнинг холига ўхшайди.

— Зоир Назарович! Топдингиз... Мен худди ўша... ўша Нина Егоровнанинг ўзиман...

— Нима?!.

— Ҳа. Худди ўзиман.

— Тушунмадим? Қизиқ...

— Бу сирни сизга очяпман. Сиз шу соҳа билан шуғулланганингиз учун ҳам. Киши ўзи ҳурмат қилган одамига қалбида йиғилиб қолган дардини очса, юрагини замбилдай босиб турган қайғули туйғу ҳам чекинади. Мен сизни жуда ҳам ҳурмат қиламан, Зоир Назарович...

— Раҳмат...

— Мени Коля деяверинг, яъни Николай Егорович... Мен сизни кўрдиму, кўнглимда бир илиқлик пайдо бўлди.

— Николай! ... Коля... Қандай қилиб сиз, кечирасиз, сиз Нинадак...

— Бунинг тарихи узоқ, Зоир Назарович. Агар вақтингиз бўлса...

— Вақтим бор, Коля. Агар иложи бўлса, батафсилроқ.

— Менинг ёшлигим нуқул азоб-уқубатларда ўтди, — қаҳвани ҳўплай туриб ҳикоясини бошлади Коля. — Шунинг учун уни эслаш мен учун жуда оғир. Мен оилада ёлғиз эдим. Дадам бизни ташлаб кетганди. Кейинчалик шу нарсага тўпуниб етдимки, бу-

нинг асосий айбдори ойим экан. Дадам мактабга келиб тез-тез мен билан учрашиб турар, ҳар келганида у ёки бу нарса олиб келиб мени хурсанд қиларди. «Қизим, фақат аълога ўқи. Кишининг бахти унинг билимига боғлиқ. Билимли киши ҳеч қачон хор бўлмайди», деб таъкидлагани таъкидлаган эди. Ўқитувчилар билан учрашар, баҳоларимни суриштирар, аълога ўқиётганимни билиб, мени эркаларди. Ўқишдан кейин уйга кетишга ҳеч шошилмасдим. Кўпинча дугоналаримникида тунардим. Уйимизда файз йўқ эди. Ойим ҳар бир гапимдан, қилигимдан, ишимдан қийиқ ахтариб, мени хафа қиларди.

Кейин ойим бошқа турмуш қурди. Мен билан ғуман иши бўлмай қолди. Ўғай отам менинг борлигимга ҳам, йўқлигимга ҳам эътибор бермасди. Хуллас, мен ўзим билан ўзим овора эдим. Агар отамнинг меҳрибончиликлари, ҳаётини ўнгитлари бўлмаганида, билмадим, ҳаётим қайси ўзанга тушиб кетарди. Тасаввур ҳам қила олмайман. Аниқ эсимда, 8-синфда эдим. Отам: «Ким бўлмоқчисан, қизим?» — деб сўради. Мен аниқ бир фикр айтмадим. Отам шунда: «Ҳар томонлама ўйлаб кўргин, қизим. Кейинчалик касбни нотўғри танлабман, деб пушаймон бўлмгин. Балки врач бўлсанг, яхши бўлармиди?» — деди. Шу гаплар сабаб бўлдими, врач бўлиш хаёлимга мустаҳкам ўрнашиб, Медицина институтига кириш мен учун олий мақсад бўлиб қолди. Пухта тайёргарлик кўра бошладим. Меҳнатларим зое кетмади. Ўқишларим ҳам яхши эди. Дарсдан кейин ишладим.

Институтга кирганимдан кейин мени бошқа нарсалар қийнай бошлади. Менинг кўкракларим каттамас, қоматим ҳам бошқачароқ эди. Қизларда бошланадиган ҳолат менда кузатилмасди. Мен бундан қаттиқ изтироб чекардим. Аммо бу гапни, аламини ўртоқларимга сездирмаслик учун ўзимни ҳар кўйга солардим: гоҳо ёлғондан кулардим, гоҳо ўта хушчақчақ бўлиб кетардим. Алашимни ўқишдан олардим. Ўтган кунларни эслаш мен учун жуда оғир, Зоир Назарович. Қизлик хусусиятларим йўқлигини сеза бошладим. Эндокринолог врачга учрашдим. У киши ҳам менга аниқ бир нарса дея олмади. Хуллас, 5-курсгача жоним азобда кечди. Мен сизларнинг клиникангизда гипоспадия, крипторхизм билан турилган болаларни кўриб, менда ҳам шундай нуқсон йўқмикин, деб ўйладим. Шунга мувофиқ адабиётларни ўқиб чиқдим. Ўзимни ўзим текширдим. Менда гипоспадиянинг оралиқ тури борлигига шубҳам қолмади. Аммо нима қилиш керак эди! Мен боши берк кўчага кириб қолгандим. Профессорларга кўрин-

дим. Уч марта операция қилишди. Ҳамма ҳужжатларимни қайтадан ўзгартирдим. Яқинда уйландим.

Ўртага жимлик чўқди. Зоиржон совиб қолган қаҳвадан ҳўплади.

— Ҳа, анча тапвиш ва дил изтиробларидан сўнг, ниҳоят, ўз бахтингизни топиб олибсиз. Бунга ишончим комил. Фақат ғайрат қилинг.

— Қани энди, айтганингиз бўлса. Аммо мени бошқа бир нарса ўйлантиради. Мен гувоҳ бўлдимки, гипоспадия ҳамда крипторхизм билан ёши ўттиз-ўттиз бешдан ошганлар ҳам операция қилиняпти. Жуда кеч. Ахир бу касалликларни ўз вақтида аниқлаб, операция қилиш мумкин-ку! Мен бу ерда ўзимни мисол қила олмайман. Менинг йўриғим бошқа бўлган. Менга меҳрибонлик қилиб, врачга кўрсатувчи одамнинг ўзи бўлмаган. Зоир Назарович! Ўзингиз яхши биласиз, бундай нуқсонлар билан туғилган болалар анчагина. Кўпчилиги ўз вақтида операция қилинмайди. Бунда биз врачларнинг ҳам айби бор. Кечирасиз, шундай деб айтишга ҳаққим бор. Чунки тиббиёт илмидан хабари бўлмаган одамлар қизиқиб ўқийдиган, қизиқиб ўқиладиган илмий-оммабоп рисоалар йўқлигига нима дейсиз! Бу ҳақдаги китобчалар чиройли безаклар, кишини ўйлашга мажбур қилувчи рангли расмлар, ҳар хил графиклар билан нашр қилинса-ю, китоб расталарини безаб турса, ўқишга қизиқмаган одам ҳам уни арақлаб, ўқиш иштиёқига тушади. Ахир кўпчилик озми-кўпми бундай дардларнинг нима эканлигини билса зарар қилмасди!

— Айтганларингиз тўғри, Коля. Аҳоли ўртасида тиббий маданиятни кўтармай туриб, мақтанарли натижага эришиш жуда қийин.

— Балки мен ошириб юборгандирман, аммо шундай дейишга мажбур бўлдим. Ҳозир менда 31 ёшдаги йигитнинг жўшқинлиги, ҳисси йўқ. Ғайратим сўнган. Яхшиямки, ҳозир хотиним ҳомиладор. Кейин мендан фарзанд бўлмайди. Буни мен жуда яхши тушунаман ва биламан. Аммо на илож, кўникишга мажбурман. Крипторхизм ўз ишини қилиб бўлган. Менинг битта, атиги бир истагим бор, Зоир Назарович. Уям бўлса, бошқалар менинг ҳолимга тушмасин, дейман.

— Тўғри, тўғри, — чайналди Зоиржон. — Бизлар кўпинча диссертациялар ёзиб, илмий даража олишга қизиқиб кетиб, тиббиётни аҳоли ўртасида тарғиб қилишни унутиб қўйган эканмиз. Сиз бу ерда минг бор ҳақсиз, Коля. Шундай қилиш керак...

Зоиржон Коля билан яна анча гаплашиб ўтирди. Аммо ўзини ноқулай ҳолатда сезаётганди. Ўз ўқувчисининг қилган таъналарида ҳақиқат борлигини, нега шу пайтгача бу тўғрида ўйлаб кўрмаганлигини хаёлидан кетказа олмай, ўзини қарздордек сезиб эзиларди.

Ҳар бир ота-она ўз боласининг келажаги олдида доимо ўзини жавобгар ҳис қилиши керак. Бу жуда муҳим! Чунки бизнинг келажагимиз, яъни авлодларимиз бахтли бўлиши керак. Бунинг кўп жиҳатдан ота-оналарга боғлиқ бўлишини ҳеч қачон унутмаслигимиз керак!

СЎНГГИ ПУШАЙМОН...

*Ғайрати бор бўла туриб, илойим,
Белидан қуввати кетмасин унинг.*

Эркин Воҳидов

«Йўқ! Мен боламни балнисага ётқизмайман ҳам, операция қилдирмайман ҳам! — деб боламни олиб кетиб қолганман, дўхтиржон. Мен қаёқдан билай бундай бўлишини. Ўшанда ҳам дўхтир кўп тушунтирди. Тилаб олган биргина ўрлимни операция қилдиришга кўзим қиймади. Оқибатини қаердан билай. Энди билсам, боламга яхшилиқ қиламан деб зарар қилган эканман. Юрагим йиғлаяпти! Давосини топинг, дўхтиржон. Бутун умидимиз сиздан! Болангизнинг ҳузурини кўринг. Болам ҳам ўртоқлари орасида қаддини кўтариб юрсин! Орзуим — неварам бўлсин дейман!»

Она бу сўзларни айтиб йиғлар, юракдан куйиниб гапирар — илтижо қилар эди. Унинг ялиниб-ёлворишлари врачнинг ҳам дилини вайрон қилди. Ким ҳам онанинг дардини лоқайдлик билан эшитарди, дейсиз!

«Нима қилиб тинчитсам, кўнглини кўтарсам экан. Нима қилишим керак? Айтишига қараганда бола уч ёшга кирганида операция қилиш зарур эканлигини таклиф қилишган. Аммо она кўнмабди. Эҳ, оналар, оналар! Фарзандга меҳрибончилик яхши, аммо зарур пайтда операцияга рухсат бермаслик ҳам меҳрибончиликмикан?! Она ўз фарзанди бахтига юв бўлибди. Йигирма йил гидроцеле билан юрибди-я! Уйланганига ҳам тўрт йил бўлибди. Фарзанди йўқ. Сабаби маълум: шаҳватининг анализидан биронта ҳам тирик сперматозоидлар йўқ, ўликларининг ҳам сони оз. Демак, иккала мойк ҳам ишламай кўйган. Улар атрофияга учраган. Импотенция ривожланган. Билмадим. Даволаш фойда қилармикин? Барибир уриниш керак. Зора, даво фойда бериб қолса! Қандай яхши бўларди-я!»

Врач шуларни ўйлар экан, йиғлаб илтижо қилаётган онани тинчлантиришга уринди.

— Холажон! Сиз ташвишланманг! Мана ҳамма анализларни қилиб кўрдик. Касалини аниқладик. Келинингизни, ўглингизни ҳар томонлама текширдик. Мана энди давони бошлаймиз. Албатта, фарзандлари бўлади. Фақат сиздан илтимос, фарзандларингизнинг кўнглига оғир ботадиган ҳар қанақа гап гапирманг. «Сенинг пуштинг куйиб кетган», — деб келинингизга айтган гапларингиз асоссиз. Яна...

— Куйганимдан оғзимдан чиқиб кетган-да, ўғлим. Кейин кечирим сўраганман...

— Умуман... айтаман-да. Керакли дори-дармон белгилаймиз. Насиб бўлса неварали бўласиз...

— Тилингизга шакар, болам.

— Энди ўғлингизни чақириб қўйинг, холажон. Она ўз фарзандининг бахтсиз бўлишида «ҳиссаси» борлигини билганидан адоий тамом бўлаёзди. Келин ҳам бу хонадонда рўшнолик кўрмади, бола кўрмаганига ўзини айбдор билиб, барча таъна-дашномларга чидаб келди. Бунга эрининг уч яшарлигида пайдо бўлган гидроцеле дарди асосий сабаб эди.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, мойк етти қаватдан ташкил топган ёрғоқ ичида туради. Унинг устини бевосита ўраб турадиган умумий қин қаватининг икки варағи фарқ қилиниб, улар париеталь ва висцераль варақлар дейилади. Ана шу варақларнинг ораси чақалоқ туғилган пайтидаёқ бир-бири билан чатишиб, ёпишиб (облитерацияланиб) кетади ва улар орасида ҳеч қандай бўшлиқ қолмайди. Аммо ҳар хил сабабларга кўра (инфекция, варақларнинг бу хусусиятининг туғма равишда йўқолиши ва бошқалар), облитерация жараёни амалга ошмай қолади. Натижада бу варақларнинг бир-бирига қараган томонлари сероз суюқлик ажрата бошлайди. Бу суюқлик мана шу иккала варақ орасида тўпланиб қолади ва аста-секинлик билан гидроцеле ёки мойк истисқоси ривожланади.

Бу ҳолатда мойкнинг меъёрий ишлаши учун керак бўладиган оптимал иссиқлик шароити бузилади. Бунда ташқи иссиқлик қандай бўлишига қарамасдан мойк ҳар доим бир хилда, яъни ўз жойида қолаверади. Меъёрий иссиқлик режими бузилади. Бу эса Сертоли ва Лейдиг ҳужайраларининг меъёрий ишини издан чиқаради. Мойк атрофида суюқликнинг кундан кунга кўпроқ тўпланиб боришидан у қисилиб қолади. Оқибатда эса мойк атрофияга учрайди.

Агар гидроцеле бир томонлама бўлса, ўша томондаги мойкнинг вазифаси бузилибгина қолмай, балки иккинчи мойк ҳам зарар кўради. Бу энг хавфли асорат ҳисобланади. Агар гидроцеле иккала томонда ҳам бўлса, мойкларнинг атрофияга учрашидан кўпинча киши фарзанд кўрмайдиган бўлиб қолади. Шунинг учун бундай беморларни вақтида операция қилиш шарт.

Асқаржон педагогика институтининг 3 курсида таълим олиб юрганида ўзларидан бир курс қуйида ўқийдиган Мунаввар исмли қизни севиб қолди. Юракка буйруқ бериб бўлмас экан! Икки ёш бир-бири билан тезда тил топиша қолишди-ю, ораулари ушалди. Катта тантана билан тўй қилишди, ёр-дўстларининг уларга ўшанда ҳаваси келганди-я! Онанининг хурсанд бўлганини айтмайсизми?! Ахир, не-не орзулар билан шу кунларга етди!

Асқаржон ўша кунларни эслаб мийиғида кулиб қўйди. Эҳ, улар қанчалик бахтиёр ва бахтли эдилар. Лекин бу кўпга чўзилмади. Турмушларининг иккинчи йилида Мунаввархон ўзгара бошлади. Унинг хархашалари, инжиқликлари, ҳатто баъзи бир ножўя қилиқлари Асқаржоннинг жонига тегиб кетди. Ҳар гапнинг бирида Асқаржоннинг иззат-нафсига тегадиган гаплар билан чақиб-чақиб оларди. Бу заҳар сочишлардан онаси ҳам қуруқ қолмасди.

Онанинг гапларига қўрслик билан: «Сиз бир нарсани билмасангиз, жим ўтиринг!» — деб жеркиб берарди. Бу пайтларда Асқаржон бошини қуйи солиб тураверар, бирор гап айта олмасди. Тўғрида, у нима ҳам қилсин! Айб ўзида. У буни аниқ сезар, аллақачон тан ҳам олиб қўйган эди. Шу орада Мунаввархон ишхонасидаги бир йигит билан гап бўлди-ю, улар ажралишди.

Асқаржонга қолса, у умуман уйланмасди. У ўзининг севишли касбини давом эттириб, иштиёқ билан ишлаб юраверарди. Лекин на илож. «Ҳаётда сўққабош бўлиб ўтгандан ёмони борми?! Ахир инсоннинг номи ўзидан кейин қолиши керак-ку!» — деб ўртоқлари унинг ҳоли-жонига қўйишмагандан кейин нима ҳам қилсин.

Асқаржоннинг бутунгидай эсида: у юрагини ҳовучлаб, минг хил андишаларга бориб врач қабулхонасига кирди. Шифокор уни узоқ вақт дардини эшитди, синчиклаб кўрди ва операция қилиш керак, зора яхши бўлиб кетсангиз, деб айтди. Операция ҳам қилдирди. Буни ўзидан бошқа ҳеч ким билмади. Ҳатто онаси ҳам!

Аммо операциянинг фойдасини ҳеч ҳам сезмади. Яна врачга учрашди. Икки ой давомида қатнаб уколлар олди. У энди хурсанд. Юзига қизиллик югурган, томирларида ҳам қон кўпира бошлаган эди. Унинг кўнглида умид учқунлари пайдо бўлди. Айни шу пайтларда у Иродахон исмли жувон билан танишиб қолди-ю, кўнгиллари тўғри келиб, тезда уларнинг тўйи ҳам бўлди.

Мана, бугун Иродахон ҳам кетиб қолди. Асқаржон ва онаси яна мунғайишиб қолаверишди. Асқаржон ўйлайвериб ўйинини тагига ета олмасдан қийналарди. Аммо бундан нима фойда. Ҳаракат қилиш керак эди. Ҳаракат! У буни яққол тушунди-да, врач ҳузурига йўл олди.

Асқаржон чеккан азобларнинг асосий сабабчиси аниқ эди. Унинг чап мояги атрофида сув йиғилиб қолганлигидан у кичрайиб кетган, бу жараён ўнг моякка ҳам ўтган. Унда жинсий алоқа қилиш қобилияти йўқолган. Даво бефойда. Энди кеч эди.

Гидроцеле янги туғилган болаларда ҳам, ўн ёшдагиларда ҳам пайдо бўлиши мумкин. Шунинг учун операция қилишда ёшнинг у қадар аҳамияти йўқ. Унинг бир неча хили мавжуд бўлиб, қачон пайдо бўлганига қараб турли муддатларда операция қилиш мўлжалланади.

Гидроцеленинг таранглашган, таранглашмаган ва туташган хиллари тафовут қилинади.

Таранглашган хилида ёрғоқнинг бир ёки икки томонида унчалик эластик бўлмаган қаттиқроқ шиш пайдо бўлади. Бу шиш чуррадан шу билан фарқ қиладики, у қорин бўшлиғига кириб кетмайди. Куч билан босиб кўрилганда ўзгармай тураверади. Мояк ана шу шиш ичида бўлганлиги учун одатда у билинмайди ёки қўлга уннаши қийин.

Бундай касаллик аниқланган заҳоти тезда операция қилиш керак. Акс ҳолда, моякнинг атрофияга учраши авж олиб боради.

Моякнинг хавфли ўсмаси баъзида кўринишидан таранглашган гидроцелега ўхшаб кетади. Шунинг учун ҳам ёрғоқнинг бир томон иккинчисига нисбатан катталашганини кўрган ёки сезган заҳотиёк врачга бориш ва унинг айтганларига қатъий риоя қилиш шарт.

Қабул бўлимига юзларидан ташвиш аломатлари шундоққина кўриниб турган ота ва она кириб келишди. Улар 13 яшар фарзандларини кўриб қўйишни ва, иложи бўлса, даволашга ёрдам беришни илтимос қилиб келишибди.

Боланинг ранги синиққан, териси оқарган ва қандайдир сўниқ, ориқлаб кетган, салга толиқади. Бир қарашда унинг камқонликка дучор бўлганлигини пайқаш мумкин. Нафас олиши ҳам, юрак уриши ҳам тезлашган, ҳарсиллайди. Синчиклаб текшириш пайтида қов соҳасининг ўнг томонидаги терисининг дўппайиб тургани маълум бўлди. Бу ўсма эди! Қабул бўлимининг врачлари бола

ёрғонининг ўнг томонида чандиқ борлигига, мойк ҳам йўқлигига эътибор берди.

— Болангизни ёшлигида операция қилишган экан-да?

— Ҳа, дўхтир, икки яшарлигида операция қилишганди.

— Касалини нима деб айтишганди?

— Шу томондаги ёрғоғи ўзидан-ўзи катталашиб кетган эди.

Дўхтирларга кўрсатдик. Улар касалхонага ётқизишиб, уч кундан кейин операция қилишди.

— Касаллигини айтишмадимми?

— Мойгида ўсма бор экан, шуни олиб ташладик, дейишганди.

— Яна бошқа гап ҳам айтишгандир? Қўлларингизга биронта қоғоз беришдими?

— Ҳа, айтишганди. Сизлар, албатта онкология диспансерига боринглар. Биз бу ердан ўша ерга қоғоз жўнатамиз. У ерда яна даволашади, дейишганди.

«Ҳмм, шундай дейишган бўлса, — ўйланиб қолди врач, — демак, бу ерда нимадир бор» ва яна сўради:

— Бошқа ҳеч нарса дейишмадимми?

— Албатта боринглар, бу болангиз учун жуда ҳам зарур, дейишганди. Бизлар бошқа ҳеч кимга учрашмадик. Диспансерга ҳам бормадик. Боламиз тузалиб кетди. Чопиб ўйнаб юрарди. Нимага ҳам керак ортиқча даҳмаза, деб ўйладик.

— Операция қилган врачлар-чи?

— Улар икки марта қоғоз юборишганди.

— Уч марта, — гапга аралашди хотини.

— Ҳа, уч марта чақирув қоғози келди. Аммо иш билан овора бўлиб бора олмадик. Кейин мен бошқа шаҳарга ишга келдим...

— Тўхтанг, тўхтанг! Сиз Бахтиёр ака эмасмисиз? Болангиз ҳам шу ерда операция бўлган шекилли.

— Э ўлманг, дўхтир! Шу ерда операция бўлувди. Бахтиёр ака мен бўламан!

Врачнинг хаёлидан 11 йил олдинги воқеа ўтди. У Собиржонни ўзи операция қилган, мойкда ўсмага хос ўзгаришлар борлигини кўриб жуда куюнган, айниқса, ўсманнинг хавфли эканлиги тасдиқлангандан кейин ташвиши яна ҳам ортган эди. Ўсма ҳеч қандай метастаз бермаган бўлса ҳам у онколог дўсти билан маслаҳатлашиб, яна обдон текшириб ва даволаш кераклиги тўғрисида кенгашганларини эслади.

Мана оқибати! Ўшанда у ота-она ташвиш чекмасин деб болада хавфли ўсма бўлганини айтмаганди, лекин барча даво чо-

раларини кўришни дўсти билан келишиб олганларини кўз олдига келтирди.

Улар диспансерга бормагач, қоғоз ёзиб адрес бўйича жўнатгани, ҳатто ўзи ҳам бориб топа олмаганини, уларнинг кўчиб кетганини билгач, қаттиқ изтироб чекканларини эслади. Лекин на чора. Қутилган хавф содир бўлган эди.

— Болангизни ётқизиш керак. Собиржон, сени касалхонада олиб қоламиз, хўпми? Даволаймиз. Яхши бўлиб кетасан. Чарчоғинг ҳам қолмайди. Футбол ҳам ўйнайверасан, хўпми?..

Врач Собиржондан розилик ишорасини олдида, касаллик та-рихи варақасини тўлдира бошлади.

Ота-онанинг юзида ташвиш. Улар эртасига яна врачлар билан келиб учрашишди. Врачлар уларга Собиржоннинг касали жиддий эканлигини, унда хавфли ўсма борлигини айтишганда довдираб қолишди. Даволаш анча вақтгача чўзилди. Лекин унинг ҳаёти барибир хавф остида эди.

Таранглашган гидроцелеси бор бола организмда бошқа бирон (ўпка шамоллаши, юқумли касалликлар ва ҳоказо) касаллик ҳам кўшилиб келса, операциядан кейин унинг аҳволи яна ҳам оғирлашади. Бундай ҳолларда гидроцелени пункция қилиб (игна билан тешиб), пайдо бўлган суюқликни сўриб олиб ташлаш мумкин. Аммо бу — бемор бутунлай даволанди, дегани эмас. Чунки маълум вақтдан кейин суюқлик яна тўпланиб қолади. Бола бир ёшга тўлгунча гидроцелени пункция қилиб, операция муддатини кечроққа суриб туриш мумкин.

Таранглашмаган гидроцеледа эса ёрқоқда эластикликка мойил ўсмасимон ҳосила бўлиб, унинг ичида суюқлик борлиги аниқ билиниб туради. Гидроцеленинг бу хилида мойк атрофияси секинлик билан ривожланади, аммо температура режимининг бузилишидан унинг Сертоли ва Лейдиг хужайраларида дегенератив ўзгаришлар пайдо бўлади. Бу эса сперматозоидларнинг нимжон бўлиб қолишига, кейинчалик эса умуман ишлаб чиқилмаслигига сабаб бўлади.

Гидроцеленинг туташувчи хилида эса умумий қин қавати варақларининг бутун бўйламаси облитерация бўлмаган бўлади. Бунда мойк атрофидаги суюқлик осонгина қорин бўшлиғи ичига кетади. Ёрқоқни босиб кўриб бунга осонгина ишониш мумкин. Агар ёрқоқдан қўлни олиб ўз ҳолига қўйилса, мойк атрофига яна суюқлик оқиб келиб тўплана бошлайди ва эластик шишга

жуда ўхшайдиган ҳосила пайдо бўлади. Бу хилда ҳам мойкнинг иссиқликни идора қилиш тизими иши бузилади.

Катта ёшдаги болаларда гидроцеле ҳар хил шикастланишлар оқибатида ҳосил бўлади.

Қин ўсимтасининг 2-3 ёшларда облитерация бўлиб кетишини ҳисобга оладиган бўлсак, одатда шу ёшлардан кейин операция қилинади. Таранглашган хилида эса бемор қанчалик тез операция қилинса, натижа шунчалик яхши бўлади. Ана шунда мойкнинг сперматозоидлар ишлаб чиқариш функцияси бузилмайди ва бола катта бўлганида эрлик функциясини тўла удалай олади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, гидроцелега чалинган болада ҳеч қандай оғриқ ва бирон-бир нохуш аломатлар сезилмайди. Шунинг учун гидроцеленинг энди ривожланаётган давридаёқ тўғри диагноз қўйиб, даво чораларини кўриш муҳим омил ҳисобланади. Бунинг учун ёш болаларни тез-тез кўриқдан ўтказиб туриш зарур.

ДАРДНИ ЯШИРСАНГ...

*Ҳаёт мураккабдир, мураккаб,
Томчидан то уммонга қадар...*

Жуманиёз Жабборов

Валижон уйида ёлғиз. Жамилахон ҳам ойисидан «хабар» олгани кетган. Бу ёлғизлик Валижоннинг ноҳуш кайфиятини баттар бузар, гўё аллақандай бир махлуқ ичини кемирар эди. Айниқса уни турмуш ўртоғининг кейинги пайтлардаги «кўнгил бузар ва жондан ўтар» гаплари эркаклик иззат-нафсини ерга ураётган эди. Аммо Валижон нима қилсин?! Хотинида нима айб? Ҳаммасига унинг ўзи айбдор. Агар вақтида даволанганда эди, ҳозирги пичинг гаплар, олдинига арзимас бўлган, бора-бора эса дилни вайрон қилувчи жанжаллар бўлмасмиди? Валижон энди 32 ёшга кирди. Айни куч-қувватга тўлган пайти. Балки бу кунлар, қайғулар ўтиб кетар. Айниқса, хотинининг кечаги гаплари унинг жон-жонидан ўтиб кетди. «Менга яна бир фарзанд керак! Ўғилми, қизми — фарқи йўқ. Яна битта тирноққа зор бўлиб юраманми? Қачонгача? Боламнинг ёлғиз бўлишини истамайман. Унга ука керак, сингил керак. Буни ўнг қулоғингиз билан ҳам, чап қулоғингиз билан ҳам эшитиб олинг. Бўлди, етар... Жонингиз борми ўзи?!»

Бу гапларни эшитган Валижон аввалига ўз қулоқларига ишонмади. Бошқа гапларни эшитишга ҳам тайёр эди-ю, лекин «жонингиз борми ўзи...» деб айтилган гапларни у анчагача ҳазм қила олмади. Қани энди ўша заҳоти ер ёрилсаю, Валижон осонгина ер қаърига кириб кета қолса. Бўлаётган гапларни ўғли ҳам эшитди, нима деб ўйлади экан? Жамилахон ҳам тўғриси айтиб қўя қолди. Пардалаб ҳам ўтирмади!

Жамилахоннинг шундай дейишига балки асоси бордир? Балки у ҳам, худди Валижон каби, қариндошларидан ҳар хил гаплар эшитаётгандир? Валижон ҳам кейинги пайтларда бундай гапларни эшитишдан юраги безиллаб қолган. Ўғли Қодиржон 7 ёшга кирганда айрим ўртоқлари ва қариндошларининг «Фарзандни учта, ҳеч бўлмаганда, иккита қилиш керак. Катта фарзанд ука ё сингилга зориқмасин-да, ахир!» — деган гапларини авваллари мийиғида кулибгина эшитган пайтлари кўп бўлган. Орадан уч йил ўтиб: «Умрларингни бир фарзанд билан ўтказмоқчимисанлар? Ахир унинг ҳам дунёдан умиди бор. Ҳаётда энг ёмони

яккалик. Қодиржон укаси йўқлигидан кўнгли чўкмасин», — дейилган гапларни эшитганида энди мийғида кулиб эмас, балки хўрсинибгина тинглади. Мана, Қодиржон 12 ёшга кирибдики, ёлғиз! Валижон ва Жамилахонлар бошқа фарзанд кўришмади. Бу Жамилахоннинг бошқа фарзанд кўришни истамаётганлигидан эмас эди. Масаланинг нозик томони бошқа ерда. Жамилахоннинг фарзанд кўришга иштиёқи баланд! Аммо Валижон...

Валижон ҳам шуни хоҳлардию, аммо иложи қанча. Энг ёмон томони ҳам шу эди-да!

Ҳаёт Валижонни синовлар ўтида синаб кўраётгандай эди. Ўгли Қодиржон тўрт-беш ёшларга кирганда: «етти мучам соғ, фарзанд дегани белимда чуғурлашиб ётибди. Олдин ҳовли-жойимни тўғрилаб олай. Ташвишим кўп. Мана шу нотинчликдан бўлаётган бўлса керак. Майли, ҳозирча қариндошлар гапираверсин. Ишларни тугатиб олиб, курортда дам олсам, ўтиб кетар...» деб ўйлади. Қодиржон етти ёшга кириб, мактабга қатнай бошлади. Валижон курортга ҳам бориб келди, вақтида ухлаб, вақтида дам олди, кучли овқатлардан тановул қилиб ҳам кўрди, аммо у ўзидаги жинсий заифлик аломатларини аниқ сеза бошлади. Кўнглини ғашлик, миясини қандайдир мавҳум фикрлар эгаллай бошлади. У энди ўзига ишонмай қўйган, тўғриси, хотинидан кўрқадиган бўлиб қолди. Жамилахон минғирлаб оларди-да, тескари ўгирилиб ётиб қоларди. Бу эса Валижонга «ношудлик ҳам эви билан-да», дегандай бўлиб туюларди.

«Бу дард менга қаёқдан келди-а», ўйларди Валижон. Тўғри, у уйланмасдан олдин ёрғонининг чап томони катталашганига эътибор берганди. Унда чувалчангга ўхшаб йўғонлашган ҳосилаларни кўрганди. Бу ҳосилалар тунда йўқ бўлиб кетар, кундузлари яна пайдо бўларди. Валижон ўзи шунақа бўлиб турса керак-да, деб ўйлаганди. Орадан икки йил ўтди. У энди чови соҳасида ва чап ёрғоғида вақти-вақти билан сим-сим оғриқ сеза бошлади.

Бу ҳолат, айниқса, ишдан кейин кўпроқ билина бошлади. Дам олди дегунча ўтиб кетарди. Шу орада ўғил туғилди. Уй-жой ташвиши тушди. Рўзгор ташвишлари. Қодиржон туғилгандан кейин икки йил давомида фарзандлари бўлмагач, у ўзича буни Жамилахондан кўриб юрди. Лекин ботиниб бирон нарса дегани йўқ. Йиллар ўтган сари сим-сим оғриқ йўқолмади, балки кучайди. Валижон ўзида жинсий майлнинг сусаяётганини, эрекциянинг ҳам етарли бўлмаётганини сеза бошлади. Хавотирланиб врачга учради.

Врач унинг ташвишлари бежиз эмаслигини, шаҳватидаги сперматозоидларнинг ҳаракатсизлигини рўй-рост айтди. Бунга чап мойк веналарининг варикоз кенгайиши сабаб бўлишини тушунтирди.

Мана операция бўлганига уч ой тўлди. У ўзида ижобий ўзгаришлар сеза бошлади. Врач унга энг камида 7-8 ой ўтиши керак, ана шундан кейин ҳаммаси нормага тушиб қолади, деган эди. «Аmmo кайфиятингиз ҳар доим яхши бўлиши керак» — деб қўшиб қўйган эди. Оилада бунақа «жон чиқар» жанжаллар бўлиб турса, яхши кайфият нима қилсин! У буни Жамилахонга қандай тушунтирса экан. Ҳа, бунинг фақат битта йўли бор. Жамилахон билан биргаликда ўзини операция қилган врачга учрашади. У киши албатта Жамилахонга ҳамма гапни тушунтиради. Ҳа, мана шу йўли тузук. Ҳамма нарса ўз йўлига тушиб кетади.

Валижон шуни ўйлаб қатъий фикрга келди-да, кийина бошлади. Аввал у Жамилахонни топади-да, кейин бирга врачнинг ҳузурига боришади. Улар фарзандли бўлишлари аниқ...

Чап мойк тизимчаси веналарининг варикоз кенгайиши болаларда ҳам, катталарда ҳам учрайди. Бу касаллик чап мойк тизимчаси вена томирининг чап буйрак венасига қўйилиши оқибатида келиб чиқади. Чап буйрак венасида торайган жой ёки унда клапанларга ўхшаш тўсиқ бўлса, чап мойк тизимчаси вена қон томирларидаги босим ошади. Бу ҳолат узоқ давом этаверганидан вена деворлари бу босимга дош беролмай, аста-секин кенгая бошлайди. Бу кенгайган жойларда веноз қоннинг димланиши рўй беради. Бу димланиш эса вақт ўтган сари кичик веноз қон капиллярларига (қил томирларга) ҳам тарқалади. Натижада мойкнинг нозик эпителий ҳужайраларида нормал қон айланишининг бузилишидан дистрофик ўзгаришлар пайдо бўлади. Оқибатда мойкнинг Сертоли ва Лейдиг ҳужайраларида гормонлар синтез қилиш ва сперматозоидлар ишлаб бериш функцияси бузилади.

Бир томонлама мойк веналари варикоз кенгайганда юқорида айтиб ўтилган функцияларнинг бузилишидан ташқари, иккинчи мойкнинг ҳам меъёрий вазифаси издан чиқади. Мана шу мураккаб ўзгаришлар оқибатида сперматозоидлар сони камаяди, ҳаракатланиши бузилади, натижада улар кам ҳаракат бўлиб қолади. Агар бу касаллик ўз вақтида даволанмаса, 60-70 фоз ҳолларда фарзанд кўрмаслик ҳамда жинсий заифлик ривожланади.

Бу туғма нуқсонни билиш унча қийин эмас. Бунда ёрғоқ ичидаги мояк тепа қисмида чувалчангсимон йўғон-йўғон томирлар пайдо бўлиб, бўртиб чиқиб туради. Агар диққат билан эътибор берилса, касалликни ўз вақтида пайқаш мумкин. Аксари ҳолларда венанинг варикоз кенгайиши билан бир вақтда ёрғоқнинг чап томонида ғашга тегиб турадиган сезги пайдо бўлиши мумкин. Баъзида ўша жой қичишиб туради. Бу аломатларга болалар унчалик аҳамият бермайдилар. Пайқашса ҳам андиша қилишиб, врачга кўрсатмайдилар ёки парво қилмай, «ўтиб кетар» деб юраверишади.

Агар ўз вақтида даво чоралари кўрилса, бу касаллик ҳеч қандай асорат қолдирмай ўтиб кетади.

Еттинчи синфда ўқийдиган Ниёзбек жуда хушчақчақ, ўртоқларини ҳар хил «ичак узди» гаплар айтиб кулдиргани-кулдирган эди.

Аммо кейинги кунларда бироз хафа кўринар, дарсларни ҳам кунт билан тайёрламас, нимагадир кайфияти йўқ эди. Ойиси бунинг сабабини билишга қанча уринмасин, бари бир фойдаси бўлмади. Ниҳоят, бу сирнинг тагига отаси етди. Ниёзбек ёрғоқнинг чап томони қичишиб, ғашига тегаётганини айтди. Эътиборли ота учун бу «арзимас» шикоят ҳам етарли эди. У дарҳол ўғлини врачларга кўрсатди. Ниёзбекда чап мояк тизимчаси веналарининг варикоз кенгайиб кетганлиги аниқланди ва тезда операция қилинди. Ниёзбек ўн йилдан кейин яна қайтадан текширишдан ўтказилганида касалликдан ҳеч қандай асорат қолмаган эди.

ЌИЗ ҚАЛБИ НОЗИК...

*Барча қушчаларга шуни тиладим,
Бир дуч келмасин тўфон, қуюнга.*

Ҳалима Худойбердиева

Нодирахон бир неча кундан бери хомуш. Онаси ҳайрон. Қизи 14 ёшга кирибдики, бирон марта шикоят қилган эмас. Умрида касал бўлмаган. «Нега хомуш? Бувисининг вафот этганига қайғураётганмикин? Бўлиши мумкин. Улар бир-бирига жуда ҳам меҳрибон эдилар. Шунга хафадир, ўтиб кетар», деб она ўз ишлари билан овора бўлиб юраверди. Нодира эса бир ҳафтадан кейин ҳам ўша аҳволда эди.

Бир куни онаси Нодиранинг йиғлаётганини пайқаб қолди.

Ҳа, қизим, нега йиғлайсан? Қайғурма! Қайғурганинг билан бувинг қайтиб келармиди. Ёшини яшади, ошини ошади. 80 ёшга кириш ҳар кимга ҳам nasib қилавермайди. Кошки бизлар ҳам бувингнинг ёшига кириб юрсак.

— Бувим ҳали ўлмасди, ойижон! У қорнидаги шишдан кетди.

— Болам, одам қаригандан кейин дармони кетади, касаллик пайдо бўлади...

— Мендаям бор... Нодирахон баттарроқ йиғлаб юборди.

— Нима!? Нимани айтаётибсан?..

— Шиш бор! Икки ҳафта бўлди пайқаганимга...

— Қандай шиш... нега алжираяпсан...

— Тўғрисини айтяпман...

— Қани, қаерингда? — Довдираб қолди она.

— Мана бу еримда. — Нодира шундай деб, қовуғининг устини кўрсатди. Она не кўз билан кўрсинки, қизининг қовуғи устида ростдан ҳам бир нарсa дўппайиб турарди.

— Сенда бу шиш қаердан пайдо бўлади, қизим. Тагин рақ бўлмасин! Вой шўрим, энди нима қиламан! Она йиғлаб юборди. Нодиранинг йиғиси ҳам кучайди. Она-боланинг бу йиғиси устига ота кириб келди. У гапнинг нималигини суриштириб билиб олдида, дарҳол касалхонага олиб кетди. Зудлик билан операция бўлимига ётқизилган Нодира медицина текширувидан ўтказилди ва «қорин ўсмаси» деб топилиб, операция қилинди. Операция пайтида у ўсма эмас, балки бачадон ичига йиғилиб қолган қон лахталари эканлиги маълум бўлди. Бунга жинсий аъзода қиндан бачадонга ўтиш қисмининг туғма бекилиши сабаб бўлган. Ҳайз

пайтида бачадонга ажралиб чиқиши керак бўлган қон аста-секин тўпланиб, бачадоннинг катталашиб кетишига сабаб бўлган.

Нодира шластик операция қилинди ва соғайиб уйига қайтди.

Баъзи ҳолларда ақл ва мулоҳаза билан иш юритмаслик, керакли тадбирларни қўлламаслик оқибатида турмушда беғуноҳ ва тоза қалбли қиз боланинг оғир азият чекишига сабаб бўладиган ҳодисалар ҳам учраб туради. Кўпинча бундай пайтларда нафақат қизнинг ўзи, балки унинг ота-онаси, қариндош-уруғлари ҳам ноҳақ таъна-маломатларга қоладилар, жабр кўрадилар. Дилозорлик, хафагарчиликлар содир бўлади.

Мехринисо 15 га кирди. Яхши ўқийди. Ақлли ва ифбатли қиз. У келажакда врач бўлмоқчи, Мехринисо бундан бир ой бурун бўлиб ўтган воқеадан кейин шу қарорга келди. Унинг қарори қатъий. У ҳеч қачон Зумрад Холиқовнага ўхшаган врач бўлмайди, балки ўз қасамёдига содиқ қоладиган врач бўлмоқчи. Унинг шундай қарорга келишига бир воқеа сабаб бўлганди.

«Мехринисонинг кеннойиси иккиқат эди. У оғирроқ нарсани кўтарганми ёки бошқа сабабданми, қорни санчиб оғриётганини айтганида Мехринисонинг ойиси шошиб қолди. Кейин қизига: «Қизим, Зумрад опангни чақириб кел. Бир кўриб қўйсин» — деди. Мехринисо аслида Зумрад опасини унчалик ёқтирмасди. Чунки у ҳатто саломга алик ҳам олмасди. Аммо на илож! Ахир, кеннойиси азоб чекапти-ку! Мехринисо чолиб борди. У ҳарсиллаб нафас олар, гапни нимадан бошлашни билмай қийналарди.

— Гапирсанг-чи?! Намунча пишиллайсан. Биров қувлаб келяптими-а?...

— Ойим мени сизга юборди...

— Ойингга нима қилибди? «Скорий» чақирсин. Мен ҳозир ишдан келиб турибман. Чарчадим. Чойимни ҳам ичганим йўқ...

— Кеннойимнинг қорни қаттиқ оғрияпти...

— Ойингга ҳам, кеннойингга ҳам шунақа зарур бўлганимизда керак бўлиб қоламиз. Ўргилдим...

— Зумрад опа! Кеннойим қаттиқ безовта бўлаяптилар...

— «Скорий» чақириб қўя қолинглар. Кўрадиган асбобим ҳам, дориларим ҳам йўқ. Яхшиси уйда йўқ экан, деб қўя қол...

— Врач эмас экансиз! — Мехринисонинг сўзи шу бўлди.

Мехринисонинг дили қаттиқ оғриди. Келганига минг пушаймон бўлди. Ойисига Зумрад опам уйда йўқ эканлар, деб айтиб қўя қолди.

— Бирозгина аввал опангининг ишдан келаётганини кўрган эдим-ку! Вой тавба, дўхтир деган ҳам шундай бўларканми?!

У шундай деганича Холмат аканинг уйига чопди. Яхшиям, Холмат ака уйида экан. У бирпасда машинасини физиллатиб етиб келди-да, беморни шифохонага олиб кетди. Ана шу воқеадан кейин у врач бўлишга қатъий қарор қилди.

Бугун, нима учундир, ҳеч бир сабабсиз Меҳринисо қорнининг пастки қисми оғриётганини пайқайди. Оғриқ вақти-вақти билан кучаярди. Меҳринисо қорнини силади, уқалади, аммо оғриқ босилмади. Ойисига айтди. Ойиси яна Холмат аканинг олдида борди.

Мана улар қабулхонада. У ерда Зумрад Холиқовна савлат тўкиб ўтирарди. У она-болани кўриб энсаси қотди, лабини чўччайтириб қўйди. Ҳатто уларнинг саломига алик ҳам олмади.

— Зумрадхон, синглингизнинг қорни оғриб қолибди. Сизга олиб келдик. Кўриб қўясизми?

Зумрадхон ўрнидан турди-да, Меҳринисога кушеткани кўрсатиб «ёт» деб буйруқ берди. Меҳринисо бу дағал гапни эшитиб ўрнидан туриб кетмоқчи бўлдию, аммо нима қилсин, касал-да, қорнининг оғриғи кучайиб бораётган бўлса...

Зумрад Холиқовна Меҳринисонинг қорнини пайпаслаётиб муҳим бир нарсани топгандай бошини чапга қийшайтириб, бир нуқтага анча вақтгача тикилиб қолди. Бироз ўйлаб турди. Яна Меҳринисонинг қорнини пайпаслади. Кейин тўнғиллади:

— Қиз ўстиришни билиш керак. Қорни оғриётганмиш-а...

— Нима бўлибди, Зумрадхон?..

— Нима бўлибди эмиш... Бўлганича бўлибди-ку!

— Нима дедингиз? Нима? Тўғрисини айта қолсангиз-чи!?

— Нима бўларди! Қизингизнинг бўйида бўлиб қолибди...

— Нима-а-а!? Нима дедингиз!?

— Бўйида бўлиб қолибди, деяпман...

— Зумрадхон! Шунақаям ҳазил бўладими! Касаллик билан ҳазиллашиб бўлар эканми?..

— Мен тўғрисини айтаяпман. Бопшқага кўрсатсангиз ҳам худди шундай дейди, бачадони мушукнинг калласидай бўлиб қолгандан кейин...

— Вой ўлай! Шарманда...

Бу вақт Меҳринисонинг кўзлари катта-катта очилиб кетган эди. Албатта, бу кўркувдан. У Зумрад Холиқовна сўзларининг фаҳмига етган! Ранги оқариб кетди. Қалтиради. «Қизман-ку!» деб бақириб юборди.

— Зумрадхон! Тўғриси айтинг! Жон болам...

— Биз врачлар ҳар доим тўғриси айтишимиз!

— Вой, ўла қолай! Бу шармандаликка қандай чидайман! Қиз бўлмай кетгур! Сен нима қилиб қўйдинг! Нима қилиб қўйдинг?!

— Ойижон! Ишонманг! Ёлғон! Ёлғон!

— Кичкина бўлсанг ҳам, зумраша экансан-ку! Ундан кўра ўзингни йиғштириб юрсанг бўлмайдимиз-а, шарманда...

— Зумрад опа, ундай деманг...

— Мана мен, деб бачадон айтиб турибди-ку! Яна нима керак! Ойиси бориб Меҳринисонинг юзига шопалоқ тортиб юборди:

— Қани юр! Жувонмарг ўлгур! Шарманда! Ҳаммага мени шарманда қилдинг! Отанг буни эшитса ўлдиради. Бундан кўра ўлиб кетганинг яхши эди! Шўрим қурсин! Қандай маломатларга қолдим-а...

Меҳринисонинг онаси йиғлай-йиғлай Зумрад Холиқовнанинг кабинетидан чиқиб кетди. Меҳринисо чиқаётган Зумрадхонга шундай қаттиқ тикилиб қарадики, унинг кўзларида пайдо бўлган ғазаб учқунларига Зумрадхон тоб беролмай кўзларини олиб қочди. Бу ғазаб уни янчиб ташлагандай бўлди. Бутунлай янчилмаслик учун шангиллади: «Кўзларинг қурсин, бақраймай! Шарманда!»

Уйда жанжалнинг каттаси бошланди: «Ким билан юрган эдинг? Ёшгина бўла туриб қинғир йўлга киргани уялмадингми? Мен сенга шундай тарбия берганмидим! Эл орасида ким деган одам бўлдим! Ҳали отанг келсин!» Меҳринисо айбсизлигини қандай исбот қилишни билмас, аламини фақат йиғидан оларди. Икки кун минг азобда ўтди. Унинг ранги синикқан, кўзлари йиғлайвериб қизариб, ич-ичига тушиб кетганди. Нима қилишини билмас, уятдан ҳатто ўзини ўзи осиб ўлдиришни ҳам ўйлаб қоларди. Аммо қалби пок, номусини кўз қорачиғидай сақлаган қизнинг виждони асло йўл қўймасди.

— Ойижон, ишонинг! Мен тозаман! Номусим ўзимда! Бу гапни Зумрад опам нима учун айтди, билмайман. Ойижон менинг касалим бошқа. Бошқа дўхтирга кўрсатинг. Агар у ҳам шундай деса, унда ўлимимга ҳам розиман. Ойижон, ялинаман! Менга ишонинг!

Унинг фарёдига, йиғисига ойиси ҳам тоқат қила олмас, ўзи ҳам қўшилишиб йиғлар, бошқа врачга кўрсатишга ҳам юраги дов бермасди. Нима қилсин?! Қандай чора бор?! Шундай иффатли, одобли, ҳар доим юмшоқ гапириб ойисига қанот бўлган қизи наҳотки қинғир йўлга кирган бўлса?! Йўқ! Бўлиши мумкин эмас! Нега унда бачадони катталашган?

Орадан яна икки кун ўтди. Меҳринисонинг иссиғи чиқа бошлади. Қорнидаги оғриқ кучая борди. Унинг аҳволи оғирлашди. Ўша куни ота командировкадан келиб қолди. Уни она юрагини минг ҳовучлаб кутиб олди-да, қизининг аҳволини маълум қилди. Меҳринисо ётган уйга аччиғланиб кирган ота унинг иссиқдан ловуллаб турган юзи, шишиб турган кўзларига қаради-да, ҳеч нарса демасдан чиқиб кетди. Бироздан кейин машина олиб келиб Меҳринисони касалхонага олиб кетди. Меҳринисо: «Раҳмат, отажон» деди холос.

Касалхонада уни тажрибали врачлар текшириб кўришди ва ўша куни операция столига ётқизишди. Операцияда бачадонда ҳомила эмас, балки йиғилиб қолган қон лахталари йиринглаб кетганлиги аниқланди. Фемин (қизлик пардаси) нинг тешиги туғма бўлмаслигидан ташқарига чиқиши керак бўлган ҳайз қони бачадон ичида йиғила борган ва бачадон катталашган.

Агар вақтида операция қилинмаганда, Меҳринисо қонининг заҳарланишидан нобуд бўлиши турган гап эди.

Фемин тешиги ёки тирқишининг туғма бўлмаслиги ҳам кўп учрайдиган ҳодисалардандир. Қиз бола балоғат ёшига етганида унда ҳайз кўриш бошланади, шунинг учун қиз болани бу табиий ҳодисадан хабардор қилиш, бундай ҳолларда жинсий аъзоларни қандай парварош қилиш ҳақида тушунтириб қўйиш зарур. Токи бу ҳолат қиз бола учун «тўсатдан келган» балога ўхшамасин. Агар қиз бола вақтида ҳайз кўрмаса, уни албатта гинеколог врачга олиб бориб кўрсатиш керак. Ана шундагина ҳаётда бўлиши ва учраши мумкин бўлган нохуш ҳодисаларнинг олди олинади.

Анваржон оғир ва қийин операцияни тутатди, кўнгли бир пиёла иссиқ кўк чой истади. Врачлар хонасига кириб, чойнакдан пиёлага чой қуйди-да, ичди. Чой совуб қолган, аллақандай тахир ҳам эди. Анваржоннинг жаҳли чиқди. «Операциядан чиқиб бир пиёла чойни ҳузур қилиб ичишга имконият бўлмаса?! Тавба, шу ҳам иш бўлди-ю...» У электр чойнакни сув қуйиб яримлатди-да, токка улади. Қушеткага ўтирди. Кўзларини юмиб, операция босқичларини бирма-бир кўз ўнгидан ўткази бошлади. Операциянинг ичакни бир-бирига улаш қисмини тасаввур этаётган ҳам эдики, «Анвар ака сизни бошлиқ чақиряптилар», деган товушни эшитди. Операция жараёнини кўз олдидан ўтказар экан, кўзларини очмасдан «ҳозир» деб жавоб берди. Операциянинг ҳам-

ма босқичлари тўғри бажарилганига ишонч ҳосил қилди-да, ўрнидан туриб бошлиқ хузурига йўл олди.

— Анваржон! Билаган, чарчагансиз! Лекин вилоятга бормасангиз бўлмайди. Жуда оғир касал эмиш. Бошқа илож йўқ! Санавиациянинг машинаси ҳам шу ерда. Кутиб турибди. Анвар бошлиқнинг бу гапларига рози бўлмасдан иложи йўқ эди. Аммо ичида: «Устозлар худди ўзига ўхшаган ва ишонган шоғирлардан камида иккитасини тарбиялашлари керак экан-да...» деб ўйлади. У оёқларидан мадор кетаётганини ҳис қилди. Қани энди тинчгина жой топса-ю, маза қилиб икки соатгина, атиги икки соатгина ухлаб олса! Ахир, ҳазил гапми — кечаси соат ўндан то эрталабгача мижжа қоқмаслик. Касал бола ҳам оғир аҳволда эди. Касалга дастлабки тапхисни қўйди-ю, аммо уни қандайдир гумонлар қийнарди. Лекин кўнглининг бир чеккасида тўғри йўл тутаётганига ишонч бор эди. Операцияга тайёргарлик кўришди. Касалга қон қуйишди. Кейин, операция! Тўрт соат оёқда тик турди. Операция пайтида хирургнинг бутун диққат-эътибори операция майдонида бўлади. Жарроҳ учун операция давомида вақт тўхтайти ҳисоб. Одатда, чарчаганингни операция тамом бўлгач сезасан. Оёқ мушаклари зирқираб оғрийди, товон тагига худди биров игна билан санчаётгандай бўлади. Оёқларингни аранг судраб босиб, врачлар хонасига кирасан-у, ўриндиққа ўзингни ташлайсан. Қани энди шу заҳоти биров бир пиёла иссиқ чой узатса! Иссиқ чойни-ку ича олмадинг, устига устак вилоятга ҳам учининг керак.

Рейснинг учишига яқин қолди. Тез бўлмасангиз улгура олмаймиз! Кейинги рейс яна беш соатдан кейин бўлади, деб шофёр қистаб турган бўлса, унда нима айб. Шошинч деб тайинлашган-да, ахир.

Анваржон ана шуларни ўйлаб ичидан зил кетди. Ахир, уйдигиларга ҳам тайинли гап айтмай чиқиб келаверган. Бу биринчи марта бўлмаса ҳам хотини, болалари хавотирланади-да! Телефон қилиб вазиятни айтмай деса, уйда телефон бўлмаса. Квартирага телефон ўтказиш учун қандай қоғозлар талаб қилинса, ҳаммасини тайёрлади. Аммо мана ариза берганига уч йил бўлибди-ки, телефондан дарак йўқ!

Санавиация машинасининг шофёрига, уйга кириб ўтайлик, қаёққа кетаётганимни айтиб қўйишим керак, деса, яна олдинги галгидек алланималарни тўнғиллаб, машина рулини гоҳ чапга, гоҳ ўнгга кескин буриб, ола-тасир ҳайдаса, турган гапки, унинг

табиати тирриқ бўлади. Худди ўтган сафар шофёрнинг шундай қилигидан кўнгли ранжиб, операция пайтида хатога йўл қўйди. Бу хатони тузатиш учун нақ ўн беш минут вақт кетди! Ҳаёт ва ўлим ўртасида бўлган бемор учун бу минутлар нақадар ортиқча! Ўша воқеадан кейин Анваржон шофёрлар билан саломлашади-ю, озгина ҳол-аҳвол сўрашиб, то аэропортга боргунча ўзича хаёл суриб бораверади...

Анваржоннинг хаёлини самолёт борт маликасининг ёқимли овози бузди: «Самолётимиз белгиланган жойга келиб қўнди. Ташқарида 40° иссиқ. Самолёт винтлари тўхтамагунча, ўринларингиздан турмасликларингизни илтимос қиламиз. Чиқишга ўзимиз таклиф этамиз».

Анваржон самолёт трапига қадам қўйган ҳам эдики, иссиқ ҳаво юзига урилди. «Намунча иссиқ бўлмаса!». У атрофга куз югуртарди. Аэропорт биносининг сўл томонида «Тез ёрдам» машинаси турар, унинг ёнида эса оқ халат кийган аёл киши самолёт томонга қараб турар эди.

Анваржон тез-тез юриб аэропорт биноси ичига кирганида ҳароратнинг озгина бўлса-да пасайганини пайқади. Барибир ҳаво дим ва нафас олиш оғир эди. У аэропорт биноси ўртасига етганида «Ие, Анваржон акамиз!» деган товушни эшитди-ю, ўша тарафга қайрилиб қаради. Унинг кўзи чопиб келаётган одамга тушди. Унинг юзи Анваржонга таниш эди. У келасолиб Анваржонни кучоқлаб олди.

— Биз томонга қандай шамоллар учирди?! Соғ-омонмисиз! Ўғилчалар чопиб юришибдими?

— Яхши, яхши! Раҳмат!...

— Мени таний олмаяпсиз, шекилли...

— Танияпман-ку, аммо исмингиз...

— Нодиржонман! Олти йил аввал ўғлимни операция қилгандингиз! Ана ўзи ҳам шу ерда!

Анваржон «Ие, Нодиржонмисиз!» деб, у кўрсатган томонга қаради. Қаради-ю, бошини эгиб, ботинкасининг учи билан ер чизаётган ўсмирга кўзи тушди.

— Ота-бола отланибсизларда-а?

— Биз сизни истаб бораётгандик...

— Тинчликми?..

— Ўғлимни кўрсатмоқчи эдим...

— Бахтиёрними?

— Ҳа...

Шу вақт Анваржоннинг кўзи эшикдан бу ёққа шошиб келатган бояги врачга тушди. Анваржон: «Бир минутга, Нодиржон», деди-да, врачнинг истиқболига бир неча қадам ташлади.

— Салом, Анвар ака!

— Салом...

— Яхши учиб келдингизми? Толиқмадингизми?

— Раҳмат! Аксинча, дам олиб келдим.

— Биз тарафга учадиган самолётларнинг шу хусусиятига бошқалар ҳам тан беришган. Нуқул дам олишади! Ана энди машинамининг ҳам сеҳрини синанг-чи.

— Машинагами? Майли. Қасққа борамиз?

— Вилоят касалхонасига.

— Кечирасиз. Бир минутга...

Анваржон Нодиржон тарафга қаради:

— Оғир касалга шошиб турибмиз! Ўша ерга етиб бора олмайсизми? Бафуржа гаплашардик.

— Майли.

— Унда кўришгунча.

Машина шитоб билан ўрнидан жилди. Анваржоннинг хаёлидан бундан олти йил аввал бўлиб ўтган воқеа ўта бошлади...

Анвар ака, палатангизга янги касал ётқиздик, деган сўзни ҳамширадан эшитган Анваржон врачлар хонасига кирди-да, аввал беморнинг касаллик варақаси билан обдон танишди. Анваржон палатага кирди-ю, янги келган болага кўзи тушди. У девор томонга қараб, қуллари билан юзини тўсиб олган эди. Гўё, мени тинч қўйинглар, ўз дардим ўзимга етиб ортади, деяётгандай. Анварнинг саломига алик ҳам олмади. Анваржон бурчакда турган стулни каравот яқинига қўйди-да, бемор боланинг елкасидан секингина туртди:

— Салом, Анорахон! Саломга алик ҳам олмайсиз? Бу қилингангиз яхшимас. Саломга ҳар доим жавоб қайтариш керак. Қани тўғри ётинг-чи... Мана бу бошқа гап. Қани қўлингизни берингчи... Кўришайлик. Ие, йиғлабсизми?! Сизни ким хафа қилди? Кап-катта қиз бўла туриб йиғласангиз-а... Уят бўлади-ку! Яхшима-а-с. Нечанчи синфда ўқийсиз?

— Учинчи синфда...

— Ўқишларингиз бешми ёки тўртми?

— Беш баҳойим йўқ...

— Ие, ҳали икки баҳо ҳам оласизми?..

— Математикадан...

- Адабиётданчи?
- Уч-тўрт...
- Шеърлар ҳам биласизми?
- Озгина...

— Йўқ, кўп шеърларни билиш керак. Ҳали ўрганиб оласиз. Қани оғриган жойингизни кўрсатинг-чи! Уялманг-да... Бу ерда мендан бошқа ҳеч ким йўқ. Врачдан эса уялмаслик керак. Тундундигми? Ҳа, балли. Мана бу бошқа гап...

Анваржон диққат билан қаради: олат жуда ҳам кичкина бўлиб, нақ оралиққа ёпишгандай бўлиб турар, ёроқ ҳам иккига бўлиниб, олатнинг тепа қисмини ёпиб турарди. Сийдик чиқариш каналининг тешиги оралиқда кўринарди. Иккала мойк ҳам чов каналининг ташқи тешиги тўғрисида жойлашганди.

«Бу болада норасолик бор экан, — ўйларди Анваржон, — Гипоспадиянинг оралиқ формаси ва икки томонлама крипторхизм! Иккала мойк бор, демак у қиз бола эмас, балки ўғил! Аттанг, хатолик ўтган экан-да! Гермофродитизм ҳам бўлиши мумкин. Аммо мойклар бор-ку?! У албатта ўғил бола сифатида операция қилиниши зарур! Ҳозирдан бошлаб уни ўғил болалар палатасига ўтказиш керак. Касаллик тарихидаги исми ва фамилиясини ҳам ўзгартириш шарт!

Анваржон касални ҳар тарафлама текшириб кўрди. Ўпкасини эшитди, юрагининг уришларини тинглади. Унинг бошқа аъзоларида меъёрдан ташқари ўзгаришлар йўқ эди.

— Ана, касалингизни ҳам аниқладик. Тузатиш ҳеч гап эмас. Ҳечам ўйланмагин. Йиғлама, хўпми! Яхши бўлиб кетасан. Менга қара, ҳозирча ҳеч кимга исмингни айтмагин, хўпми?..

Анваржон палатадан чиқди-да, ҳамшираларга керакли топшириқларни айтди. Хонасига кириб, «Анора»нинг отасини чақиртирди-да, у билан суҳбатлашди.

— Қизингизни операция қилиш керак. Операциясиз мумкин эмас! Аммо шуни айтишим керакки, фарзандингиз қиз эмас, ўғил!

Анваржон бу гапни айтганда Нодиржон ялт этиб қаради, ранги оқарди, яна бошини қуйи эгди. Анваржон сўзида давом этди:

— Унга янги ном қўйиш керак. Унинг ўғил болалигига ҳеч қандай шубҳа йўқ!

Анваржон отанинг аҳволини тушуниб турар, унинг кўнглида қандай ғалаёнлар бошланганини сезар, аммо гапни аниқ ваYL лўнда қилиб баён қилишдан ўзга чораси ҳам йўқ эди. Ахир бу гаплар ва отанинг қандай қарорга келиши «Анора»нинг келажа-

ги қандай бўлишига боғлиқ эди-да! Ота анча вақтгача бошини қуйи эгканича турди. Стул қиррасига қўлларини тираб, чуқур нафас олди. Ҳирқироқ ва қалтироқ овоз билан гапирди:

— Янглишибмиз, дўхтир! Янглишибман! Ойиси айтган эди-я, қизингизни дўхтирларга кўрсатинг деб, афсус!...

— Ўтган ишга саловат, дейдилар. Бўлар иш бўлган. Энди бундан кейинги бўладиган ишларни ўйлаш керак...

— Розиман, дўхтир! Розиман! Исми... Бахтиёр бўла қолсин.

Операция муваффақиятли ўтган эди. Мойялар ёрғоққа туширилган, гипоспадиянинг ҳамма босқичли операциялари бажарилган, гормонлар қўлланилганди. Анвар Бахтиёрнинг келажаги яхши бўлишига тўла ишонган. Ҳамма иш жойида эди, яна нима безовта қилди экан!? Бу ҳақда Бахтиёрни кўрмагунча бирон нарса дейиш қийин. Бироқ Анварни ҳар хил хаёллар чулғаб олди. На чора! Аммо хаёл билан мақсадга эришиб бўлмайди.

Унинг хаёлини машинанинг тормози бузиб юборди.

Анваржон бемор болани синчиклаб текширди. Унинг аҳволи худди профессор айтганидек оғир эди. Операция қилмаса, тирик қолиши гумон! Чунки сийдик қовуққа тушмай, буйрақларда тўпланиб қолган. Буйрақлар эса катталашиб «тезроқ ёрдам беринглар!» деяётгандек.

Анваржон операциянинг муваффақиятли ўтишига ишонарди. Шундай ҳам бўлди. Сийдикнинг қовуққа тушиш йўлини тўсиб турган тош олиб ташланди. Анваржон енгил нафас олди ва ўзи ишидан хурсанд эди. Операция хонасидан чиқди-да, ассистентлик қилган жарроҳ Азимжон билан биргаликда врачлар хонасига кирди. Унинг ёдига Нодирбек келди.

— Азимжон! Илтимос, суриштириб билсангиз, шу ерда Нодирбек исмли киши кутиб турган бўлса керак. Иложи бўлса уни шу ерга таклиф қилсангиз.

— Аввал бир пиёла чой ичинг, Анваржон ака...

— Улар анчадан бери кутиб туришибди. Ноқулай...

— Ҳўп, ҳозир чақираман!

Бир оздан кейин Азимжон билан Нодирбек кириб келишди.

— Нодирбек, келинг. Мана бу ерга ўтиринг-чи. Узр! Анча кутириб қўйдик...

— Анвар ака! Сиз яна бир беморнинг ҳаётини сақлаб қолдингиз! Яна бизнинг кутиб қолганимиздан хижолат бўлаяпсиз. Раҳмат сизларга...

— Вазифамиз, Нодирбек. Давлатимиз бизни бекорга олти йил беғул ўқитганми?! Ҳўш, Бахтиёрнинг аҳволи қалай?

— Яхши! Аҳволи яхши. Фақат бир нарса бизни ўйлантириб қўйди.

— Нима экан у...

— Унинг кўкраги ўсяпти...

— Кўкраги?!

— Ҳа! Уят бўлса ҳам айтай: худди қизларникига ўхшаб.

Анваржоннинг кўз олдига Бахтиёрнинг аэропортдаги ҳолати келди. Нима учун ёзнинг иссиқ кунда ҳам унинг костюм кийиб олганини энди тушунди.

— Қани, уни буёққа олиб келинг-чи!

Анваржон Бахтиёр костюмини ечганида унинг кўкрак безлари олмадай бўлиб қолганини кўрди. Бошқа аъзоларида эса камчилик кўрмади. У ҳақиқий аҳволни тушунди: демак, унда аёллик аъзоларидан биронтаси бор! У аёллик гормонларини ишлаб, қонга чиқариб турибди. Бундан эса кўкрак безлар каттармоқда. Операция қилиш керак! Бошқа илож йўқ!

Анваржон эртасига Бахтиёрни операция қилди. Операция пайтида кўкрак безларининг катталашшига сабаб бўлган омил аниқланди: унда иккала тухумдон ҳам бор бўлиб, эстрогенлар ишлаб чиқара бошлаган. Улар олиб ташланди. Анваржон Бахтиёрни биринчи марта текширганида «гермафродитизми бўлиши ҳам мумкин» деган гумони тасдиқланган эди.

Анваржон энгил нафас олди. Операция ўзи ўйлаганидан кўра ҳам энгил ва осон бўлди. У қорин пардасига чокларни тез-тез қўя бошлади.

— Анваржон ака! Ипларни боғлашга улгура олмаяпман! Тез ишлар экансиз!

Анваржон бошини кўтармасдан гапирди:

— Тез ишлаш керак! Хирург бўлса чаққон, касалга бўлар дармон, сўнгра қилмайсан армон, деганлар. Чамаси қирқ минутлар бўлди-а?

— Йўқ, ўттиз тўрт минут.

— Ҳа, секин ишлабамиз! Яхши! Касал ҳам қимирлай бошлади.

— Анваржон ака, касални экстубация қилаверайми? — сўради анестезиолог.

— У томони сизнинг ҳукмингизда, ука! Бизлар ишни тамом қилдик. Анваржон териға охириги чокни қўётиб, мурожаат қилди:

— Операция тамом бўлгач, аччиқ кўк чой бўлса-а... Айни муддао бўларди-да!

— Осон экан-ку, Анваржон ака! Ҳозир қушнинг сути десангиз ҳам ҳозир қидамиз...

— Қушга озор берманг! Чой дилни шод, кўнгилни обод қилур!

Анваржон операцияни тамом қилди-да, врачлар хонасига кирди. У ерда Нодирбек ҳаяжонда эди. У Анваржонни қучоқлаб олди:

— Раҳмат, Анваржон ака! Қўлингиз дард кўрмасин! Миннатдорчилигимни қандай изҳор қилишни ҳам билмай турибман!

— Ана, изҳор қилдингиз. Бу ҳеч қийин эмас...

— Сиз бошқа хизматга келгансиз, яна бир холис хизмат қиляпсиз. Бу олижаноблик! Йўқ, бундан ҳам олийроғи...

— Э, Нодиржон, гапга ҳам тўн кийдириб қўйдингиз-ку...

— Анваржон! Сизга менинг гапларим жўн гаплар бўлиб туюлиши мумкин. Занг темирни, ғам одамни кемирар, деб бекорга айтишмаган. Менинг тортган азобларим... Айтсам адо бўлмайди...

— Ҳа, тиф ярасидан дил яраси ёмон. Ғам юки тоғдан оғир. Энди ғам тортишнинг ҳожати йўқ! Бахтиёр бахтли йигит бўлади.

Айтганингиз келсин, Анвар ака! Анвар ака, нима десам экан... Сиз энди оиламизнинг энг яқин одамисиз. Хафа бўлмайсиз, кўнгилдан чиқариб бир нарса ҳада қилсам деган эдим...

— Ие, Нодирбек, аяниясизми?..

— Илтмос, Анваржон ака, эсдалик сифатида. Бахтиёрдан.

Нодирбек чунтагидан бир қутича олиб, Анваржоннинг чунтагига солди. Анваржон қутичани қўлига олди.

— Олтин соат-ку! Анча қиммат турса керак...

— Анваржон ака, гап пулдасиз. Бу ҳурмат. Нодирбек ўнг қўлини чап кўкраги устига қўйди-да, енгилгина таъзим қилди.

— Ҳурмат учун раҳмат, Нодирбек! Бу олтин совғангиз мен учун совға бўла олармикин? Мен учун фарзандингиз Бахтиёрнинг соғлиғи ва бир оғиз раҳматингиз мингта олтин соатдан қиммат турса керак. Мен ўзимни йиллар давомида орттирган билимимни, тажрибамни, операция олдидан, пайтида ва кейин қалбимда туғён урган ташвиш ва хавотирларим, гумондан туғилган азобларим ҳамда дарддан қутилган беморнинг «Раҳмат, дўхтир!» деган бир оғиз сўзини, ниҳоят, шу пайтгача пешона терим билан орттирган обрўйимни ҳали-ку олтин, ундан қиммат ва ноёброғига ҳам ҳеч қачон алмашгирмайман! Олинг буни! Сиз бермадингиз, мен кўрмадим!

— Анваржон?

— Йўқ, олинг! Мана бу бошқа га-а-п. Келинг, чой ичамиз.

Анваржон виждони буюрган ишни бажарганидан қалбида завқ ҳисси ва мамнунлик бор эди. Ҳа, унинг касби ҳаётининг таянчи эди! У касбини ҳар доим ардоқлайди! Унинг бунга ишончи комили!

Хурматли китобхон! Биз ушбу ҳаётий лавҳада гермафродитизм тўғрисида фикр юритдик. Сизда бундай туғма нуқсон тўғрисида тасаввур ҳосил бўлиши учун қуйида қадимги грек афсонасини келтириб ўтамиз.

Унда айтилишича, Гермес ва Афродитанинг жуда ҳам гўзал ўғли бўлиб, уни отаси ва онасининг исмларини кўшиб, Гермафродит деб аташган экан. Уни Самакид маъбудаси жуда қаттиқ севиб қолибди. Севгиси шунчалик кучли эканки: «Мен Гермафродит билан абадий бирга бўлай», дея худоларга кечаю кундуз, тиним билмай ёлворар экан. Унинг севги йўлидаги азоблари, дардлари, ялинишлари, висолга етишиш орзусидаги изтироблари худоларга етиб борибди. Худолар ҳам унинг истагини эътиборга олибдилар. Майли, сизлар абадий бирга бўлинглар, дебдилар-да, маъбуданинг танасини Гермафродитнинг танаси билан бирга қўшибдилар. Ана шундан кейин икки жинсли аъзолари бўлган одам пайдо бўлибди. Бу бир афсона. Ҳақиқатда-чи?

Жинсий системанинг пайдо бўлиши, ривожланиши тапқичи ва ички сабаблар билан узвий равишда боғлиқ бўлиб, уч босқични босиб ўтади: жинсий безларнинг ажралма ривожланиши; жинсий йўлларнинг (протоклар) ривожланиши; тапқичи жинсий аъзоларнинг ривожланиши.

Гонаднинг биринчи хужайралари эмбрион эндигина 5 мм бўлгандаёқ пайдо бўлади. Эмбрион 5-6 ҳафталик бўлган даврда гонад хужайралари мойк сифатида (агар ўғил бола ривожланаётган бўлса), 13-14 ҳафталикдан бошлаб эса тухумдон кўринишида (агар қиз бола ривожланаётган бўлса) ривожлана бошлайди. Ўғил ёки қиз боланинг кейинги ривожи эса, албатта хромосомларга, яъни уларнинг XX ёки XY бўлиб жуфтланишига боғлиқ бўлади.

Жинсий йўлларнинг ривожланиши гонадларнинг тўғридан-тўғри таъсиридан бошланиб, эмбрион жинсий безлари ишлаб чиқараётган гормонларнинг назорати остида бўлади.

Агар ҳомила ривожланаётган, жинс ҳали шаклланиб улгурмаган даврда тухумдон олиб ташланса, жинсий протокларнинг ривожи худди қизлар типига бўлади. Мойк олиб ташланган тақдирда ҳам худди юқоридагидек бўлади. Демак, ўғил болалар жинсий аъзоларининг ривожланиши бутунлай мойк таъсири остида бўлади.

Ҳомиланинг саккизинчи ҳафтасида Мюллер ва Вольф прото- клари деб аталмиш икки система ташкил топиб улгуради. Агар қиз бола ривожланаётган бўлса, 8-14 ҳафталар давомида Мюл- лер протокларидан қин, бачадон ва фаллопий найчалари ҳосил бўлиб, Вольф протоклари аста-секинлик билан йўқола боради. Агар ўғил бола бўлса, Вольф протокларидан уруф чиқарувчи канал, уруф пуфаклари ва мойк ортиғи ривожланади. Мюллер протоклари эса аксинча йўқолиб боради.

Ташқи жинсий аъзолар эса урогенитал синусидан ривожла- нади. Ташқи жинсий аъзолар ҳомиланинг еттинчи ҳафтасидаёқ ривожлана бошласа, қиз болаларда 20-21 ҳафтагача чўзилиши мумкин. Ўғил болаларда 14 ҳафтада сийдик чиқариш йўли, ёр- роқ ва олат тўлиқ ҳосил бўлиб улгуради. Қиз болаларда эса фақат 5-ойга келиб сийдик чиқариш йўли билан қин ҳосил бўлади.

Ўғил бола жинсий аъзоларининг шаклланиб қарор топишида мойкнинг қай даражада ривожланганлиги катта аҳамиятга эга. Умуман, қайси жинс гонадларининг ривожланиши бузилган бўлса гермафродитизм вужудга келиши мумкин.

Ўғил болаларнинг ёлғон гермафродитизмда ташқи жинсий аъзолар кам ривожланган, олат кичрайиб, клиторга ўхшаб қола- ди. Баъзиларида эса ҳаттоки рудимент кўринишидаги қин ва бачадон ҳам бўлиши кузатилади.

Қизларнинг ёлғон гермафродитизмининг сабаблари кўп бўлиб, буларга буйрак усти безларининг ортиқча функцияси (гиперп- лазия) унинг ўсмаларидан вужудга келадиган андрогенларнинг таъсиридан пайдо бўлади. Қизларнинг ёлғон гермафродитизми она ҳомиладорлик пайтида гормонлар билан даволанган бўлса ҳам пайдо бўлади. Бу типда катта уятли лаблар ёрроққа, клитор эса олатга ўхшаб қолади.

Ҳақиқий гермафродитизмда ҳам мойк, ҳам тухумдон ҳужай- ралари бўлади.

Яна бир ҳолат, қиз боланинг ички секреция безлари тўғри ривожланган бўлса-да, қин ёки бачадон нуқсонли бўлиб ёки бутунлай бўлмай туғилган ҳолатлар ҳам учрайди.

Ўғил болаларнинг гермафродитизмида аксарият ҳолларда олат ривожланмаган бўлади. Лекин ҳамма қайдларда ҳам олат боши яхши ривожланган бўлиб, унинг танаси вергулга ўхшаб, ёрроқ тарафга эгилган бўлади. Бу ҳолат эрекция пайтида жуда кучая- ди. Сийдик чиқариш каналининг тешиги ҳам пастда жойлашади. Ёрроқ ҳам иккига ажралгандай бўлиб, олатнинг тепа қисмини

қисман ёпиб туради. Мойя қорин бўшлиғида, чов каналида бўлади. Сийдик чиқариш худди қизлардагидек бўлади.

Ўял болалар гермафродитизмининг иккинчи варианты уларнинг ташқи жинсий аъзоларининг қизлар жинсий аъзолари каби ривожланишидир. Олат сал катталашган клиторга ўхшайди. Олатнинг боши, фовак танаси етарли ривожланмаган. Олат ёр-роққа томон эгилганида ёрроқ уни юқори томонидан ҳам ўраб олади ва худди уятли лабларга ўхшаб қолади. Кичкина уятли лаблар эса бутунлай бўлмайди. Сийдик чиқариш каналининг ташқи тешиги оралиқда ётади. Сийдик чиқариш худди қизларникига ўхшайди.

Қиз болаларнинг гермафродитизмида клитор гипертрофияси (катталашипи) кузатилади. Кичкина уятли лаблар қайрилиб бирлашади-да, клиторнинг тагида тешик ҳосил қилади. Оғирроқ ҳолатларда эса клитор шунчалик катталашадикки, у олат ўрнида қабул қилинади. Агар жинсий етилиш давригача қиз болалар гермафродитизми тўғри аниқланмаган бўлса, андрогенларнинг кўплаб ишлаб чиқарилишидан клитор 5-6 см гача етиши мумкин. Бундай қиз болалар икки яшарлик пайтидан бошлабоқ тенгқурларига нисбатан анча ривожланиб кетишади: қовида эрта-роқ, кейинчалик эса қўлтиқ остида жун пайдо бўлади. 9-10 ёшга келиб туклар юзда ҳам пайдо бўлади. Аммо сут безлари катталашмайди, менструация ҳам бўлмайди.

Қин ривожланмай қолганида ёки умуман бўлмаганда қиз бола ўша жинснинг ташқи кўринишига ва тана тузилишига эга бўлиб ўсади. Чунки уларда ички секреция безлари функцияси бузилмаган бўлади. Қин атрофиясида тухумдон ҳам, бачадон ҳам яхши ривожланган бўлади. Бачадон бўлмай туғилганда эса бу нуқсон жинсий етишув давригача аниқланмай қолади ёки ҳайз кўраётгани маълум бўлиб қолгандан кейингина аниқланади. Баъзан бу нуқсон турмуш қургандан кейин маълум бўлади. Агар бачадон бўлса-ю, аммо қин бўлмаса, унда ҳайз қони бачадонда ва қиннинг юқори қисмида тўпланиб қолади. Бундай ҳолларда касалнинг қорнида шиш пайдо бўлади. Ўсма деб ташхис қўйилиши ҳам мумкин. Йиринглаганда оғир асоратларга олиб келади.

Шундай қилиб, гермафродитизмнинг қайси тури ва унинг қайси жинсга тааллуқли эканлигини аниқлашда анча ўзига хос қийинчиликлар бор. Бунда ўсаётган организм характерининг шаклланиши ҳам катта рол ўйнайди. Аммо характернинг қай тарзда бўлиши болага қайси жинсга нисбат бериб тарбияланганлиги

билан чамбарчас боғлиқдир. Шунини ҳисобга олиб, бу нуқсон билан туғилган болаларда жинсий хроматинлар, гормонлар миқдори аниқланади.

Собиржон жуда ҳам ювош, мўмингина бўлиб ўсди. У етти ёшга кирибди ҳамки, ота-онаси унинг ортиқча шўхликларини эслай олишмайди.

У кўпинча қўғирчоқ-қўғирчоқ ўйнар, қизил рангни яхши кўрар, ўғил болалар билан асло ўйнамасди. Кўпинча унинг бир бурчагига ўтириб, ўзи билан ўзи гаплашиб, мато парчаларидан ҳар хил шакллар яшаш билан машғул эди. Акаси уни ўйнатмоқчи бўлса ҳам у кўнмас, ўз билганича ўйинини давом эттириверарди. Собиржон «одамови» деган лақаб олди, ота-онаси эса шу ўғлимиз ҳам тузук одам бўлармикан-а, деб ўйлашарди.

Ниҳоят, у мактабнинг биринчи синфига борадиган кун ҳам етиб келди. Шифокорлар кўригидан ўтаётганда болалар врачининг жинсий аъзолари тузилишига эътибор берди-да, уни урологга кўрсатишни тавсия этди. Уролог Собиржонда гермафродитизм борлигини аниқлади ва шифохонага ётқизишга қороз ёзиб берди.

Мана, Собиржон шифохонада. Ҳаддан ташқари уятчан, кўзларини онаси бағрига яширганича врач ҳузурида ўтирибди.

Текшириб кўрилганда иккала мойк ҳам йўқлиги аён бўлди. Простата беши ҳам йўқ. Сийдик чиқариш каналининг ташқи тешиги ораликда жойлашган ва одатдагидан кенгроқ эди. «Олат» ҳам пастга қараб эгилган. Ўлчамлари ҳам кичкина. Собиржоннинг жинсий хроматинлари унинг қиз бола эканлигини кўрсатди. Операция пайтида бу тасдиқланди: иккала тухумдони ҳам яхшигина ривожланган бўлиб, мойклар умуман йўқ эди. Бачадон бор, қин эса ривожланмаган, Операциядан кейин унга қиз боланинг исми қўйилди.

Гермафродитизм бола туғилган пайтида аниқланиб, врачлар назорати остида бўлса айни мақсадга мувофиқ бўлади. Икки-уч ёшлигидан бошлаб, босқичли пластик операция қилинадиган бўлса, уларнинг оила қуриб, бахтли яшаб кетишларига гумон қолмайди. Бунинг учун, албатта, врачларнинг айтганларини ота-оналар бекам-кўст бажаришлари зарур.

Шунини унутмаслик керакки, тўрт-ўн ёшларда жинсни ўзгартириш операцияси уларнинг руҳиятига жуда ёмон таъсир қила-

ди. Чунки, бу ёшларда ҳали жинсий функция ҳақидаги тушунча етилмаган бўлса-да, қайси жинсга тааллуқлилик ҳақидаги онг шаклланиб улгурган бўлади. Улар, одатда, операциядан кейин олдинги одат ва ҳаракатларини, муомалаларини узоқ вақтгача сақлаб қоладилар. Агар ўз вақтида операция қилинмаса, ёши каттарган сари улар икки жинсликларидан руҳий зарбага учрай бошлайдилар. Ёши 16-17 га етиб борган бўлса, руҳан эзилиш, ўзини ҳаётдан, жамиятдан ажралган ҳолда сезиш, ҳаётдан бе-зиш белгилари пайдо бўла бошлайди. Бу ҳолатлар ривожлана бориб, фожиага сабаб бўлувчи депрессив реакцияларнинг туғи-лишига олиб келиши мумкин.

Болалар психикасида уятчанлик, ҳар нарсадан хавотирла-ниш, салга хафа бўлиш, тезда аччиқланиш ҳамда атроф-му-ҳитга очиқдан-очиқ душманлик муносабатида бўлиш кайфияти ҳам ривожланаверади.

Профессор ҳаяжонланиб кабинетига кириб келди-да, чой-накдан пиёлага чой қуйиб, тик турганича симириди. Қўлларини столга тираб, бошини энгаштирганича анчагача хаёл суриб қол-ди. Кейин стулга ўтирди. Унинг қўллари титраётгани шундоққина билиниб турарди. Бу юрак ҳаяжони эди. Ҳаяжонланса, тамом, юраги типирчилайди, безовта бўлади. Бу эса қўлларига ўтади.

Профессор яқиндагина клиникага жойлаштирилган ўн олти яшар Замирахоннинг рентген расмини синчиклаб қаради-ю, гу-мони тўғри тасдиқланганидан ҳам ҳаяжонланиб, ҳам хафа бўлиб кетди. Ҳаяжонланмай ҳам куйинмай бўладими, ахир! Ҳали ҳаёт бўсағасига қадам қуйиб улгурмаган ёш новданинг тақдирини ўзгар-тириш тўғрисида гап кетаётган бўлса! Тақдирга бефарқ қараб бўладими?! Бунинг устига, у оилада ягона фарзанд бўлса... Ҳали қизнинг отаси билан очиқчасига гаплашиб, унга гапнинг лўнда-сини айтиб тушунтириш керак.

Профессор тугмачани босди. Бироздан кейин ҳамшира кирди.

— Чақирдингизми, Карим ака!

— Ҳа! Замиранинг отасини чақириб берсангиз...

— Хўп бўлади.

Кабинетга Замиранинг отаси кириб келганида профессор ўрни-дан туриб, унга стулдан жой кўрсатди.

— Қани, ўтиринг, марҳамат!

— Раҳмат, профессор.

— Қалай, толиқдингизми?

— Раҳмат...

— Хўш, мен сизни қизингиз масаласида чақиртирган эдим. Бугун уни рентген текширувидан ўтказдик.

— Нима экан, профессор!?!...

— Ҳозир, Ҳозир! Ҳаммасини батафсил тушунтираман. Қизингизда оналик тухумдонлари бор, аммо улар етарлича ривожланмаган. Жуда ҳам кичкина. Улар ишламайди. Шунинг учун, унинг келажақда она бўлиши мумкин эмасга ўхшайди...

— Нега?!...

— Бачадон ҳам йўқ.

— Тузатса бўладими?...

— Қизингиз кўпроқ ўғил бола томонга ривожланган.

— Ўғил болага!? Нима учун? Ё тавба!

— Ҳа, ўғил болага!

Профессор анчагача жим қолди. У қизнинг отаси қалбида рўй бераётган ғалаёнларнинг бир пас бўлсада сўнишини кутарди. У бир пиёла чой қуйиб, «Замира»нинг отасига узатди.

— Фарзандингизни операция қилиш керак.

— У шундайлигича қоладими? Қиз бўлиб?

— Йўқ! У операциядан кейин ўғил бўлади.

— Қандай қилиб, дўхтир?! Нима учун?

— Сизлар шу вақтгача билмагансизлар. У аслида ўғил бола бўлиб ўсиши, тарбияланиши керак эди. Унда ўғиллик жинсий аъзолари яхши ривожланган.

— Йўқ, дўхтир! Бу мумкин эмас!

— Текширишларимиз шунга кўрсатаётгани-да, ахир? Сиз розилик беринг. Операция қилайлик. У бахтини топиши керак! Агар операция қилинмаса, бахтсиз бўлади. Оила ҳам қура олмайди.

— Ўғил бола денг, профессор...

— Ҳа, ўғил бола!

— Қиз болалигича қолдириб бўлмайдимиз-а?!..

— Айтдим-ку, қизлик жинсидан фақат тухумдонлари бор, улар ҳам жуда кичкина, нўхатдек! Бошқа оналик аъзолари йўқ-да, ахир...

— Кўргулик экан-да! Аввал бошдан турмушдан қисилган одам охиригача шундайлигича қолавераркан-да! Тақдирим қурсин, тақдирим!...

— Ундай деманг. Ҳали хатони тузатиш мумкин!

— Э, дўхтир! Сиз менинг фарзанд кўргунча тортган ғам-аламларимни билганингизда эди! Не-не аламлар ўтмади бу бошдан! Энди қолганига ҳам чидаймиз.

— Тушунмадим...

— Ўзингиз ўйланг, профессор! Менинг ҳамсояларим, қишлоқдошларим ўн олти йилдан бери билишадики, менда фақат бир қиз бола бор. Унинг исми Замира. Бошқа фарзандим йўқ. Қишлоқдан буёққа келаётганимда ҳам қизим билан йўлга чиққанман. Энди ўғил бола билан қайтиб бораманми-а?! Қишлоқдошларим орасида қандай қилиб бошимни кўтариб юраман!

— Бунга сиз айбдор эмассиз! Табиат уни шундай яратган бўлса, сизда нима айб?! Агар 3-4 яшарлик пайтида олиб келганингизда эди...

— Ана кўрдингизми, дўхтир! Демак, менинг айбим бор экан-да?! Ахир, унинг келажаги отанинг қўлида бўлса, мен унга бепарқ қарабман-да!

— Сиз билмагансиз. Тушунтиришмаган. Вақт эса ўтаверган.

— Энди бўлар иш бўлди, дўхтир. Ўзимнинг ёғимга ўзим қовурилганим яхши. Бировни аралаштириб нима қилдим!

— Ахир, у она бўла олмайди-ку!

— Йўқ, дўхтир! Мен бу иснодни кўтара олмайман.

— Қанақа қилиб иснод бўлсин! Сизга ҳозир бошқа алланималар тўғрисида ўйлашдан фойда йўқ! Фарзандингизнинг келажagini ўйланг-да, ахир! У ҳам яшаши керак! Оила қуриши керак!

— Ўйладим, дўхтир, ўйладим! У қиз бола бўлиб қолавергани минг марта аъло. Шунақа бўла қолсин. Кампирни ҳам азобга қўйманг.

— Мен сизни тушуниб турибман. Бу нозик ишни бирданига ҳал қилиб бўлмайди. Қийин. Ўйлаб кўринг! Яқин кишиларингиз билан маслаҳатлашиб кўринг. Фикрлашинг. Эртага жавобини айтинг. Кейин шунга мувофиқ даво қиламиз. У ўғил бола бўлиши керак!

«Замира»нинг отаси чиқиб кетди. Унинг кўзларида ёш айланарди. Профессорнинг қўли яна титрай бошлади. Бу галги титраши кучироқ эди. У отанинг ҳолатини тушуниб турар, тасалли ҳам бера олмасди. Чунки «Замира»да тухумдонлар ривожланмаган. Бачадон ва қин йўқ эди. Иккала мойяк ҳам бор, олат эса ўсишдан орқада қолган. Унда ҳақиқий гермафродитизм. Унинг гипоспадиясини операция қилиб, гормонлар билан даволагандан кейин ўғил бола бўлар эди. Профессор қандай сўз ва далиллар билан отага буни тушунтирсам экан-а, балки у эртага тўғри қарорга келар, деб ўйлади-да. Клиниканинг бошқа ишларига шўнғиб кетди.

«Замира»нинг отаси эртасига ҳам операцияга розилик бермади. Унинг билан клиниканинг бошқа ходимлари ҳам гаплашиб кўришди. Аммо натижа аввалгича қолаверди. Энди Замира учун бахт эшиклари умрбод ёпилган эди. Бу нуқсонни ўз вақтида аниқламасликнинг оқибати эканлиги маълум.

Азиз китобхон! Гермафродитизм билан туғилган болалар мутлақо нуқсонсиз, жамиятимизнинг тўлақонли фуқароси бўлиб ўсишлари, яшашларига ҳамма имкониятлар бор. Ҳозирги давр фан ютуқлари шундан далолат беради. Фақат бу нуқсонни вақтида аниқлаб, врач билан бамаслаҳат иш тутиш керак.

ХОТИМА

Китоб саҳифаларининг худди шу еригача ўқидингиз. Болаларда учрайдиган туғма норасоликларнинг қай ҳолда вужудга келиши тўғрисида бирмунча тасаввурга эга бўлдингиз. Бу тасаввурни туздиришда биз энг оддий тиббий тушунтириш йўлидан бордик, албатта. Аслида эса туғма норасоликларнинг пайдо бўлиши жуда ҳам мураккаб жараён бўлиб, ҳали охиригача тўлиб аниқланмаган. Бироқ ўсаётган организмнинг ҳаётнинг чигал ипларига ўралиб қолишига сабаб бўлган ушбу норасоликлар она ва ҳомила ўртасидаги мутаносибликларнинг, айниқса, эндоморфинлар ва бошқа ўта фаол гормонлар орасидаги қатъий мувозанатнинг бузилиши натижаси деб бемалол айтиш мумкин.

Ҳозирги вақтда шу нарса аниқланганки, оталик уруғи ва оналик тухуми учрашгач, алоҳида тана-пушт пайдо бўлади. Мана шу пуштда 46 жуфт хромосомалар бўлиб, уларда дезоксирибонуклеин — ДНК кислоталари мавжуд. ДНК эса тўртта аминокислоталарнинг ҳар хил ўрин алмашинуvidан таркиб топган ва узунлиги 2 метрга етади. Мана шу 2 метрли узун лентанинг атиги 2 см қисмида генлар жойлашган бўлиб, уларнинг сони 30-50 мингга боради. Ана энди ўзингиз тасаввур қилаверинг: шундай нозик тузилмаларнинг бирида озми-кўпми структура тузилишини ўзгартирар даражада издан чиқишлар бўлиши эндоморфинлар ва гормонларга боғлиқ.

Пушт пайдо бўлганидан кейин унинг ривожланиши тўлиқ шу генларнинг ҳукмронлиги остида бўлади. Мана шу генлардан келаётган буйруқ асосида пуштдаги ҳар хил тузилмалар жигар, талоқ, юрак, мия, хулас, суяк, тери, ички аъзолар шаклини олади. Мана шу генлардан келаётган ҳукм, импульс таъсиридан юрак ура бошлайди, мия ҳужайралари фаоллашади, жигар ишлай бошлайди ва ҳоказолар. Мана шу импульслардан бирининг ўз вақтида бўлмаслиги ёки мутлақо бўлмай қолиши ҳомилага айланажак пуштда қизилунгачнинг шаклланмай ёки буйрақларнинг бўлмай қолиши ёхуд қовуқнинг қорин бўшлиғидан ташқарига чиқиб қолиши каби норасоликларнинг рўй беришига олиб келади.

Одатда 30-50 минг генларнинг ярми отадан, ярми онадан пуштга ўтади. Бироқ пуштда генларнинг ўзини қай тариқа намоён қилиш даражаси тўлиқ онанинг руҳий ва жисмоний ҳолатига боғлиқ бўлади.

Тўғри, Оллоҳ она руҳиятининг тез ўзгарувчанлиги, организмининг нозиклигини ҳисобга олиб, она организми билан пушт ўртасига махсус қалқон ўрнатган (плацента дейилади). Мана шу қалқон пуштни, кейинчалик ҳомилани ҳар хил бало-қазолардан сақлайди. Бироқ қалқоннинг ҳам ўзига яраша зирҳи бор. Она организмида ўта фаол моддалар кўплаб тўпланиб қолганида плацента зирҳи қалқон вазифасини уддалай олмай қолади, оқибатда она қонидаги моддалар озми-кўпми пушт-ҳомила организмга ўтади ва ўз таъсирини кўрсатади. Агар бу моддалар нозик ҳислар оғушидаги организмда пайдо бўлган эндоморфинлар бўлса — нур устига нур. Ҳомила-пушт ҳужайралари учун бундай муҳит нақ жаннат. Бундай ҳолда дуркун ва соғлом, бақувват бола туғилиши турган гап. Агар аксинча бўлса, пушт-ҳомила ҳужайраларида ноқулай муҳит вужудга келиб, Сиз китоб саҳифаларида ўқиган норасоликлардан бири билан туғилиши эҳтимолдан холи эмас.

Юқорида айтилганларнинг барчасидан битта хулоса келиб чиқади: Президентимизнинг 2001 йилни «Оналар ва болалар йили» деб эълон қилганининг замирида одам-олам чуқур маъно ётади. Республикамиз келажагининг буюклигини таъминлашда мана шу маънони оила қурганлар, фарзанд кутаётганларнинг қандай ва қай даражада тушуниши, шунга мувофиқ ҳаракат қилиши биз орзу қилган келажакни ё яқинлаштиради, ёки узоқлаштиради.

Республикамиз аёллари доимо юксак ҳис-туйғулар қанотида шодлик онларидан мунтазам баҳраманд бўлиб, бахтли лаҳзаларда ҳомиладорликни бошидан кечирсалар ҳамда ҳомила ва бола тарбияси билан мақсадли равишда астойдил шуғулансалар, мустақиллик туфайли қанот қоққан орзуларимиз ўз манзилга муваффақият билан тез вақтда етиши аниқ ва равшан.

МУНДАРИЖА

МУҚАДДИМА	3
РАРЗАНД — УМР ЗИЙНАТИ	7
ГОШДЕК ҚАТТИҚ, ГУЛДЕК НОЗИК	36
РАРЗАНДИНГИЗ ДАРД КЎРМАСИН	44
ЎИЛДАГИ АРМОНЛАР	48
ЎЎНГГИ ПУШАЙМОН...	69
ЎАРДНИ ЯШИРСАНГ...	76
ЎИЗ ҚАЛБИ НОЗИК...	80
ЎОТИМА	100

Илмий-оммабоп нашр

«Чимилдиқ сирлари» рукни остида

ЖУМАНАЗАР БЕКНАЗАР

ИЗТИРОБЛАР
КОМИДА

Муҳаррир Абдувоҳид ҲАЙИТ
Бадий муҳаррир Баҳриддин БОЗОРОВ
Тех. муҳаррир Вера ДЕМЧЕНКО
Компьютер устаси Екатерина НАЗАРОВА
Фотосуратлар муаллифи Ҳамдам ШОРАҲМЕДОВ

ИБ № 3608

Босишга рухсат этилди 10.09.2001. Бичими 84x108 1/32.

Босма тобоғи 3,25. Адади 2000 нусха.

Баҳоси келишилган нархда. Буюртма № 193.

**«Камолот» ёшлар ижтимоий Ҳаракати
«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа маркази.
700113, Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол, 60.**